



AKDENİZ ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ



Aslı DİNÇ

TAKİYETTİN MENGÜŞOĞLU'NUN İNSAN FELSEFESİ ANLAYIŞINA
ELEŞTİREL BİR YAKLAŞIM

Felsefe Anabilim Dalı
Yüksek Lisans Tezi

Antalya, 2023



AKDENİZ ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ



Aslı DİNÇ

TAKİYETTİN MENGÜŞOĞLU'NUN İNSAN FELSEFESİ ANLAYIŞINA
ELEŞTİREL BİR YAKLAŞIM

Danışman

Prof. Dr. SÜLEYMAN DÖNMEZ

Felsefe Anabilim Dalı
Yüksek Lisans Tezi

Antalya, 2023

Akdeniz Üniversitesi
Sosyal Bilimler Enstitüsü Müdürlüğüne,

Aslı DİNÇ'in bu çalışması, jürimiz tarafından Felsefe Anabilim Dalı Yüksek Lisans Programı tezi olarak kabul edilmiştir.

Başkan : Doç. Dr. Zübeyir OVACIK

Üye (Danışmanı) : Prof. Dr. SÜLEYMAN DÖNMEZ

Üye : Dr. Öğretim Üyesi Özlem TOPCAN

Tez Başlığı: Takiyettin Mengüşoğlu'nun İnsan Felsefesi Anlayışına Eleştirel bir Yaklaşım

Tez Savunma Tarihi : 08/05/2023

Mezuniyet Tarihi : 15/06/2023

AKADEMİK BEYAN

Yüksek Lisans Tezi olarak sunduğum “Takiyettin Mengüşoğlu’nun İnsan Felsefesi Anlayışına Eleştirel bir Yaklaşım” adlı bu çalışmanın, akademik kural ve etik değerlere uygun bir biçimde tarafımdan yazıldığını, yararlandığım bütün eserlerin kaynakçada gösterildiğini ve çalışma içerisinde bu eserlere atıf yapıldığını belirtir; bunu şerefimle doğrularım.

İmza

Aslı DİNÇ





AKDENİZ ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ



TEZ ÇALIŞMASI ORJİNALLİK RAPORU BEYAN BELGESİ

Öğrenci Bilgileri	
Adı-Soyadı	Aslı DİNÇ
Öğrenci Numarası	20195231030
Anabilim Dalı	Felsefe
Programı	Yüksek Lisans
Danışman Öğretim Üyesi Bilgileri	
Unvanı, Adı-Soyadı	Prof. Dr. Süleyman DÖNMEZ
Yüksek Lisans Tez Başlığı	Takiyettin Mengüşoğlu'nun İnsan Felsefesi Anlayışına Eleştirel bir Yaklaşım
Turnitin Bilgileri	
Ödev Numarası	
Rapor Tarihi	
Benzerlik Oranı	Alıntılar hariç: %..... Alıntılar dahil: %.....
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ MÜDÜRLÜĞÜNE, Yukarıda bilgileri bulunan öğrenciye ait tez çalışmasının a) Kapak sayfası, b) Giriş, c) Ana Bölümler ve d) Sonuç kısımlarından oluşan toplam sayfalık kısmına ilişkin olarak Turnitin adlı intihal tespit programından Sosyal Bilimler Enstitüsü Tez Çalışması Orijinallik Raporu Alınması ve Kullanılması Uygulama Esaslarında belirlenen filtrelemeler uygulanarak yukarıdaki detayları verilen ve ekte sunulan rapor alınmıştır. Danışman tarafından uygun olan seçenek işaretlenmelidir: () Benzerlik oranları belirlenen limitleri aşmıyor ise: Yukarıda yer alan beyanın ve ekte sunulan Tez Çalışması Orijinallik Raporunun doğruluğunu onaylarım. () Benzerlik oranları belirlenen limitleri aşıyor, ancak tez/dönem projesi danışmanı intihal yapılmadığı kanısında ise: Yukarıda yer alan beyanın ve ekte sunulan Tez Çalışması Orijinallik Raporunun doğruluğunu onaylar ve Uygulama Esaslarında öngörülen yüzdelik sınırlarının aşılmasına karşın, aşağıda belirtilen gerekçe ile intihal yapılmadığı kanısında olduğumu beyan ederim. Gerekçe: Benzerlik taraması yukarıda verilen ölçütlere uygun olarak tarafımda yapılmıştır. İlgili tezin orijinallik raporunun uygun olduğunu beyan ederim. Danışman Öğretim Üyesi Unvanı, Adı-Soyadı İmza	

İÇİNDEKİLER

ÖZET.....	ii
SUMMARY.....	iii
ÖNSÖZ.....	iv
GİRİŞ	1

BİRİNCİ BÖLÜM HAYATI VE ESERLERİ

1.1. Türkiye Cumhuriyeti'nde Felsefe Geleneğinin Oluşumu	5
1.2. Takiyettin Mengüşoğlu'nun Hayatı.....	14
1.3. Kitapları.....	16
1.4. Yayınlanmış Diğer Yazıları	17
1.5. Çeviri Yayınları.....	18
1.6. Türkiye'de Mengüşoğlu Geleneği.....	19

İKİNCİ BÖLÜM TAKİYETTİN MENGÜŞOĞLU'NDA BİLİM VE FELSEFE

2.1. Felsefi Antropoloji Fikriyatını Önceleyen Düşünürler.....	20
2.1.1. Immanuel Kant ve İnsan.....	20
2.1.2. Max Ferdinand Scheler ve İnsan.....	30
2.2. Bilim Anlayışı	32
2.3. Bilim Teorileri Eleştirisi	36
2.4. Nicolai Hartmann ve Ontoloji Esaslı İnsan Felsefesi	37
2.5. Epistemoloji Görüşü	39
2.6. Felsefi Antropoloji Kritikleri	42
2.7. Mengüşoğlu'nun Kant ve Scheler'in İnsan Tanımına Dair Kitiği	44
2.8. İnsan ve Hayvan Fenomen Karşıtlıkları	46
2.9. Mengüşoğlu'nun İnsan Felsefesine Dair Eleştiri.....	48
SONUÇ.....	70
KAYNAKÇA.....	72
ÖZGEÇMİŞ	75

ÖZET

Mikrokozmos olan insanın, makrokozmostaki varlığı günümüze dek, doğabilimsel, teolojik ve felsefi perspektif başta olmak üzere, düşünürler tarafından birçok yönden tanımlanmaya çalışılmıştır. Türkiye’de Felsefi Antropoloji’nin kurucusu olarak kabul edilen Takiyettin Mengüşoğlu’nun temel düşüncesi, insanın; ontolojik temelli, bütünlükçü ve bilimsel verilerden yola çıkılarak açıklanacağı kanaatinde olmasıdır. İnsanın metafizik yanını yok sayarak onto-epistemolojik bağlamda açıklamaya çalışmaktadır. İnsanı diğer canlılardan ayıran nihai neliği, onlardan farklı olarak ‘insan-hayvan’ fenomen karşıtlığı göz önüne alınarak çözümlenebileceği fikrindedir. Bu çalışmada, Mengüşoğlu’nun İnsan Felsefesi ve insanın varlık koşulları irdelenirken, her bir varlık koşulunun birbirinin dayanağı haline gelmesi sonucunda analiz edilen ve betimlenen varlığın gerçekliği yansıtabileceği görüşüne eleştiri getirilmeye çalışılmaktadır. İnsanın soyutlama yeteneğinin olması, maddenin ötesini bilmeye çabalaması temel bir varlık-kşuludur. İnsanın fenomenler üzerinden sınırlandırıp, metafizik (tin) alanını görmezden gelmek; yalnızca materyalist merkezli açıklamaya çalışmak, insanı tanımlamada noksanlık yaratmaktadır.

Anahtar Kelimeler: Takiyettin Mengüşoğlu, İnsan, Fenomen, Felsefi Antropoloji, Bilim, Ontoloji.

SUMMARY
A CRITICAL APPROACH to TAKİYETTİN MENGÜŞOĞLU'S
UNDERSTANDING of HUMAN PHILOSOPHY

The existence of the human, who is the microcosm, in the macrocosm has been tried to be defined in many ways by thinkers, especially from the natural scientific, theological and philosophical perspectives. The basic thought of Takiyettin Mengüşoğlu, who is accepted as the founder of Philosophical Anthropology in Turkey, is that human; It is of the opinion that it will be explained on the basis of ontologically based, holistic and scientific data. By ignoring the metaphysical side of man, he tries to explain it in an onto-epistemological context. He is of the opinion that the ultimate thing that separates human beings from other living things, unlike them, can be analyzed by considering the 'human-animal' phenomenon opposition. In this study, while examining Mengüşoğlu's Philosophy of Human and human existence conditions, it is tried to criticize the view that the analyzed and described existence can reflect reality as a result of each existence condition becoming the basis of each other. It is a basic condition of existence for man to have the ability to abstract and to strive to know beyond matter. Limiting human over phenomena and ignoring the metaphysical (spirit) field; Trying to explain only materialist-centered creates a deficiency in defining human. Due to the ontology view that has no metaphysics in the philosophical anthropology work of our thinker, an incomplete definition of human emerges.

Keywords: Takiyettin Mengüşoğlu, Human, Phenomenon, Philosophical Anthropology, Science, Ontology.

ÖNSÖZ

Lisans döneminde Avrupa merkezli felsefe eğitimi almamızdan ötürü biraz sitemkârdım. Üniversitenin son yılında Türkiye’de felsefenin kurulmasına öncülük etmiş ve değerli çalışmalar yapan birkaç filozofumuzun kitaplarını okumamla birlikte, yüksek lisans tezimde değerli Takiyettin Mengüşoğlu’nu çalışma kararında bulundum. Ülkelerin düşünce üretimini sağlaması ve geliştirmesi çok kıymetli bir hazinedir. Bunun içinde kendi topraklarımızda yetişen ve felsefe tarihine farklı bakış açılarıyla ışık tutmaya çalışan düşünürlerimizin eserlerini temenni ediyorum ki daha çok kucaklayıp, sahipleniriz. Bu çalışmanın konusunun belirlenmesinde ve yönlendirmesinde emeği geçen rahmetli hocam **Doç. Dr. Mehmet Fatih DOĞRUCAN’a** ve devam eden süreçte tezime son şeklini vermemde, beni bilgi ve tecrübeleriyle aydınlatan danışman hocam **Prof. Dr. Süleyman DÖNMEZ’e** teşekkürü borç bilirim. Tezimin gelişmesine katkıda bulunan değerli hocalarım **Dr. Öğr. Üyesi Özlem TOPCAN** ve **Doç. Dr. Zübeyir OVACIK’a** çok teşekkür ederim.

Aslı DİNÇ

2023

GİRİŞ

On dokuzuncu yüzyıl klasik Alman idealizmi karşıtlığından etkilenen Takiyettin Mengüşoğlu, Cumhuriyetimizin yetiştirdiği, Türkiye’de felsefi antropoloji çalışmalarına yön vermiş önemli bir şahıstır. Düşünürümüzün, dönemin bilimsel çalışmalarından etkilenmiş olması ve felsefe tarihi boyunca insanı bir problem alanı olarak gören Immanuel Kant (1724-1804) ve Max Ferdinand Scheler(1874-1928)’in insan görüşünü sistematik bir şekilde eleştirmesi; insanın *neliğini* fenomenlerden üzerinden materyalist merkezli ontoloji ile ele alması, bu çalışmanın genel çerçevesini ve metodolojisini belirlemiştir. Tezimizde vurgulanmak istenilen aslı problem, insanın ne olduğunu açıklama çabasıdır. Takiyettin Mengüşoğlu’nun ortaya koymaya çalıştığı, insanın somut dünya üzerinde gerçekleştirdiği madde merkezli fenomenlerinden yola çıkarak, *tin* tarafını yok sayan ontoloji görüşüne dair tenkit geliştirmek ve noksanlıklarını ifade etmeye çalışmaktır. Türkiye’de felsefi antropoloji geleneği çalışmalarının arasında Mengüşoğlu’nun insanın ontoloji-bilim-metafizik merkezli eleştiri eksikliğinin fark edilmesi üzerine tezimiz yazılmıştır.

Aydınlanma döneminin önemli bir ismi olan Kant’ın epistemoloji alanında rasyonalizm ve ampirizm sentezini gerçekleştirerek bir eleştircilik geliştirmesi, yeni bir insan tanımlaması ortaya çıkartmıştır. Kant’ın felsefi çalışmalarından etkilenen Scheler ise insanı bütün çalışma alanlarının merkezine koyarak, insanı her yönüyle ve sistematik bir şekilde inceleme haline getirmiştir. Scheler’de insan, bir yanıla dünyevî diğer yanıla semavî bir canlı haline gelmektedir. Felsefe tarihi içerisinde bahsi geçen filozofların insan felsefesi görüşlerine, düşünürümüzün eleştiri getirdiği ya da katıldığı noktalar ekseninde incelenip aktarılmaya çalışılmıştır.

XIX ve XX. yüzyıllarda, pozitivist bilimin gelişmesi ve birçok çalışma sahalarının da ortaya çıkması yeni soru(n)ları da beraberinde getirmiştir. Gelişme psikolojisi, biyolojik teoriler ve kültür antropolojisi üzerine yapılan çalışmalar ekseninde insan tanımı değişikliğe uğramıştır. Mengüşoğlu felsefi antropoloji metodolojisi üzerinden bilimsel çalışmaların araştırma yöntemlerine eleştiri getirmiştir. Tezimizde düşünürümüzün eleştirdiği sınırlar doğrultusunda bu alanlar ele alınmıştır.

Rönesans ve reform dönemlerinde oluşan kilise egemenliğinden kurtulup Antik Yunan’ın hür fikir ortamına dönmek düsturu, Avrupa’da zamanla ‘özne’ fikrini ön plana çıkartmıştır. Bu dönem akabinde gelişen pozitif bilimlerin, genel-geçer sonuçların kesinliğiyle maddi dünyaya tahakküm etme çabası, metafiziğin sınırlı bir hal almasına neden olmuş; aklın ancak “rational” mahiyetinin ön planda olmasına sebebiyet vermiştir. Süje-obje ilişkisini

açıklamada, aklın ancak *ratio* yöntemli *fenomeni* esas almak revaçta olmuştur. Immanuel Kant bu dönem içerisinde diğer filozoflardan yöntemsel olarak ayrılmış, bilginin kaynağı problemine akıl ve deneyimi birleştirerek, insanı *saltık* bir şekilde anlama çabası içine girmiştir. Kant'ın 'neyi bilebilirim?', 'ne yapmalıyım?', 'neyi umut edebilirim?', 'insan nedir?' sorularına cevap bulma çabaları, insanı gnoseolojik olarak ikiye ayırma sonucuna götürmüştür. Diğer canlıların doğası ile insanın hem akıl hem doğaya uygun fenomenal yanını ele alarak insan felsefesi konusunda ilk sistematik çalışan düşünür olmuştur. İnsanı, fenomenal ve numenal varlık alanlarına indirgeyerek inceleyen Kant, düalist bir insan formu ortaya çıkarmıştır. Süjenin dış dünyayı duyumlar sayesinde deneyimlemesine a posteriori kavramıyla açıklarken; insanın kendisinde var olan saf anlama yetisine a priori der. İnsanı otonom bir varlık olarak kabul eder. Ruh-Tanrı gibi deneyimlenemeyen teorik bilgileri birer antinomi saymış fakat inancada yer açmıştır. Metafizik alan Kant'a göre insanın bilemeyeceği bir alandır fakat insan metafizik yapmadan duramayan bir varlıktır. İnsanın pratik eylemlerindeki etik yanı ile ilgilenerek, insanı ahlaksal bir varlık olarak ele almaktadır. Doğal varlık ile akıl varlığı olarak insanı 'imkanlar varlığı' olarak görür. Hayvanların doğasındaki gibi her şey insana doğuştan verilmemiştir. Bu imkanları gerçekleştirmeyi, insanın kendi özgür isteme edimine bağlar. İmkanlar varlığı olarak gördüğü insanı aynı zamanda eksiklikler varlığı olarak görür, zira doğa ona ne öküzün boynuzlarını, ne aslanın pençesini, ne de köpeğin dişlerini vermiştir; doğa ona sadece ellerini vermiştir. Kant'a göre hayvanlar içgüdü ile donatılmıştır bir şekilde dünyaya gelirken, insan eksikliklerini akıl sayesinde, aldığı eğitimde, kendinde olan imkanlar varlığı ile kapatmaya çalışır –bu konuyu tezimizin 2.1.1. numaralı başlığında daha detaylıca irdelenecektir.

Mengüşoğlu'nun etkilendiği bir diğer filozof Max Ferdinand Scheler'dir. O Scheler'i felsefi antropolojinin kurucusu olarak kabul eder. Scheler, tüm bilgi alanlarının merkezine insanı koymuştur. Mengüşoğlu'na göre Scheler, semalarda gezen felsefi ve bilimsel kurguları tekrar yeryüzüne indirmiştir, her şeyi araştırıp fakat kendisine kayıtsız kalan insana kendilik düsturu kazandırmıştır. İnsanın neliği üzerine yaratılış teorisi, Antik Yunan düşünce biçimi olan insanın akıl varlığı yanı ve dönemin bilimsel çalışmaları olan psikoloji, genetik, evrim gibi düşünceleri tartışmıştır. İnsan fenomenlerinden faydalanarak, insan varlığının temel yapısını '*geist*' kavramıyla açıklamıştır. İnsanın yüksek varlık yapısını metafizik kavramıyla açıklayan Scheler'e göre; insanı diğer canlılar dünyasından ayıran, onun bir *geist* sahibi varlık olmasıdır. Geist, biyolojik yasalara bağlı değildir. İnsanın dünyevi tarafıyla Tanrı'yı araması ve buna yönelmesi sayesinde varlık ve dünyanın değer kazandığını düşünmektedir. Darwin'in insan görüşünü eleştirerek, diğer canlılar arasında derece değil, bir öz farkı olduğunu savunur.

Düşünüre göre doğa insanda en yoğun birliğini oluşturmuştur. İnsanın bir özerk-özgür geist tarafı varken, ayrıca psiko-vital bir merhalesi bulunmaktadır –düşünür ve telakkisi, çalışmamızın 2.1.2 numaralı başlığında etraflıca irdelenip eleştirilecektir.

Tezimizin odak düşünürü Mengüşoğlu'na bakıldığında, o, selefleri Kant ve Scheler gibi, insanı düalist bir şekilde ele alan insan felsefesinde hocası Nicolai Hartmann'ın etkisinde kalarak ontolojik temelli ve bütünlükçü bir düstur geliştirmiştir. Hartmann'ın yeni ontoloji görüşünün temel noktası, teorik ya da spekülâtif varlık görüşlerine başvurmak yerine, direkt olarak fenomenler üzerinden bilim ile açıklama çabasıdır. “Varolan”ı yorumsamacı ya da değer yüklemeden, deskriptif (betimleyen) ve analitik (çözümleyen) olarak ele almaktadır. Mengüşoğlu Hartmann'ın ontolojiyi açıklama yöntemini, insan felsefesi çalışmasına indirgeyerek bilim-fenomen-ontoloji merkezli yeni bir metot geliştirmiştir. 2.4. numaralı bölümde yeni ontoloji çalışmasının, felsefi antropolojiye etkisi ele alınacaktır.

XX. yüzyılda insan-hayvan-bitki çerçevesinde bilimsel çalışmalar yapılmıştır. Mengüşoğlu bilim temelli insan felsefesinde Uexküll'ün (1864-1944) biyoloji alanında canlıları bütünlükçü bir şekilde ele almasından etkilenmiştir; insan ile aynı varlık alanında bulunan diğer canlıları çalışmalarında konu ediniş karşıt fenomenleri bütünlükçü bir bakış açısıyla irdelenmiştir. Örneğin insan ve hayvan karşıt fenomenlerini mevzubahis ettiğı ‘*İnsan ve Hayvan, Dünya ve Çevre*’ adlı eserinde insanın apayrılığını ortaya koyma çabası göstermiştir. Ona göre insan: Çevresini yaratabilen, objeleştiren, disharmonik, anlamları değışebilen, hayır diyebilen, kendini saklayabilen, doğaya karşıt savaş açan, deneyimleri saklayabilen ve geliştirebilen, zaman kavramına sahip, değışen ve değışmeyen amaçlar koyan, öleceğini bilen bir varlıktır; hayvanlar ise doğal çevresinin dışına çıkmayan, objeleştiremeyen, harmonik, daima evet diyen, kendisini olduğu gibi gösteren, kendini doğa yasalarına bırakan, var oluş sancısı çekmeyen varlıklardır.

Öte yandan Mengüşoğlu gelişim psikolojisi, biyoloji teorileri ve kültür antropolojisinin yöntemlerine de –dönemin bilimsel çalışmalarını ele aldığı *İnsan Felsefesi* adlı eserinde de belirlediğı gibi- eleştiri getirmiştir. Örneğin gelişim psikolojisi, Darwinizm etkisinde kalıp hataya düşerek, organik alan ile psişik alan arasında kesinti olmadan seyreden bir gelişim tasvir etmektedir; Köhler (1887-1967) insan ve hayvan arasında derece farkını, maymunlar üzerinde yaptığı, *ancak zekâ testleriyle* ispata götürür. Arnold Gehlen(1904-1976) de insan ve hayvanı ancak morfolojik açıdan karşılaştırır. İnsan, organ ilkilliğı, tüy örüntüsüne sahip olmaması, çevik hareketten eksik olması, içgüdü yetersizliğı gibi özelliklerinden ötürü ‘eksiklikler varlığı’ olarak görülür. Örneğin yine Gehlen, insanın fizyolojik eksikliğini zeka ve el becerisiyle giderdiğini düşünür. Tüm bunlar göz önüne

bulundurulduğunda Mengüşoğlu'nun –tezimizin ileriki kısımlarında ayrıntılı bir şekilde ele alacağımız- mühür eleştirilerinden birisi belirir: İnsanın kozmosta ya da yeryüzündeki konumu ancak ve ancak -Bronislaw Malinowski'yi izleyen- *vitalist* öğretiye dayandırılıp açıklanamazdır. Bu öğreti ise tinin ve organizmanın dışında, ayrı bir yaşamı kabul eden bir fizyolojik görüştür. Yine Mengüşoğlu kültür antropolojisinin de insan neliğinin temel fenomenlerini tastamam bir şekilde ortaya koymadığını öne sürer –bu alanın öncüleri de R.G. Collingwood, C. Levi-Strauss ve halefleri gibi yapısal-antropoloji çalışanlardır. O daha çok Uexküll'ün “her varlık kendi yaşamında yetkindir” düşüncesini desteklemektedir. 2.3. numaralı başlığında düşünürümüzün bilim teorileri eleştirisi açıklanmaya çalışılmıştır. Felsefe tarihi boyunca yapılmaya çabalanan ‘insan’ tanımlamalarını, Takiyettin Mengüşoğlu'nun etkilendiği isimler doğrultusunda sınırlandırılacaktır.

Özne ve nesneyi hemhâl bir töz olarak kabul ettiğindendir ki, Mengüşoğlu'na göre insan, ontolojik bir bütündür; o, birbirinden bağımsızca psikolojik, fizyolojik, biyolojik fonksiyon, ruh-beden, geist, logos, akıl varlığı gibi kombinatif şekillerde ele alınamazdır. Nicolai Hartmann'ın dönemine etki eden ontolojik görüşünden etkilenen Mengüşoğlu, var olanlara herhangi bir kavram ya da görüşten hareketle yönelmez; fenomenlere doğrudan yönelir. Çalışmamızda telakkisini -ve bunun izlerini- ayrıntılı bir şekilde irdeleyip eleştirmeye çalıştığımız Takiyettin Mengüşoğlu, insanın varlık koşullarını serimlerken, her koşulu postulata dönüştürüp birbirinin dayanağı haline getirmektedir. Analiz ettiği ve betimlediği her varlık koşulu diğer varlık koşulunun varlığını garantilediği için, çizilmesine gayret edilen bütünsel insan resminde varlık koşulları birbirine referansla anlam kazanmaktadır. Türlü bilimsel ve felsefi yöntem ışığında insanda bulunan genel fenomenleri saptayarak, yek bir insan tanımını yapmaya çalışacaktır. İnsanın ne olduğu problemi ontolojik-epistemolojik bağlamlarda her ne kadar düşünürümüz tarafından tanımlanmaya çalışılsa da, bu çalışmada Mengüşoğlu'nun madde merkezli fenomenlerin her biri açıklanarak, birbirine indirgemeci bağlantısıyla ortaya çıkan ‘insan’ kavramına açıklık getirilerek; bütün fenomenler toplamının insanı açıklamada eksik kaldığı düşüncesi, tezimizin temel problemini oluşturmaktadır. Takiyettin Mengüşoğlu'ndan sonra Türkiye’de oluşan felsefi antropoloji geleneğinde, yapılan çalışmalar doğrultusunda düşünürümüzün insan tanımına bilim odaklı eleştiri çalışmasının olmaması tespit edilmiş olup, çalışılmıştır.

BİRİNCİ BÖLÜM

HAYATI VE ESERLERİ

1.1. Türkiye Cumhuriyeti'nde Felsefe Geleneğinin Oluşumu

Monoteist dinlerin ortaya çıkmasıyla birlikte dünyada, insanın bireysel yaşam alanında, yaşadığı çevrede, kültürel, siyasal, askeri, mimari, her alanda aşkınsal bir öğretinin izleri görülmektedir. Bu aşkınsal bakış açısı insanın ve kurulan devletlerin merkezine Tanrı görüşünü yerleştirmiştir. İnanılan dinin tanrısal buyrukları anayasal hükme geçmiştir. İnsanın bu dünyadaki varlıksal alanı itaatçi bir eyleme dönüşmüştür. Avrupa'da belirli dönem inanç noktası, eylemsiz düşünmeyi geçerli kılmıştır. Felsefe bu dönemde dinin kendisini açıklaması anlamında araç olmuştur. İnsanın kendini ve yaşadığı dünyayı açıklamak dinsel öğretiler ve vahiy aracılığı ile gerçekleşmiştir.

On altıncı yüzyılda Almanya'da Martin Luther'in 95 maddelik Latince tezini Wittenberg'deki Saray Kilisesine asması yeni ve dinsel alanda reform hareketlerine yol açmıştır. Protestanlığın öncüsü olan Luther insanların bireysel özgürlükçü inanç noktasında, eyleme geçmiştir. O dönemde Almanya'da insanların okuduğu Latince yazılmış İncil'i Almancaya çevirmiştir. Böyle bir eylem sonrasında insanlar "bireysel inancını" aracısız gerçekleştirebilecekti. Halk kendi aklını kullanarak, kurumlardan bağımsız olarak inandığı ideaları öğrenebilecekti. Reform hareketi o dönem Almanya dışına çıkarak tüm Avrupa'ya yayılmıştır. Katolik din anlayışından sonra Protestanlık daha özgürlükçü bir din anlayışını getirmiştir. Orta çağ döneminde, bazı filozofların bilgiyi elde etme yönteminde ya da ulaşılabilir somut bilginin sağlanamaması sebebiyle de, felsefe alanlarına yönelmekteydi. Bu durumda felsefenin dogmatik öğretileri ve eski metodolojileri yerine yeni fikirler aranmaya çalışılmıştır. Rönesans ise böyle bir duruma müsait bir ortam hazırlamıştır¹.

14 ve 17. Yüzyıllar arasında Avrupa'nın batı kıyılarından olan İtalya'nın coğrafi konumu, ticari canlılığa ev sahipliği yapması ve Vatikan'ın burada bulunması gibi birçok etkenlerden dolayı Rönesans'ın doğmasına neden olmuştur. Yunan ve Roma eserlerinin tekrar okunup gündeme gelmesi, yeni tartışmalara yol açmış ve aşkınsal düşünce sistemi yerine indirgemeci düşünce sistemleri ortaya konulmaya çalışılmıştır. Rönesans döneminin en önemli akımlarından bir tanesi de hümanizmdir. Hümanizm anlayışı merkezine insanı ölçüt

¹ Doğrucan, 2018: 31.

koyarak o dönemin “*insan*” anlayışına yeni bir soluk getirmiştir. Tartışılan diğer önemli akımlar ise platonizm, aristotalizm, septisizm ve atomizm gibi akımlardır.

Orta Çağ döneminde Batlamyus’un doğa tasarım görüşü, Hristiyanlık dininin görüşleri doğrultusunda tutarlı bulunduğu için kullanılıyordu. Batlamyus’un düşüncesine baktığımızda da dünyanın, evrenin merkezi olduğunu ve bütün gök cisimlerinin onun etrafında döndüğü görüşünü savunmaktadır. Aynı zamanda evrenin sınırlı olduğunu da düşünmektedir. Evrenin insan için var olduğu ve yaratıldığı düşüncesi yaygın bir iklimdi. Galileo ve Kopernik, Batlamyus’un bu düşüncesini bilimsel araştırmalarıyla birlikte “Dünyanın güneşin etrafında döndüğünü ve evrenin sınırsız olduğu” tezini matematik ve deneysel yöntemleri kullanarak ispatlamışlardır.

Rönesans’ın başlamasıyla birlikte doğru olarak kabul edilen şeyler noktasında ısrarlı bir septisizm görmektediriz. Bu da değişimin içerisinde bulunan dünya insanına dirilik katmıştır. Merkeze Tanrı yerine insan ve onun eylemine hizmet eden akıl konulmuştur. Fatalist bir görüşten çıkıp sonunda insanın kendisini ‘mikrokozmos’ ve kendisinin dışında olan ‘makrokozmos’u heyecanlı, sancılı bir şekilde aramasına dönemin eserlerinde rastlanmaktadır. Rönesans döneminde referans alınan Antik Çağ, dönemin mitolojik düşünme biçimi kabul edilmeyip, fikirlere çok daha septik bir şekilde yaklaşmıştır. “Rönesans dönemi de aynı Antikite ve Skolastik gibi Prima Materia olarak adlandırabileceğimiz ilk maddelerin ne olduğu sorunsalına odaklanmıştır. Ontolojide Empedoklesçi bakış açısı, ahlakta ise Epikürcü bir duruş noktasıyla, Hellenizmin temel karakteristiklerini önemsemişlerdir².”

Evrenin anlaşılmasındaki önemli noktalar matematik ve bilim alanları olmuştur. Rönesans döneminde bilimsel buluşlar, fikirsel devrimlerin etkisi halkların değişimini zorunlu kılmıştır. Kırılma noktası belirli bir bölgeden başlamış olsa da tüm dünyayı etkilemiştir. 1789 yılında Fransa’da ortaya çıkan “Fransız İhtilali” ile birlikte seküler devlet anlayışının yerleşmeye başlamasıyla “Tanrı Devleti” geçerliliğini yitirmiştir. İnsanın doğal düzende, inanç noktası kurumsallaşma noktasından çıkartılarak bireysel sahada özgür bir şekilde yaşamasına elverişli kılınmıştır. Devleti yöneten kişiler artık halkın “görevlisi” sayılmıştır. İlk çağ dönemi filozoflarından Platon’un ideal devletin nasıl olması gerektiği ile ilgili yazdığı “Devlet” kitabından sonra Avrupa’da birçok filozof devlet ütopyası hakkında kitaplar yazmıştır. Macchiavelli “Prens”, Thomas Moore “Ütopya”, Campanella “Güneş Devleti”, Francis Bacon “Yeni Atlantis” kitapları örnek verilebilir. Bu kitapların yazılmasındaki temel esas ise dönemin feodaliteyle yönetilen; baskıcı rejimlerinin olması, halkın giderek

² Doğrucan, 2018: 65.

fakirleşmesi, halkın köle durumuna düşmesi, dönemin ekonomik yaptırımlarıyla birlikte, filozofların eleştirisel hayali devlet kuramlarını oluşturan eserler vermişlerdir.

Aşkınsal dünya görüşünden sonra indirgemeci görüşe geçen fikirler doğrultusunda mutlak güç artık “doğa” olarak görülmeye başlanmıştır. Doğa artık episteme alanı haline gelmiştir. Bilginin somut olarak elde edildiği ve araştırma alanının her geçen gün genişlediği bir saha olmasına yol açmıştır. Orta çağ döneminin tekçi düşünce sisteminden sonra Avrupa’nın birçok noktasında değişimin ayak seslerini farklı ülkelerde farklı şekillerde görmeye başlıyoruz. Reform ve Rönesans dönemlerinin yanında İngiltere’de 1760-1830’lu yıllarda ‘Sanayi Devrimi’nin ortaya çıkmasıyla birlikte bilimsel ve teknik alanında buluşların hızlanmasına yol açmıştır. Üretim gücü artmaya başlamış ve insanlar köyden şehire mekanikleşmeye başlayan bölgelere göç dalgaları başlamıştır. Sanayileşmeyle birlikte sosyal alanlara farklı bir yenilik gelmiştir.

Avrupa’da bu süreçlerin yaşanmasının ardından; gündelik hayatın, felsefenin ve bilimin daha somut daha indirgemeci fikirlerin ortaya çıktığını da görmekteyiz. Batı’nın hem insanı hem yaşadığı dünyayı farklı bir şekilde ele almaya başlaması ve devlet fikrinde ulusçuluğa gitmesi, yeni felsefi düşüncelerin ortaya çıkması Aydınlanma Çağı’nın bir göstergesi haline gelmiştir. Osmanlı Devleti’nde de bu hareketliliği göreceğiz. Toplumların değişmesi, daha seküler hale gelmesi bu filozofların görüşleri temelinde daha hızlı gerçekleşmiştir. Ondan önce bu döneme etki eden farklı ülkelerdeki filozoflara bakalım.

“İlk temsilcileri arasında Descartes ve Leibnitz’in bulunduğu Aydınlanma Düşüncesinin en önemli temsilcilerinin, Büyük Britanya’da John Locke, David Hume ve Adam Smith; Fransa’da Denis Diderot, ClaudeAdrien, Hëlvetius, Montesquieu, Jean-Jacques Rousseau ve Voltarie; Almanya’da ise Christian Wolff, Johann Gottfried Herder ve Immanuel Kant olduğu söylenebilir. Bu düşünürler aydınlanmanın gelişimine, düşünce ve ifade özgürlüğünü vurgulamaları, dine yönelik eleştirileri, aklın ve bilimin değerine duydukları inanç, sosyal ilerleme fikrine ve bireyciliğe verdikleri önem dolayısıyla katkıda bulunmuşlardır³.”

Hanedanlık ve Tanrı Devleti anlayışıyla yönetilen Osmanlı Devleti, Tanzimat Fermanı öncesi toprak bütünlüğünü kaybetmeye başlamıştı. Avrupa bölgesinde değişen, gelişen ve topluma etkisi gözle görülür olan yenilikler karşısında Osmanlı İmparatorluğu askeriyede gelenekselleşmiş anlayıştan çıkarak modern anlamda yenilikler yapmaya çalışarak Batı’nın ilerlemesini yakalayabileceğini düşünmüştü. Fakat fikirsel ve teknik alanındaki gelişimin paralel olarak ilerlemesi sayesinde Batı, skolastik düşüncelerinden koparak; somut, gerçek

³ Küçükalp ve Cevizci, 2009: 145.

dünyanın gerçekliğini araştırmaya koyulmuştu. Mikrokozmosyani insanı; onun dünya içerisinde daha liberal bir şekilde yaşama olanağını da araştırmaya koyulmuştu. Dinin getirmiş olduğu normatif değerler etkisini yitirmişti. Rasyonalizmin ve empirizm etkisiyle insan düşüncesinin sınırlarını ortadan kaldırmaya çalışarak, akla ve deneyegüven gittikçe artmaya başlamıştır. İnsanın aklı kalesi haline gelmiştir.

Her alanda bilimsel ve fikirsel gelişim gösteren Avrupa'ya, Osmanlı Devleti yaptığı askeri düzenlemelerin yetersiz kaldığını düşünerek ve bir heyet oluşturarak oradaki düzenin gözlenmesi için Avrupa'ya yollamıştı. Bu heyet Avrupa'da olan yeniliklerin ve değişimin genel durum değerlendirmesini yapıp ülkede bu formları gerçekleştirmek üzere geri dönmüştü. Bu anlamda Avrupa'dan gelen ilk yeniliklerden bir tanesi matbaadır. Matbaa Avrupa'da basın ve yayın faaliyetlerinin aktif olmasını sağlayarak entelektüel gelişimi sağlamıştır. Proletarya ve üst sınıf arasındaki eğitim farkı değişmesine yol açmıştır. Kültürel alanda, sınıf farkı gözetmeksizin bilginin herkese ulaşımı sağlanabilmiştir. Osmanlı Devleti, matbaayı Avrupa ülkelerine göre kullanmaya çok geç tarihlerde başlamıştır.

“15. Yüzyılda İspanya'dan gelen Yahudi mülteciler, 1493-94 yılları arasında İstanbul'da bir Yahudi matbaası açmışlardır. Bunu takip eden süreçte 1567'de Sivaslı Apkar yine İstanbul'da bir Ermeni matbaası kurdu. 1627'de ise Nikodemus Metaksas bir Rum matbaası kurdu. Yani Osmanlı'daki ilk basım ve matbaa girişimleri görüldüğü üzere gayrimüslimler tarafından başlatılmıştır. Fakat bu girişimler yerel kalmıştır ve yayılamamıştır⁴.”

Türk matbaası 1727 kurulmuştur. Gelenekselliğini yüzyıllar boyunca devam ettiren Osmanlı Hanedanlığı, dışarıdan herhangi bir yenilik alırken hem ulema tarafından hem de Osmanlı hükümdarı tarafından onaylanması durumundaydı. Hattat sanatının yok olabileceğini düşünerek ve Batıdan her anlamda üstün olduğunu düşünerek herhangi bir yeniliğin alınmasını ertelemiştir. Böylelikle matbaanın ülke sınırlarında etki göstermesi çok ileriki tarihlerde gerçeklemiştir. 1789-1799 yılları arasında gerçekleşen Fransız İhtilali, tüm Avrupa ülkelerini ve Osmanlı Devleti'ni de etkisi altına almıştır. Bu dönemde Katolik Kilisesinin yetkilerine sınırlama getirilmiş ve mutlak monarşi devrilmiştir. Yeni yönetim şekli olarak cumhuriyet ilan edilmiştir. Din adamları ve soylu sınıfa karşı; burjuva kesimi ve yerel halk arasındaki mücadele ülke içerisinde birçok değişikliğe yol açmıştır. Halk gücünü uzun ve zorlu mücadelelerle eline alarak, yeni yönetim sistemiyle birlikte kendini mecliste göstermeye başladı. Bu ihtilal sayesinde milliyetçilik rüzgârları tüm dünyada etkisini göstermeye başladı. Halkların kendi milli değerlerine yönelme ve kendilerine ait ülke kurma istekleri başladı.

⁴ Lewis, 1996: 51.

Demokrasinin yerleşmesiyle birlikte hak, özgürlük, adalet, eşitlik kavramları filozoflar tarafından ele alındı.

Devrimin başlamasının en önemli iki etkenini incelediğimizde halkın kültürel seviyesinin artmasını ve ekonomik buhranın olduğu görülmektedir. Yayımlanan gazete, dergi, bildiri ve ansiklopediler sayesinde halkın entelektüel gelişiminin artmasıyla bir bilinçlenme görülmektedir. Böylelikle Fransız İhtilali dünyada yeniçağın başlangıcı olmuştur. II. Mahmut döneminde, Fransız İhtilali etkileri Osmanlı İmparatorluğu'nda hissedilmeye başlamıştı. Sınırları dâhilinde çok uluslu bir şekilde yaşayan Osmanlı'da yavaş yavaş her milletin bağımsızlık düşüncesi ve kendine ait toprak bütünlüğünü isteme arzuları başlamıştır. “Batılı anlamda çağdaş değerlere ulaşmanın –demokrasi, insan hakları, kadın hakları, özgürlük, çoğulculuk- Tanzimat’la başladığı söylenebilir.”⁵ Milliyetçilik akımıyla birlikte devletlerin genel yönetim şekli eleştiri almaya başlamış, daha seküler ve halkın da yönetimde daha aktif rol alması gerekliliği görülmüştür. Yurttaşlık hakları, bireysel özgürlükler, kadın hakları, eşitlik, adalet gibi kavramların sözlüğe tekrardan girdiğini görüyoruz.

Tanrı Devleti fikrinin fatalist olması; insanı tanımlarken metafizik görüşler doğrultusunda ele alması; dönemin yenilikçi insanına, dünyadaki gelişmeler doğrultusunda dogmatik gelmekteydi. Bilimsel anlayışın ilerlemesiyle birlikte metafiziksel düşünceler ile somut dünyanın gerçekliğinin uymaması sebebiyle de insanın seçim noktası doğal olarak değişiyordu. Yeni modern insan indeterministti ve kendi yaşadığı ülke sınırları içinde de doğal olarak yönetilmek istemiyor, yönetmek istiyordu. II. Mahmut, bunu gördüğü için Sened-i İttifak’ını, parlamenter sistemini ilan etti. “İlk kez, padişahın yanında belli haklara ve ayrıcalıklara sahip bir zümrenin ortaya çıkması açısından bu gelişme, parlamenter sisteme geçişin ilkel bir aşaması olarak, tarihimizde önemli bir dönüm noktası olarak görülmüştür⁶.”

II. Mahmut, Avrupa’yı yakından takip eden biri olarak; geri kalmışlığın sebebini sadece askeriyedeki geleneksel yapıda görmez. Sosyal ve teknik alanlardaki ilerlemenin sağlanamama sebebini eğitim reformunun eksikliğinde görür. Yüzyıllarca geleneksel olan eğitim modeli dışına çıkarak, daha modern ve seküler hale getirmeye çalışmıştır. İlköğretimi zorunlu yapmıştır. II. Mahmut, Tercüme Odaları’nı kurarak Batıdaki gelişmelerin yakından takip edilebilmesini sağlamıştır. Burada eğitim gören, yabancı dil bilen grubun Avrupa’da gerçekleşen birçok durumdan haberdar olması, Batıcılık fikrinin ılımlı bir şekilde yayılmasına da neden olmuştur. Bu kültürden etkilenen neslin, Tanzimat ve Meşrutiyet dönemlerinde alınan kararlarda büyük etkisi de olduğu görülmektedir. “Tercüme Odası, Tanzimat Devri’nde

⁵ Başçı, 2002: 13.

⁶ Akyıldız, 1998: 209-222.

Avrupalı bir düzen isteyen yeni Osmanlıların yetiştiği, çağdaş fikirlerin alınmasına ve devrin elit grubunun yüksek mevkilere ve ikballere erişmesine olanak sağlayan bir tılsım kaynağı oldu.”⁷

1839 yılında Tanzimat Fermanı ilan edilmiştir. Bu ferman ile birlikte tüm alanlarda yeni düzenlemeler yapılmıştır. Eğitim alanında reform yapılmaya devam edilmiştir. Maarif-i Umumiye Nizamnamesi (Genel Eğitim Yönergesi) ile birlikte Türkçe eğitim dili olarak uygulanmaya başlanarak eğitimin toplumun her bir kesimine ulaşılması sağlanmaya çalışılmıştır. Mekteb-i Tıbbiye-i Mülkiye ve Mekteb-i Mülkiye açılmıştır. Bilimsel ve düşünsel gelişimi takip etmek ve ülkemizde tıp alanında ilerleme sağlayabilmek için. Çeviri faaliyetleri ile birlikte ve Avrupa’ya yollanılan heyetlerin gözlemlerinden, düşüncelerinden faydalanarak dönemin mevcut düşünce sistemini ve teknik gelişimi yakalanmaya çalışılmıştır. Jön Türkler, parlamenter sistemi destekleyerek; anayasal düzenlenmelerin olmasını gerektiğini savunmuştur. Aynı zamanda Avrupa’nın gelişen teknik ve kültürel alanlarındaki değişimlerinden etkilenerek; ülkelerine döndüğünde aynı değişim ve gelişim hareketini başlatmak için belirli faaliyetlerde bulunmuşlardır. Mizancı Murat, Abdullah Cevdet, Tunalı Hilmi, Ahmet Rıza gibi isimler pozitivism akımını ülke topraklarında tanıtmaya ve duyurmaya çalışmışlardır.²³ Temmuz 1908 yılında II. Meşrutiyet’in ilan edilmesi ile birlikte daha liberal siyasi bir zemin oluşturulmuştur.

Bu dönemlerde, bir önceki döneme göre daha özgür olan basın yayın kuruluşlarında, dönemin pozitivism etkisinde olan ve dünyada tartışılan; materyalizm, Darwin’in ‘Evrin Teorisi’, yaratılış, özgürlük, demokrasi, eşitlik gibi konularla ilgili yazılar yayımlanmıştır. Osmanlı Devleti’nde Batılı anlamda felsefi çalışmalar bu dönemlerde mecmua, gazete, bildiri, roman üzerinden halka aktarılabilirdi. Tanzimat dönemiyle birlikte toplumda felsefi gelişim belirli alanlarda ivme kazanmıştır. Fakat henüz bir ‘Avrupa tarzında’ felsefe geleneği etkinliği görülmemektedir. “... bu zamana kadar Osmanlılar, devlet olarak büyük ilerlemeleri takip edememiş, sonuçta ilim ve felsefe Orta Çağ İslam filozoflarının eserlerinin şerhinden öteye gidememiştir.”⁸

Felsefenin kümülatif olarak ilerleyebilmesi için diğer tüm alanlar ile birlikte doğrusal ilerlemesi gerekmektedir. Toplumlarda belirli ivme kazanabilmesi için de bu etkinliğin geleneksel hale gelmesi gerekir. Avrupa’da yaşanan tüm değişimlerde bunu görmekteyiz. Teknik, bilimsel ilerleme ile fikir hayatının bir arada olmasıyla birlikte toplumların gelişimi de paralel olarak ilerleme göstermektedir. Gelenek, geçmiş ile bugün arasında bağlantı

⁷ Bilim, 1990: 43.

⁸ Ülken, 1992: 43.

kurarak; yarına yol gösterir. Gelişmeler fikirsel olarak ilerler. Fikirlerin gelişimi ve değişimi; diğer tüm fen alanlarının da ilerlemesini sağlar.

17. Yüzyılın sonlarından itibaren gerileme dönemi yaşayan Osmanlı Devleti; ekonomik, toplumsal ve yönetsel nedenlerden ötürü 29 Ekim 1923 yılında Atatürk'ün Cumhuriyet'i ilan etmesiyle birlikte resmi olarak yıkılmıştır. Osmanlı'nın sekizinci yüzyıl boyunca Tanzimat ve Meşrutiyet dönemlerindeki her ne kadar kültürel ve siyasi değişim yaşansa da uğradığı yenilgiler sonucunda, Avrupa'nın üstünlüğünü kabul etmiştir. Avrupa'nın aydınlanma yaşaması, sanayi alanında ilerlemesi; Osmanlı'nın gün geçtikçe zayıflamasına neden olmuştur. Çağdaş aydınlanma ve bilim alanında ilerici düzenlenmenin yapılmaması, toprak kayıplarının artması Osmanlı'yı fiili olarak bitirmiştir.

Osmanlı Devleti'nin yıkılmadan önceki son yıllarına baktığımızda, Batıdan gelen pek çok fikir dalgasına ek olarak ülkemizde milliyetçilik akımlarının etkisi gözle görülür bir hal almaya başlamıştı. Çok uluslu olan Osmanlı İmparatorluğu'nun, ülke içerisinde birçok isyan ile ilgilenmek durumunda kalmıştır. Aydınların, Batıdan gelen felsefi ve bilimsel konuların yanı sıra ülke içerisinde gerçekleşen yeni ekollerle ilgili çalışmalar yapmışlardır. Batıcılık, Turancılık, Osmanlıcılık, Türkçülük, İslamcılık, Sosyalizm, Devletçilik, Liberalizm gibi fikir akımlarını aydınlar kendi aralarında tartışmaya başlamıştır. "Bu akımları salt siyasi olmaktan çıkaran ve felsefenin de içinde değerlendirmeyi olanaklı kılan şey; beraberlerinde bir medeniyet, ahlak, insan ve değer tasarımı kuruyor olmalarıdır."⁹

Türkiye'de yapılan felsefe çalışmalarına geçmeden önce gerçekleştirilen kültürel reformları ele alalım. Osmanlı Devleti'nde eğitim gelenekselleşmiş skolastik ve medrese eğitiminden ibaretti, Tanzimat dönemine kadar. Tanzimat dönemiyle birlikte, II. Mahmut'un çalışmalarıyla daha seküler okullar açmıştır. Cumhuriyetle birlikte eğitimde birliğin sağlanabilmesi için Tevhid-i Tedrisat Kanunu (Öğretimi Birleştirme Yasası) mecliste kabul edildi. Medrese eğitime böylelikle son verildi. Çağdaşlaşma yolunda ilk adım böyle atıldı. 1928 yılında Latin Alfabesi kabul edilerek dil alanında bir devrim gerçekleşmiştir. "Dilimizin Arapça ve Farsçanın egemenliğinde olması felsefe çalışması yapmayı, düşünce üretmeyi engelliyordu. Dil Türkçeleşmeden Rönesans ve Aydınlanma yoluna giremezdik. Bunun ötesinde kimliğini yitirmiş bir toplum olarak kalırdık."¹⁰ Atatürk Birinci Dil Kurultayı'nda dil reformunun amacını 17 Ekim 1932'de yayımlanan bildiride şu şekilde belirtir:

"I. Türk dilini ulusal kültürümüzün eksiksiz bir anlatım aracı durumuna getirmek, Türkçeyi çağdaş

⁹ Bayraktar, 2016: 3.

¹⁰ Kaynardağ, 2002: 17.

uygarlığımızın önüne koyduğu bütün gereksinimleri karşılayacak bir yetkinliğe erdirmek. II. Bunun için, bugün yazı dilinden Türkçeye yabancı kalmış öğeleri atmak, Halkçı bir yönetimin istediği biçimde, halk ile aydınlar arasında nitelikçe ayrı iki dil varlığını ortadan kaldırmak, ana öğeleri öz Türkçe olan ulusal bir dil yaratmak.”¹¹

Eğitim ve dil de yapılan reform hareketleriyle birlikte üniversiteye de el atıldı. Öğretmen kadrosunda yenilikler yapıldı: Medrese zihniyetinden uzak, çağdaş bir eğitim sağlanabilmesi için “İsviçre’den çağrılan uzman Profesör Albert Malche’in hazırladığı rapor doğrultusunda çalışmalar yapılarak Cumhuriyet’e yakışan bir üniversite kurulması için önemli adımlar atıldı.”¹² İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Felsefe Bölümü kadrosunda da değişikliğe gidildi. Ahmet Naim’in artık çağın gerisinde kalan düşünceleri sebebiyle görevinden alındı. Macit Gökberk, Hilmi Ziya Ülken, Halil Vehbi Eralp, Mazhar Şevket İpşiroğlu, Takiyettin Mengüşoğlu gibi isimler kadroya katıldı. Almanya’da Nazilerin baskısından kaçan ünlü Alman filozoflar, İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Felsefe Bölümü’ne gelmişlerdir ve kendi alanında yaptığı çalışmaları öğrencilerle ve asistan hocalarla paylaşarak ülkemizde okul anlamında bir felsefe geleneğini başlatmışlardır. Bu kişiler H. Reichenbach, Ernst Von Aster, W. Kranz, Prof. Heinz Heimsoeth, Joachim Ritter, Von Freytag Löringhof’tur.¹³

Harf İnkılabı sonrasında Türkçede olan yabancı kelime kalıplarında sadeleşme hareketine gidilmiştir. “1934’te Türk Dil Kurumu içinde Terim Kurulu kuruldu. Bu kurul, fen bilimlerinin terimlerini 1937’de ayrı kitaplar halinde yayımlandı. Felsefe Gramer Terimlerini 1942’de yayımladı.”¹⁴ Dilde sadeleşme hareketine gidilmesi sayesinde düşünce ve dil arasındaki problem ortadan kalkmış oldu. “Felsefenin gelişmesinde dilde özleşmenin son derece belirleyici bir işlevi olmuştur. Dilimizin mantıksal özellikleri, kavramlar Türkçeleştikten sonra daha iyi ortaya çıktı.”¹⁵ Eğitim reformuyla birlikte İstanbul Üniversitesi’nden sonra Ankara’da ve Erzurum’da üniversiteler kurulmuştur. Bu üniversitelere felsefe bölümü de açılmıştır. Yetiştirilen ilk filozoflarımız bu üniversite kadrolarında yer almışlardır. Dilde sadeleşme hareketleriyle birlikte felsefe ekollerini anlatmak ve halkın entelektüel gelişimine katkı sağlamak amacıyla birlikte İstanbul Üniversitesi Felsefe Bölümü, Felsefe Seminer Dergisi’ni ve Felsefe Arkivi dergilerini yayımlamıştır. 1974 yılında filozoflarımızın bir kısmı bir araya gelerek Türkiye Felsefe Kurumu’nu

¹¹ Turan, 1981: 20.

¹² Kaynardağ, 2002: 18.

¹³ Kaynardağ, 2002: 19.

¹⁴ Kaynardağ, 2002: 20.

¹⁵ Kaynardağ, 2002: 21.

kurmuşlardır. Türkiye’de felsefenin geleneksel hale gelmesi sağlanmıştır. O dönemde genel sekreter olan Doç. Dr. İoanna Kuçuradi kurumun amacının ne olduğunu şu şekilde ifade eder: “Türkiye’de felsefi düşüncenin gelişimine ortam hazırlamak, eğitim, bilim ve kültür etkinliklerinin felsefi bir temele dayanması gerekliliğini biçimlendirmek, bu temelin atılmasına yardımcı olmak.”¹⁶

Osmanlı Devleti’nin duraklama ve dağılma dönemlerinde ilan edilen fermanlar ile birlikte Avrupa’nın teknik ve düşünce alanlarında ortaya koydukları yenilikleri kısmi olarak hayata geçirilmiştir. Felsefe alanında olan çalışmalara baktığımızda; çoğunlukla medrese düşünceleri içeren fakat az da olsa yeni akımların fikrîsel gelişimlerini takip eden fikir insanlarının dergiler ve romanları aracılığı ile düşüncelerini aktardıklarını görmekteyiz. Osmanlı’nın dağılma döneminde ve cumhuriyetin ilan edilmesiyle birlikte ülkemizde fikrîsel gelişimin etkisi halkçılık ilkesi doğrultusunda birçok konuda çalışmalar yürütülmüştür. Bu dönemde ülkemizde yetişmiş olan filozoflarımızın yöneldiği ekollere bakalım. Materyalizm ekolünün Türkiye’de tanıtılmasında kurum ve cemiyetler önemli bir rol oynamıştır. Baha Tevfik, Suphi Ethem, Abdullah Cevdet, Celal Nuri, Memduh Süleyman gibi isimler bu ekolün temsilcileridir. Bu filozoflar, kendi fikirlerini birçok dergide yayımlayarak, dünyada konuşulan materyalizm, pozitivizm, madde ve ruh, kâinat gibi konulardaki görüşlerini aktarmışlardır. Baha Tevfik materyalizm ekolünün en önemli temsilcilerinden biridir. Bu alanda ve farklı alanlarda eser yazmış hem de çeviri faaliyetleri gerçekleştirmiştir.¹⁷

Auguste Comte, S. Simon, E. Durkheim gibi filozofların eserlerinden çeviriler yapılarak Pozitivizm ekolü tanıtılmıştır. Ülkemizdeki temsilcileri: Ziya Gökalp, Beşir Fuad, Ahmet Rıza, Rıza Tevfik, Hüseyin Cahit, Salih Zeki gibi filozoflarımızdır. Ziya Gökalp’i ele alacak olursak milliyetçilik akımı nedeniyle Osmanlı Devleti’nin sorunları çözebilmek için ulusal kimlik arayışına girmiştir. Milli kültürel değerlerimizin aynı kalmasını ve ilerlememiz içindeki batının tekniğini almamız gerektiğini belirtmiştir. “Gökalp, pozitivizmin ilkelerini sosyal alana uygulayarak İmparatorluktan Cumhuriyete geçişin sancılarını gidermeye çalışmıştır. Durkheim sosyolojisi bu konuda kendisine rehberlik etmiştir.”¹⁸Bir diğer ekolumuz ise spiritüalizmdir. 20. yüzyılda metafiziğin eleştirilmesi, materyalizm akımının daha çok ön plana çıkması nedeniyle modern dönemin anlayışı eleştirilmeye başlanmıştır. Ülkemizdeki bu ekolü temsil edenler: Mehmet Akif Ersoy, İsmail Hakkı İzmirli, İsmail Fenni Ertuğrul gibi isimlerini sayabiliriz. Materyalizm ekolünü eleştiren spiritüalizm temsilcileri,

¹⁶ Kaynardağ, 2002: 25.

¹⁷ Bayraktar, 2016: 19.

¹⁸ Bayraktar, 2016: 27.

İslamiyet'in görüşleri çerçevesinde argümanlarını savunmuşlardır.¹⁹ Türk Tarih Kurumu, Türk Dil Kurumu, eğitim reformları, harf inkılabıyla birlikte ülkemizde fikrîsel ve kültürel çalışmalar belirli seviyeye çıkmıştır. Okullarda yapılan reformlarla birlikte okuma yazma oranı düzenli olarak artış göstermiştir. Sanat, bilim, felsefe, tarih alanlarında yapılan çalışmalar sayesinde, eserlerin sayısında artışlar meydana gelmiştir. Üniversitelerde felsefe bölümlerinin artmasıyla birlikte de belirli başlı konularda önemli çalışmalar ortaya konulmuştur.

1.2.Takiyettin Mengüşoğlu'nun Hayatı

Takiyettin Mengüşoğlu 1905 yılında Malatya'nın Hekimhan ilçesinde doğdu. Ortaokul öğrenimini Malatya'da tamamlamış olup daha sonra Sivas Lisesi'ne yatılı olarak girdi. 1928 yılında mezun oldu. Dönemin Milli Eğitim Bakanlığının sınavını kazanarak, 1929 yılında Almanya'ya gitmeye hak kazandı. Felsefe bölümünü neden seçtiğini ve okumak istediğini şu cümleler açıklık getirmektedir: “Lisede iken beni en çok doğa bilimleri etkilemişti. Ayrıca kimya dersleri çok ilgimi çekiyordu. Bilim yoluyla dünyayı ve olayları kolayca sonuna kadar anlayabileceğimi sanıyordum. Bir ara baktım ki, bilimlerle yetinmek olmayacak; o zamanki anlayışına göre ‘bilimlerin bilimi’ olan felsefeyi öğrenmek istedim.”²⁰

Doğu Almanya'nın sınırları içinde Thüringen şehrinin Schulpforta Gymnasium'unda öğretim gördü. Okul müdürü olan Walther Kranz, Mengüşoğlu'nu Türk olduğu için ve Almanca dilini hiç bilmediği için okula kabulünü istememiştir. Ancak bakanlığın ısrarı üzerine, Mengüşoğlu'nu kabul etmiştir. Bu okul Almanya'nın en ünlü yatılı okullarından biridir. Okulda fen bilimleri derslerine ağırlık verilmesinin yanı sıra Grekçe ve Latince de öğretilmektedir. Bu eğitim yeri aynı zamanda Nietzsche, Fichte, Klopstock ve Ranke gibi ünlü düşünürlerin eğitim gördüğü bir okuldur.

Göttingen Üniversitesi'ne doktora çalışması için Moritz Geiger'e başvurdu. Bu üniversite çalışmalarıyla ve ödülleriyle meşhur bir okuldur. Fizikçi, kimyacı ve biyologlar arasında tam on dokuzu Nobel ödülü kazanmıştır. Göttingen'de Mengüşoğlu'nun ilgilendiği alanlar genel olarak fizik, biyoloji, kimya ve felsefe dersleri olmuştur. 1931 yılında Moritz Geiger Berlin'e Nicolai Hartmann'ın yanına göndermiştir. Hocası Geiger'in Yahudi olması ve Hitlerin iktidara gelmesiyle birlikte görevinden alınmıştır. Hartmann'ın yanında doktora çalışmalarına devam etmiştir. “*Husserl ve Scheler'de Bilinebilirliğin Sınırları*” adlı doktora çalışmasıyla tezi kabul edilmiştir. Doktorasını tamamlayan ve ülkesine dönen Mengüşoğlu,

¹⁹ Bayraktar, 2016: 30.

²⁰ Kaynardağ, 1986: 96.

Ankara Üniversitesi Dil ve Tarih-Coğrafya Fakültesinde tarih doçentliği ya da İstanbul Üniversitesi Felsefe bölümünde asistanlık teklifleri edilmiştir. Mengüşoğlu'na göre bilimlerin bilimi olan felsefe bölümünde asistanlığı kabul etmiştir. İstanbul Üniversitesinde göreve başladığında Ernst von Aster ve Hans Reichenbach görev yapmaktaydı. 1942 yılında “Nicolai Hartmann'ın 20. Asır Felsefesindeki Yeri” isimli tezini tamamlayarak doçent oldu. Konusunu Prof. Ernst von Aster tavsiyesi etti.²¹ 1944 yılında İstanbul Üniversitesi Felsefe Bölümü tarafından çıkartılan Felsefe Arkivi isimli derginin çıkartılmasına yardımcı oldu. Bu dergide düzenli olmasa da kendi çalışmalarıyla ilgili yayımlarda bulundu. 1942'de doçent unvanı almaya hak kazanmış olup, Macit Gökberk ve M. Şevket İpşiroğlu ile birlikte 1944 yılında *Felsefe Arkivi* dergisi yayımlanmaya başlandı. Kaynaradağ, Türkiye'de felsefe çalışmaları için bu derginin önemini şu sözlerle dile getirir: “Bu dergi, Türk aydınlanmasında ve felsefesinde görev almak üzere yetişen bir kuşağın, bu alandaki özgür çabasını göstermektedir. Arkiv'in ana düşüncelerinden biri ‘bilimlerin felsefeye uzak kalmamaları, düşünce alışverişi içinde olmaları’ idi.”²² 1953 yılında profesör olarak Sistematik Felsefe Kürsüsünün başına geçmiştir. 1959 yılında ise İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi dekanı oldu. 27 Mayıs 1960 yılında gerçekleşen askeri darbe sonrası kurulan Milli Birlik Komitesi kararıyla 28 Ekim 1960 yılında Resmi Gazete'nin 10641 sayılı, 104 nolu karar ile birlikte 146 öğretim görevlisi ve Mengüşoğlu uzaklaştırılmıştır. Bu öğretim görevlileri arasında Haldun Taner, Mina Urgan, Fuat Sezgin, Mazhar Şevket İpşiroğlu, Ali Fuat Başgil, Sabahattin Eyüboğlu gibi önemli isimler de vardır. Bu uzaklaştırmada, hiçbir hukuki gerekçe gösterilmeden yapılmıştır. Kamuoyunda bu olay büyük bir tepki oluşturmuştur²³.

1961-1962 yılları arasında Tübingen Üniversitesinde misafir profesör olarak çalışmıştır. 18 Nisan 1962 yılında Resmi Gazete'nin 11086 sayısında yayımlanan bildiriye göre, üniversite öğretim üyelerinin bazılarının affının gerçekleşmesiyle birlikte öğretim üyelerinin görevlerine dönmesine karar verilmiştir.²⁴ Mengüşoğlu 1978 yılına kadar görevine devam etmiş, 1978 yılında da emekli olmuştur. Çalışmalarına emekli olduktan sonra da devam eden Mengüşoğlu 8 Şubat 1984 yılında hayata gözlerini kapamıştır.

²¹ Mengüşoğlu, 2020: 13.

²² Kaynaradağ, 2002: 402.

²³ Kaynaradağ, 1989: 95-104.

²⁴ Alkan, 2017: 58-59.

1.3.Kitapları

1. *Über Die Grenzen der Erkennbarkeit bei Husserl und Scheler*: “Husserl ve Scheler’de Bilginin Hududu Üzerine” şeklinde Türkçeye çevrilebilecek, Mengüşoğlu’nun doktora tezidir. Yazımı 1937 yılında biten çalışma, daha sonra Berlin Üniversitesi tarafından yayınlanmıştır.
2. *Kant ve Scheler’de İnsan Problem*: Akıl ve tabiat ikiliğinde hapsolan insan yerine, varoluşsal ve somut bir bütün olarak görülmelidir. İnsan ‘varlık şartları’ içerisinde değerlendirilmelidir. Özgürlüğünün imkanları genişletilmelidir. Mengüşoğlu ancak bu şekilde felsefi antropolojinin yapılabileceği vurgusundan hareketle; yeni-ontoloji ve fenomenolojinin güzergahında Kant ve Scheler’in düşünceleri bu kitapta baştan sona tahlil eder.
3. *Felsefeye Giriş*: Felsefeyi akademinin, hayattan soyutlamış kavramlarının insani pratikleri ve tecrübelerini tam olarak yansıtmayan sınırlı ve dar çerçevesine hapsedmek yerine hayatın tazeliğine ve canlılığına temas eden, evrende bulunan her şeyi tam olarak kuşatan bir genişlikte ele almaktadır.
4. *Değişmez Değerler ve Değişen Davranışlar*: Felsefi etik için kritik bir hazırlık kitabıdır. Felsefi etiğin temellerini hazırlamanın yanında, bazı problemleri gün ışığına çıkartmak ve üzerinde düşünülmesini sağlama amacı ile yazılan bir eserdir.
5. *Felsefi Anthropologi (İnsanın Varlık Yapısı ve Nitelikleri)*: İnsan felsefesini sadece soyut bir bilgi teorisi üzerinden değil, hayata yansıyan, hayatla ilişkisi olan, gücü ve etkinliğini arttıran bir bilgi, bir hayat aktivitesi olarak değerlendiren Mengüşoğlu, insanoğlunu kozmik bir varlığın parçası olarak, bütünlükçü bir şekilde ele almaya çalışır. Bu düşüncelerini Darwin, Uexküll, Gehlen, Kant, Nietzsche, Dilthey, Hartmann ve Scheler’in görüşleri etrafında şekillendirmiştir.
6. *Fenomenoloji ve Nicolai Hartmann*: Felsefe tarihinde yeni ontolojinin kurucusu kabul edilen Nicolai Hartmann, Husserl’den bir adım daha öteye giderek fenomenolojiye yepyeni bir pencere açmıştır. Bir dönem çalışmalarını Hartmann ile birlikte sürdüren Mengüşoğlu’nun bu kitabı, Türkiye’de fenomenoloji hakkında yazılmış ilk ve en kapsamlı eser olma özelliğini taşımaktadır.
7. *İnsan ve Hayvan, Dünya ve Çevre*: Uexküll’ün biyoloji çalışmalarını incelemek ve insan felsefesi çalışmasına temel oluşturmak için yazılan bir eserdir. Mengüşoğlu, insan-hayvan fenomen karşıtlığından yola çıkarak, insanın neliği üzerinde bir çalışma sunar.
8. *İnsan Felsefesi*: Felsefi Anthropologi ile İnsan ve Hayvan, Dünya ve Çevrenin tek cilt olarak yapılan ikinci ve sonraki baskıları bu başlık ile yayınlanmıştır.

1.4.Yayınlanmış Diğer Yazıları

1. “*Fenomenoloji Felsefesi*”. *Felsefe Arkivi*, cilt I, sayı 1, 1945, 47-74.
2. “Max Scheler ve Eserleri”. Scheler’in İnsan ve Kâinattaki Yeri çevirisinin başında,
İstanbul: İstanbul Üniversitesi Yayınları, 1947, XI-XXXI.
3. “*Felsefî Antropoloji Bakımından Tecrübe Mefhumunun Tahlili*”. *Felsefe Arkivi*, cilt III.
Sayı 1, 1952, 136-161.
4. “*Bilgi Fenomeninin Felsefesi Antropoloji Bakımından Tahlili*”. *Felsefe Arkivi*, cilt III,
sayı 2, 1955, 53-75.
5. “*Sübjektivlik ve Objektivlik Probleminin Felsefî Antropoloji Bakımından Tahlili*”. *Felsefe Arkivi*, cilt III, sayı 3, 1957, 103-120.
6. “*Ontolojik Esaslara Dayanan Felsefî Antropoloji Hakkında Düşünceler*”. *Felsefe Arkivi*,
cilt IV, sayı 2, 1959, 1-8.
7. “*Prof. Dr. H. Th. Bossert-Ölümü Dolayısıyla*”. *Anadolu Araştırmaları*, cilt II, sayı 1-2,
1965,XV-XVIII.
8. “*Tarihilik ve Tarihsizlik*”. *Felsefe Arkivi*, sayı 16, 1968, 115-130.
9. “*Lise Müfredat Programı Hakkında Düşünceler*” (Tüten Anğ’la Birlikte).*Felsefe Arkivi*,
sayı 19, 1972, 181-196.
10. “*Çağımızda Antropolojik Teoriler*”. *Felsefe Arkivi*, sayı 20, 1976, 48-62.
11. “*Ankara Üniversitesinin Bir ‘Eğitim Fakültesi’ Vardır! Üzerine*”. *Felsefe Arkivi*, sayı 20,
1976, 147-148.
12. “*Antropolojinin Işığında Eğitim*”. Türkiye Felsefe Kurumu Seminerleri, 1, 2, 3, Ankara
1977, s. 12-18.
13. “*Kuruluşunun 44. Yılında İstanbul Üniversitesi*”. İstanbul Üniversitesi Bülteni, sayı 4,
1977.
14. “*Felsefî Antropoloji Işığında Sosyoloji*”. *Sosyoloji Konferansları Dergisi*, Sayı 17,
1979, 71-74.
15. “*Entscheidung und Geschichtlichkeit*”. Bremen Kongresine sunulan bildiri.
Symphilosophie, Bericht über den dritten deutschen Kongress für Philosophie
(Bremen 1950), herausgegeben von Helmuth Plessner, München 1952.
16. “*Analyse de la Notion de l’expérience du point de vue de l’anthropologie philosophique*”.
Felsefe Arkivi, cilt III, sayı 1, 1952, 162-168.
17. “*Der Begriff des Menschen bei Kant und Scheler*”. Actes du XIème Congrès International
de Philosophie (Bruxelles, 20-26 aout 1953), vol. VII, Amsterdam/Louvain 195, 28-

18. “Analyse du probleme de la connaissance du point de vue de l’anthropo-logie philosophique”. Felsefe Arkivi, cilt III, sayı 2, 1955, 76-98.
19. “La subjectivité et l’objectivité du point du vue de l’anthropo-logie philosophique”. Felsefe Arkivi, cilt III, sayı 3, 1957, 121-134.
20. “Die Frage nach der Natur des Menschen (Gedanken zu einer ontologisch fundierten Anthropologie)”. Atti del XII Congresso Internazionale di Filosofia (Venezia, 12-18 Settembre 1958), vol. Sesto, Sansoni Editore, Firenze 1961, 278-296.
21. “Der Mensch als arbeitendes Wesen”. Memorias del XIII Congreso Internacional de Filozofia (México, D.F. ,7-14 de Septiembre de 1963), cilt II, 393-397.
22. “Der Begriff des Menschen bei Kant”. Kritik und Metaphysik. Studien. Heinz Heimsoeth zum 80. Geburtstag, herausgegeben von Friedrich Kaulbach und Joachim Ritter, Berlin 1966, 106-119.
23. “Geschichtlichkeit und Geschichtslosigkeit”. XIV. Dünya Felsefe Kongresine sunulan bildiri, Viyana 1968.
24. “Anthropologische Theorien der Gegenwart”. Felsefe Arkivi, sayı 20, 1976, 37-48.
25. “Dere ethische und anthroologische Freiheitsbegriff”. Actio Formans. Festschrift für Walter Heistermann, herausgegeben von Gerd Heinrich, Michael-Sören Schuppan und Friedrich Romberg, Berlin 1978, 1-10.

1.5. Çeviri Yayınları

1. Hartmann, Nicolai. “Almanya’da Yeni Ontoloji Cereyanı”. Felsefe Arkivi, cilt 1, sayı 2-3, 1946, 202-254.
2. Scheler, Max. *İnsan ve Kâinattaki Yeri*. İstanbul: İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Yayınları, 1947.
3. Heimsoeth, Heinz. “Felsefenin Temel Disiplinleri”. İstanbul: İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Yayınları, 1952; İstanbul: Remzi Kitabevi, 1986; Ankara: Doğu Batı Yay, 2020.
4. Heimsoeth, Heinz. *Kant’ın Felsefesi*. İstanbul: İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Yayınları, 1967; İstanbul: Remzi Kitabevi, 1986; Ankara: Doğu Batı Yay, 2019.
5. Bruno von Freytag Löringhoff, *Mantık*. İstanbul: İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Yayınları, 1973.

1.6. Türkiye’de Mengüşoğlu Geleneği

Kitapları, çevirileri ve farklı dildeki yazılarıyla Mengüşoğlu’nun yaşamını aktif bir şekilde geçirdiği görülmektedir. Belirli felsefe disiplini takip eden araştırmacılar için düşünürümüzün kitapları kaynak niteliğindedir. Eleştirilerin ve övgülerin olduğu, ana teması olan insan felsefesi ve diğer çalışmalarıyla birlikte tartışılan bir düşünür olarak Türk Felsefe Tarihi içerisinde yerini alır. Fenomenoloji çalışmalarını Türkiye’de ilk gündeme getiren Hilmi Ziya Ülken olsa da Takiyettin Mengüşoğlu çok daha sistematik ve akademik bir üslupla fenomenoloji hakkında bilgi veren ilk Türk felsefeci olarak değerlendirilmektedir.²⁵ Yirminci yüzyılda ortaya çıkan birçok alan ilgili çalışmalar yaptığını, eserlerinde kendi fikir dünyasını oluşturabilmek için tartıştığını, eleştirdiğini görmekteyiz. Mengüşoğlu’nun karşılaştırmalı ve aynı zamanda birleştirici felsefesi, güncelliğini korumaya devam etmektedir. Fakat Türkiye’de Mengüşoğlu’yla ilgili çalışmalar belirli oranda gerçekleşmiştir. Öğrencisi olan İonna Kuçuradi “Yüzyılımızda İnsan Felsefesi”²⁶ kitabında alt başlık ile ‘Takiyettin Mengüşoğlu’nun Anısına’ yayınlamıştır. Bu eserde Mengüşoğlu’nun çalışmalarıyla ilgili 22 adet makale bulunmaktadır. Ayhan Bıçak ve Egemen Seyfettin Kuşçu “Düşünceleriyle Takiyettin Mengüşoğlu”²⁷ eseriyle birlikte son dönemde yazılan makaleleri bu eser altında toplamıştır. Hilmi Ziya Ülken, Mustafa Günay, Tüten Anđ, Sevgi İyi, Yaylagül Ceran, Arslan Kaynardağ, Uluğ Nutku, Betül Çotuksöken, Mehmet Fatih Doğrucan gibi değerli isimler önemli çalışmalarda bulunmuştur. Çalışmaların odak noktalarına bakıldığında; ontoloji, insan kavramı, tarih, eğitim, devlet vb. konuları görülmektedir. Yapılan yüksek lisans tezleri de çoğunlukla insan ve fenomenleri üzerinedir. Takiyettin Mengüşoğlu’nun insanın tin tarafını yok sayarak, metafiziği olmayan ontoloji temelli; bütünlükçü olarak ele alınan fakat materyalist insan görüşü eleştirisi yapılmaması üzerine bu konu çalışılmış.

²⁵ Karaböcek, 2021: 394.

²⁶ Kuçuradi, 2017.

²⁷ Bıçak ve Kuşçu, 2021.

İKİNCİ BÖLÜM

TAKİYETTİN MENGÜŞOĞLU'NDA BİLİM VE FELSEFE

2.1. Felsefi Antropoloji Fikriyatını Önceleyen Düşünürler

2.1.1. Immanuel Kant ve İnsan

Orta çağın yaklaşık bin yıllık geleneksel yapısından sonra, Rönesans döneminde bilimsel, felsefi, kültürel ve din yapısının değişmesiyle birlikte toplumlarda yerleşmiş olan yerel, kalıplaşmış yapılar kırılmaya başlamıştır. Orta çağda felsefe, dini açıklamaya hizmet ediyordu. Dönemin fikir dünyasına baktığımızda belirli normların kilise tarafından çerçevelendiğini ve o çerçevenin dışına çıkılmadığını görmekteyiz. Orta çağda, antik dönemin ilk sistem filozoflarından Platon ve Aristoteles'in düşünce sistemleri Hristiyanlığı temellendirmek için dönemin din adamları tarafından kullanılmaktaydı. Dönemin otoriter dini yapısı, halkın genel düşünce yetisini sınırlandırmıştır, eğitimin bu doğrultuda verilmesi de bunun bir örneğidir. Ontoloji alanındaki çalışmalar da yine Tanrı'yı açıklamak için kullanılmıştır. Bin yıllık bu tarihte doğa üzerine çalışmalar sınırlı sayıda gerçekleşmiştir. Orta çağ döneminde filozoflar doğayı, Tanrı'yı açıklamak için kozmolojik kanıt niteliğinde kullanmışlardır. Yaşamakta olduğumuz dünya gelip geçici bir nesne dünyası iken, dönem insanı için önemli olan mekân '*cennet*' ideasıydı. Bir zaman sonra doğudaki felsefe çalışmalarının Avrupa düşünce sistemini etkilemesiyle, Antik Yunan düşüncesinin Avrupa topraklarında tekrardan yeşerdiği görülmektedir. Kilisenin bin yıldır savunduğu teoloji temelli düşünce bilimdeki çalışmalar geçerliğini yitirmeye başlar. Ayrıca siyasi otoritenin sarsılmasıyla derebeylikler yıkılmış ve kilise denetimindeki eğitim modeli yerine üniversiteler kurulur. Ontoloji çalışma alanı arka planda kalırken, epistemoloji alanı bilimin verdiği genel geçer bilgiler sayesinde ön plana çıkmaya başlar. Ontoloji epistemolojinin bir çalışma alanı olmuştur fakat filozofların metafiziği açıklama ihtiyacı duyduğunda başvurulmuştur.

Rönesans ve reform dönemleri insana bir özne olma niteliği ve niceliği sağlamıştır. Orta Çağ döneminde insan toplumsal bir varlıkken, yeni dönemle birlikte kendisini ve çevresini, kendi fikir dünyasıyla tanımlayabilen bir *özne* haline gelmiştir. Modern felsefede, her şeyin açıklanmasına yardımcı olacak salt şeyin '*akıl*' olduğu düşüncesi belirir. Metafizik düşüncelerin evren ve insanın neliğini açıklamada sınırlı kalması, dönemin matematik ve bilimsel çalışmalarının evrensel ve somut, genel geçer bilgiler vermesi, felsefenin de dinin

hizmetinden çıkmasına neden olmuştur. Bu yeni modern dönemde filozoflar genel-geçer bilgiye ulaşmak için epistemoloji alanında yeni yöntem üzerine çalışmalar yapmışlardır. Dönemin genel çerçevesi bu şekildeyken, Avrupa'nın çeşitli ülkelerinde filozofların ele aldığı konular, ülkelerin birbiri arasındaki etkileşimi ve kendi içlerindeki siyasi dinamik sebebiyle, ihtiyaçlar doğrultusunda çeşitlilik göstermekle birlikte, süje-obje arasındaki en doğru ve açık bilgiye ulaşma çabasının ortak olduğu da görülmektedir.

Takiyettin Mengüşoğlu, ontolojik ve bilim temelli felsefi antropoloji çalışmasının temelini atarken tüm filozoflarla içsel bir hesaplaşmaya girmek yerine insanı bütünsel olarak ele almış, çalışmalarına insanı otonom kabul eden ve bir problem haline getiren filozofları irdeleyerek başlamıştır. Bunlardan ilki dönemin sorunlarına sistematik cevap veren ve tartışma başlıklarını değiştiren Alman düşünür Immanuel Kant'tır. İnsanın tarihsel süreç içerisinde anlam yaratma çabası, soyut varlıksal tarafıyla birlikte; bilimin somut varlık dünyada genel-geçer yasalara ulaşma çabası filozoflar arasında tartışma konusu haline gelmiştir. Bilginin kaynağı problemi asrın düşünürlerini etkisi altına almıştır. Aydınlanma fikrini ateşleyen düşünürlerden Kant, felsefe tarihi boyunca diğer filozoflardan yöntemsel olarak ayrılmış, insanı saltık bir şekilde anlama çabasına girişmiştir. Eserlerinde bunun kritiğini yaparak dört önemli soruya cevap bulmaya çalışmıştır: “Neyi bilebilirim? Ne yapmalıyım? Neyi umut edebilirim? İnsan nedir?” İnsanın dış dünyayı algılaması, duyumsamasıyla ve kendisinde olan saf akılsal töz sayesinde bilginin elde edilmesini uzaysal zaman ve mekânda temellendirir. Kant, insanın fenomenal (dış dünya) ve numenal (akıl) yanıyla bilgi edinmenin sınırlı olduğunu belirterek, insana özgürlük noktası yaratarak metafizik çalışma alanının geçersizliğini ortaya koyar. İnsanı nesne edinen çalışmalarında, insanı diğer canlılardan ayırarak onun etik yanını, pratik eylemlerindeki önemini felsefesinde belirgin olarak işler.

22 Nisan 1724'te Königsberg'te doğan Immanuel Kant geleneksel yapının yıkılmaya çalışıldığı, yeniyi inşa etme gayretindeki Avrupa'da hayatını sürdürmüştür. Alman felsefesinin önemli isimlerinden olan Kant, ele aldığı insan felsefesi çalışmalarıyla birlikte döneminden yöntem olarak ayrılarak, *özne* üzerinde uzun yıllar çalışmalarını sürdürerek bazı konulara açıklık kazandırmaya çalışmıştır. Döneminde tartışılan iki önemli ekol rasyonalizm ve ampirizm arasında fikir karıştıklıklarını eleştirerek, epistemoloji dünyasına yeni bir ekol olan kritisizm (eleştirel felsefe) ekolünü oluşturmuştur. Doğa bilimleri vd. eksenindeki somut dünya üzerine yapılan çalışmalar nedeniyle dönemin filozoflarının nihai amacı bilginin kaynağı ve elde edilme yöntemidir; somut ve genel geçer bilgiyi bulmak. Bu eylemi gerçekleştirebilecek yegâne varlık ise insanın kendisidir. Modern felsefenin ilk

kurucularından Descartes, *Aklın İradesi İçin Kurallar* kitabında dönemin *fikir dünyasını* ve *amacını* şu şekilde belirtir: “İncelemek istediğimiz şeylerde, ne başkalarının düşündüğünü, ne de kendimizin sandığımızı değil, açık ve apaçık görebildiğimizi yahut da şüphesizlikle çıkarabildiğimizi aramak lâzımdır; çünkü bilim başkaca elde edilmez²⁸.”

Modern dönemin kurucularından rasyonalist filozof Descartes’ın felsefesindeki genel tavrı, düşünce sisteminde geliştirdiği yöntemle birlikte açık ve seçik bilgi vermesi, onun şüpheyi yer bırakmamasını sağlamaktır. Modern dönem anlayışının problemi, bize doğru bilgiyi sağlayacak bir bilgi metodunun bulunabilirliğidir. Descartes’tan sonra araştırma yapacak filozofların da genel olarak epistemoloji üzerinde çalışma yaptığını görmek mümkündür. Descartes, *Metot Üzerine Konuşma* kitabında dört kuraldan oluşan yönteminde en önemlisi olarak görülen birinci kural “*Apaçıklık Kuralı*”dır.

“Birincisi, doğruluğunu apaçık olarak bilmediğim hiçbir şeyi doğru olarak kabul etmemek: yani aceleyle yargıya varmaktan ve önyargılara saplanmaktan dikkatle kaçınmak ve vardığım yargılarda, ancak kendilerinden şüphe edilemeyecek derecede açık ve seçik olarak kavradığım şeylere yer vermektir²⁹.”

Immanuel Kant, aydınlanma felsefesini çalışmalarıyla bir üst noktaya taşıyan dönemin önemli bir Alman filozofudur. Modern dönemde tartışılan gerek ontolojik gerek epistemoloji alanlarında sistemli çalışmalarıyla insanı özerk kabul ederek tartışmalara açıklık getirmiştir. Bilgi aktının oluşumunda süje ile objenin arasındaki bilginin kaynağını tartışan iki önemli ekol olan rasyonalizm ve ampirizm akımlarını birleştirerek ortaya yeni ekol olan kritisizm ekolünü ortaya çıkartmıştır. Bilginin kaynağı problemine açıklık getirerek aynı zamanda insanı özgür bir varlık olarak ele almıştır. Diğer canlıların doğası ile insanın hem akıl yanını hem doğaya uyumlu olan bedensel yanını ele alarak insan felsefesi konusunda ilk sistematik çalışan filozoftur. Kant’ın epistemolojisi indeterministtir, insanı her yönüyle ele alıp diğer canlılardan ayıran ahlaki yapısını ortaya koyar. İnsana ait hümanist ve evrensel ilkeleri belirler.

Kant’ı aydınlanma filozofu olarak sadece insan felsefesi çalışmaları değil, on yedinci ve on sekizinci yüzyıllarda gelişen ve değişen bilimsel etkinliklerini takip ettiğini ve merak ettiği doğa üzerine eserler de vermiştir. Bunlardan bazıları: “*Canlı Kuvvetlerin Doğru Ölçülmesi Üzerine Düşünceler*³⁰”, “*Dünyanın Kendi Ekseninde Dönüşlerinde Değişiklik*

²⁸ Descartes, 1945: 10.

²⁹ Descartes, 1984: 21.

³⁰ Gedanken von der Wahren Schätzung der lebendigen

*Oldu mu*³¹?” gibi çalışmaları örnek verilebilir. Immanuel Kant’ın yaşadığı dönemin genel durumuna bakıldığında “Aklın kendi yetileri sayesinde mi doğayı keşfediyoruz” veya “Aklın yasaları ile doğa yasalarında uygunluk mu var?” gibi sorular önemli bir tartışma konusu haline getirilmiştir. Felsefe ve bilimde akıl her şeyi bilen/bilebilen bir ivme kazanmıştır. Akla duyulan bu sarsılmaz inanç yeni problemleri de beraberinde getirmiştir.

Kant, Thomas Hobbes ile belirginleşmiş mekanik dünya düşüncesiyle metafizik fikirlerin silikleşmesini, ayrıca insanı dünyadaki diğer canlılardan ayıran etik ve sorumluluk konusunun göz ardı edilmeye başlanmasını rahatsız edici bulmuştur³². Kant metafiziğin, insanın saf aklın doğal bir düşünme edimi olduğunu söyleyerek, bunu *Arı Usun Eleştirisi*’nde şöyle ifade eder:

“Duyulur dünyasının ötesine, deneyimin hiçbir yönlendirme ya da düzeltme yapamadığı alana geçen bu son bilgilerdedir ki usumuzun önemlerinden ötürü anlağın görüngüler alanında öğrenebileceği her şeyden çok daha eşsiz ve son amaçlarında çok daha yüce gördüğümüz araştırmalar yatar... Arı usun kendisinin bu kaçınılmaz sorunları Tanrı, Özgürlük ve Ölümsüzlüktür. Tüm hazırlıkları ile son amacında aslında yalnızca bunların çözümüne yönelen bilim ise Metafizik olarak adlandırılır³³.”

Metafizik yapmanın insanın doğal bilme yetisinden geldiğini söyleyen Kant’ın eleştirel felsefesi metafizik ile de -bunun bilgiyi elde etme yönteminde yetersiz kaldığını vurgulayarak- hesaplaşır. Bilginin elde edilme yönteminde ampirizmi yadsımayan Kant, sadece ampirizm ile bilginin elde edileceğini de düşünmez. İlk kritik olan *Saf Aklın Eleştirisi*’nde:

“Bir bilgi nesneler ile hangi yolda ve hangi araç yoluyla bağıntılı olursa olsun, onu onlarla dolaysızca bağıntılayan ve tüm düşüncenin araç olarak göz önünde tuttuğu şey sezgidir. Ama sezgi ancak nesneler bize verdikleri sürece yer alır ve bu da yine, en azından biz insanlar için, ancak nesnenin anlığı belli bir yolda etkilemesi yoluyla olanaklıdır. Nesnelerin bizi etkileyiş kipi yoluyla tasarımları alma yetisine (alıcılık) duyarlık denir. Öyleyse duyarlık aracılığıyla nesneler bize verilir ve yalnızca o bize sezgileri sağlar; ama anlak yoluyla düşünülürler ve kavramlar ondan doğar. Ama tüm düşünce, ister doğrudan isterse dolaylı olsun, belli ayırmaçlar aracılığıyla, en sonunda sezgiler ile ve dolayısıyla bizim durumumuzda duyarlık ile bağıntılı olmalıdır, çünkü bize başka hiçbir yoldan bir nesne verilemez³⁴.”

Kant, insanın (süje) dış dünyanın elde edilmesinde duyuları aracılığıyla deneyimlediği bilgi türüne *a posteriori*; insanın kendisinde var olan saf anlama yetisine *a priori* der. A

³¹ Ob die Erde in ihrer Umdrehung... einige Veränderung erlitten habe

³² Cevizci, 2020: 439.

³³ Kant, 2019: 42.

³⁴ Kant, 2019: 57.

posteriori bilgi ile a priori bilgi bağlantılı olarak hareket eder. Dış dünyadan edindiğimiz deneyimler, saf anlama yetimiz, form olmadan bilgi edinmemiz mümkün değildir. Bilginin kaynağı problemine; insanın hem a priori hem de a posteriori yargılarını meydana getiren Kant, analitik ve sentetik yargılar olarak ikiye ayırır: “Analitik yargılar öyleyse içlerinde yüklemnin özne ile bağlantısının özdeşlik yoluyla düşünüldüğü yargılardır; ama içlerinde bu bağlantının özdeşlik olmaksızın düşünüldüğü yargıları sentetik yargılar olarak adlandırmak gerekir³⁵.”

Analitik yargılar, ifade edilen bilgide özne ve yüklemnin aynılığını ifade ederken, açıklayıcı bilgi sınırlıyken; sentetik yargılarda ise özne ve yüklemnin farklı olduğunu, genişletici bilgi sunduğunu görmek mümkündür. Ahmet Cevizci a priori ve aposteriori yargılarla analitik ve sentetik yargılardan meydana gelen dört ayrı türü şu şekilde sınıflandırır:

	A posteriori	A priori
analitik	(1) Analitik a posteriori	(2) Analitik a priori
sentetik	(3) Sentetik a posteriori	(4) Sentetik a priori

Birinci kategoriye bakıldığında analitik yargıların genel ve zorunlu yargılar olduğu için a posteriori olması çelişki yaratır. İkinci kategori, rasyonalistlerin savunduğu deneyimden bağımsız, zorunlu bilgi türüdür; analitik a priori bilgisi çelişmezdir. Üçüncü kategori ise dış dünyadan edindiğimiz bilgilerdir; rasyonalistler ve ampiristlerin de katıldığı gibi zorunlu doğrular değildir; doğruluğu veya yanlışlığı kişiden kişiye değişebilir, ancak deney ve gözlem sonucunda temellendirilir. Kalan son dördüncü kategoriye bakıldığında ise deneyimlediğimiz dünyanın bilgisini bilebileceğimizi söyleyen Hume’un bu fikrine karşı çıkan Kant, fizik ve matematik gibi alanların sentetik a priori bilgisini verdiğini savunur³⁶. Kant’a göre süjenin objeye yönelmesi ve deneyimi gerçekleştirme ve bunun sonucunda ortaya bilgi aktırın oluşması için insanda objenin kendi bilgisinin a priorik olarak bulunması gerekmektedir. Nesneleri duyarlık (*sinnlichkeit*) aracılığı ile elde etmemiz anlama yetisi (*verstand*) sayesinde, bilginin kategoriler arasında yerini bulmasıyla gerçekleşir. Tikel olanla tecrübe ettiğimiz a posteriorik bilgiler, bağlantı kurarak tümele varmamızı sağlar. Böylelikle kavramlar oluşur. Kant ilk kritiği olan *Saf Aklın Eleştirisi* kitabında insanın metafizik, saf doğa bilimi, saf matematik gibi konularda neyi bilebileceğine dair yanıtlar aramıştır. Hatta bilim olarak

³⁵ Kant, 2019: 44.

³⁶ Cevizci, 2020: 446-447.

metafiziğin olanaklı olup olmadığını sorusuna da cevap aramıştır. Ruh ve Tanrı gibi deneyimleyemediğimiz teorik bilgileri birer antinomi saymış fakat inanca da yer açmıştır: “Deneyin nesnesi olamayanın bilgisi fizik üstü olur; böyle bir bilgiyle de bizim burada hiçbir işimiz yoktur. Bizi ilgilendiren, a priori olanaklı olsa da ve tüm deneyden önce gelse de, gerçekliğin deneyle onaylanabilen doğa bilgisidir³⁷.”

Kant, insanın neyi bilip neyi bilemeyeceği konularına belirli bir sınırlama getirerek teorik aklın bilgilerini ilk kritiğinde ortaya koyar. Böylelikle, Kant felsefesinde insan, özgür bir birey olma unvanı kazanır. Diğer canlılardan insanı ayıran nokta ise insanın pratik alanda hangi tutum içinde olduğudur. Pratik Aklın Eleştirisi kitabında meşhur ahlak felsefesini anlatır. Kant’ın etik alanında fikir dünyasına etki eden önemli isimlerden birisi de Rousseau (1712-1778)’dur.

Kant, Rousseau’yu “Ahlak dünyasının Newton’u” olarak kabul eder³⁸. Üç önemli kritik eser yazan Kant, yazdığı eserlerin sonunda ahlaklı ve evrensel ilkelere bağlı olmaya çalışan tıpkı Newton’un doğa yasası gibi bir ilke koymaya çalışır. Rousseau’nun kendi üstündeki etkisini şu şekilde aktarır: “Rousseau beni doğru yola soktu. Bu kör üstünlük duygusu ortadan kalktı; insanlara saygı göstermeyi öğreniyorum ve bu incelemenin geri kalan herkese insanlığın haklarını sağlamlaştırmak için bir değer sunabileceğime inanmasaydım, kendimi sıradan bir işçiden çok daha yararsız bulurdum³⁹.”

Kant, insanı otonom bir varlık olarak kabul ettiği etiğinde homo phaenomenon ve homo noumenon olarak gnoseolojik bakımdan ikiye ayırdığını görmekteyiz. Homo phaenomenon, dış dünyayı temsil eder: Zamandan ve mekândan oluşan, nedensellik yasalarına bağlı determine edilmiş bir dünyadır. Homo noumenon ise insanın akıl varlığı yanıdır. İnsanın karar verme yetisinin olduğu, kendi kişiliğini oluşturan ve kendi özgürlük alanlarını yaratabilen.

Pratik akıl felsefesi tarih boyunca tartışılan bir konudur. “Eylemin sonucunda mutluluk veya yarar mı gözetilmelidir?” kısmında Kant ahlakı temel alır. İnsan eylemlerinin doğruyu veya yasa olan buyruğu vermesindeki en doğru araç pratik akıldır. Pratik akıl kendi içerisinde ikiye ayırır: Teknik pratik akıl ve salt pratik akıl. Teknik pratik akıl, dış dünyadan edindiği bilgilerden yararlanır. Bu bilgilerden yararlanarak kendisi için doğru olan eylemi yapar. Kendi amaçları için araçlar arayan bir varlıktır. Salt pratik akıl oluşturan a priori bilgilerdir. Bize genel geçer bilgileri veren ve akıl yasalarına oluşturan bilgilerdir. Salt pratik akıl, Kant’ın etik felsefesini oluşturur; deneyimlediği dış dünyanın nedensellik yasasına

³⁷ Kant, 2019: 46.

³⁸ Cassirer, 2020: 9.

³⁹ Cassirer, 2020: 4.

rağmen insanın, kendindeki salt pratik akıl ile dış dünyada kendi eylemlerine bir anlam ve değer katmasıdır. “Bütün ahlak kavramlarının yeri ve kaynağı tamamen a priori olarak akılda bulunur; hem de en yüksek derecede kurgusal olan akılda olduğu kadar sıradan insan aklında da⁴⁰...”

Kant kitabın ilerleyen bölümlerinde, yaptığımız eylemleri iki buyruk başlığı altında toplar. Bunlar: Hipotetik buyruklar ve kategorik buyruklardır. Hipotetik (koşullu) buyruklar insanın bir amaç doğrultusunda yaptığı eylemin sonunu veya sonuçlarını düşünerek harekete geçmesidir. İstenç için var olan yarar ve çıkar eylemleridir, denilebilir. Hipotetik koşullar teknik-pratik alandır. Kategorik (koşulsuz) buyruklar ise ahlaki buyruklardır; deontolojiktir. İnsanın eyleme geçmesinde, dış dünyanın etkisi yoktur. Saf akılda eylemden önce bulunan ahlaki buyruklardır. Kant’a göre insanın kendi varlık yapısı budur. İçimizde ödev ahlakının var olması, varlık yapımızdan kaynaklanmaktadır. Eylemde bulunan insanın eylemin amacında iyi istençte olması Kant’a göre önemlidir. Eylemin sonucu, istenilen gibi gerçekleşmese dahi burada “eylemin niyeti” dikkate alınmalıdır. *“Dünyada, dünyanın dışında bile, iyi bir istemeden başka kayıtsız şartsız iyi sayılabilecek hiçbir şey düşünülemez⁴¹.”* Kant için antropolojide teorik ve pratik aklın ne yapması, nasıl eylemesi gerektiğinin, ahlak probleminin önemli bir yeri vardır. İnsanın özgürlüğü ahlak yasasını veren a priori bilgileri elde etmekle ilgilidir. İyi istenç ile eylemin, ödev ahlakına uygunluğunun olması gerekmektedir. Teorik ve pratik aklın dış dünyada eyleme geçmesi, bu eylemlerin en yüksek ahlaki herkes için genel-geçer kılması önemlidir. *“(...) genel bir yasa olmasını isteyebileceğin maksime göre eylemde bulun⁴².”* Kant’a göre bu akıl içerisindeki yasayı öngörmesini kendi eylemlerinden yola çıkarak, kendisinin deneyimlemesi sonucunda emin olur. Bu konunun inceleme alanı “felsefi antropoloji” onun güvенеbileceği bir kutup yıldızıdır⁴³.

Kant’ın insanı homo phaenomenon ve homo noumenon olarak gnoseolojik bakımdan ikiye ayırdığı görülmektedir. Homo phanomenon, dış dünyayı temsil eder: Zamandan ve mekândan oluşan, nedensellik yasalarına bağlı determine edilmiş bir dünyadır. Homo noumenon ise insanın akıl varlığı yanıdır; insanın karar verme yetisinin olduğu, kendi kişiliğini oluşturan ve kendi özgürlük alanlarını yaratabilen yanı. Yazmış olduğu kritiklerde insanın neyi bilebileceğini ve neleri bilemeyeceğini açıklayan filozof, otonom insanın ahlaki alanda determine edilemediğini, özgürlüğünün yaptığı eylemde ve ondan öncesinde karar

⁴⁰ Kant, 2002: 27.

⁴¹ Kant, 2002: 8.

⁴² Kant,2002: 37.

⁴³ Cassirer,2020: 24.

verme mekanizmasında ve niyet ölçüsünde bulunduğunu savunur; bu savunusu, felsefi antropolojisinin temelini oluşturanlardandır.

Immanuel Kant’a kadar insanın ve eylemlerinin özgür olup olmadığı süreç içerisinde tanım olarak değişedirmiştir. Orta çağ geleneğinden gelen fatalist ve determinist düşünceyle birlikte, akıl çağında insan soyutlanmış metafizik ile belirlenimci alandan çıkartılmaya çalışılmıştır. İnsanın özgürlük problemi ve neliği üzerine tartışmalar devam etmiştir. İlkçağdan beri tartışılan bu problem, Skolastik gelenekten modern döneme kadar bedenin öldükten sonra ruhun yaşamaya devam etme fikri Descartes’ın yeni düalist insan modeliyle birlikte tartışmanın seyrini değiştirmiştir.

Descartes, insanı madde ve ruh olarak iki ayrı tözde ele almıştır. Bu tözlerin aralarında hiçbir bağlantı yoktur. Madde ve ruh, beden ile zihin birbirlerinden çok farklı tözlerdir. Zihnin alanıyla, maddi alanın birbiriyle çatışması ve aralarında anlaşmazlık olması imkânsızdır⁴⁴. Bilginin kaynağı probleminde insanın doğuştan bazı idelere sahip olduğunu ve maddi dünyada bedenin duyularla bilgi elde ettiğini fakat insanın zihninde bulunan a priori bilgilerin önemini vurgular. Kartezyen felsefesinde kesin bilgiye ulaşma çabası içerisinde olan Descartes yöntemsel kuşkuculuğunda öznenin düşünme yetisi ve maddi dünyada yer kaplayan somut yanıyla insanı açıklar; “Düşünüyorum o halde varım” olan temel ile kesin tezini ortaya koyar ve insanda düşünme eylemini, zihni ön plana çıkarır.

Descartes’ın doğuştan gelen idelerine ve düalizmine yönelik eleştiri yapan ampirist filozof John Locke, insan zihninin doğuştan boş bir levha “*tabula rasa*” olduğunu savunur. Locke’un bu savunması sadece Descartes’a yönelik değil, dönemin Skolastik ve metafizik anlayışındır da. Doğuştan gelen bilgiler düşüncesi geleneksel Skolastik düşüncesini taşıması ve bilginin kaynağı problemine halen kutsallık düşüncesi başlığı altında bakılmasını eleştirir. İdelerin ancak dış dünyadan insanın duyularla bilgiyi elde etmesinden sonra oluştuğunu savunur. Kant, bilginin kaynağı problemine ilişkin hem iki ekolün kritiğini yapar hem de bu ekollerin yanlış düşündüğü tarafları hedef alan kritisizm ekolünü oluşturur. Rasyonalistlerin doğuştan gelen idelerine karşılık algısız kavramların olamayacağını, ampiristlerin sadece duyum ve tecrübe yoluyla bilginin oluştuğunu söylemesine karşılık da kavram olmadan algıların bir işe yaramadığını söyler. Bu kritiklerden yola çıkarak felsefesinde varlığı ve bilgiyi düalizm şeklinde ayırarak ele alır, ancak bu ayırdığı alanlar birbirleriyle bağlantılıdır.

Varlık-dünyasını “görünüş” ve “kendi başına varlık”, bilgiyi a priori ve aposteriori olarak, insanı ise doğal varlık ve akıl varlığı olarak ikiye ayırır. A priori yanını otonom bireye karşılık gelir, zorunlu olarak özgürlük, kişilik ve ahlak yasasını karşılar; a posteriori yanı ise

⁴⁴ Cevizci,2013: 219.

bireyin doğal varlık tarafını oluşturur. Kant insanı ele alırken onun dünya üzerinde yaşayan bir canlı olarak nedensellik yasalarına bağlı aynı zamanda eylemde bulunurken karar verme yetisine sahip akıl varlığı olarak ikiye ayırır. Doğal varlık ile akıl varlığı alanlarına sahip olan insan, hayvanların doğasındaki gibi her şeyi doğuştan gelmediği için bir “imkânlar dünyasıdır”. Bu imkânları gerçekleştirmek insanın kendi özgür isteme edimine bağlıdır⁴⁵. Hem doğaya uyumlu hem de seçimleriyle ve sorumluluklarıyla doğanın nedenselliğinin dışına çıkabilen imkânlar varlığı olan akıl sahibi insanın kendini geliştirmesi, değiştirmesi elinde olan bir sorumluluktur. Kant, “imkânlar varlığı” olarak gördüğü insanı aynı zamanda “eksiklikler varlığı” olarak da görür. Hayvanların kendine has yapısı, yaşadığı yer ile uyumu, savunma mekanizmaları gibi ayırt edici özelliklerini düşünecek ve karşılaştıracak olursak; doğa insanı eksik bırakmıştır. İnsan tüm bu ihtiyaçlarını kendisi yapmak durumundadır. *“Doğa ona ne öküzün boynuzlarını, ne aslanın pençesini, ne de köpeğin dişlerini vermiştir; doğa ona sadece ellerini vermiştir”*⁴⁶. Kant, doğanın insanı hem eksiklikler varlığı hem de imkânlar varlığı olarak belirlemesini şu şekilde açıklar: “Sanki doğa insanın iyi bir durumda olmasından çok onun her şeyi akıl ile ölçüp biçmesini istemiş; çünkü insanın işlerini bu şekilde yürütmesinde onu bekleyen birçok zahmet ve eziyet vardır. Öyle görünüyor ki, doğayı ilgilendiren, insanın iyi yaşaması değil de, onun hayata ve iyi yaşamaya layık olması için çalışmasıdır”⁴⁷.

İnsanın, imkânlar varlığı olarak kendini gerçekleştirmesi için diğer insanların yardımına ihtiyacı vardır. Hayvanlar dünyasına bakıldığında canlının doğumundan belirli bir zaman dilimi içerisinde kendi kendisine yetebilirken, insanın hayvana göre bakım süresi uzundur. Hayvanların doğuştan sahip olduğu, yaşaması için gerekli olan şeyler hâlihazır doğanın kendisi tarafından verilmiştir⁴⁸. Hayvanların içgüdü sayesinde donatılmış bir şekilde dünyaya gelirken; insan eksikliklerini akıl sayesinde, aldığı eğitimde kendinde olan “imkânlar varlığı” ile kapatmaya çalışır. Yaşadığı varlık alanı insanı zorunlu olarak deneye başvurmasını sağlamıştır. Kant’a göre eğitime ihtiyacı olan tek varlık insanın kendisidir⁴⁹. Canlılar dünyasına bakıldığında, insanın birçok konuda eksik yaratılmasını, eğitim ile kapatabileceğini düşünür. Dış dünyanın öğrenilmesi ve tecrübe edilmesiyle birlikte bilginin oluşumu meydana gelir. İnsan öğrenme konusunda aktif olması ve aklını geliştirmesi sayesinde hayvani tarafından uzaklaşır; eğitim bu yüzden Kant için çok önemlidir. Doğanın hayvana yaşama şartı olarak tüm olanaklarını sağlamasına rağmen, belirli yeteneklerden uzaktır. İnsanın akıl

⁴⁵Mengüşoğlu,2014: 24.

⁴⁶Mengüşoğlu, 2014: 25.

⁴⁷ Kant,2006: 52.

⁴⁸Mengüşoğlu, 2014: 26.

⁴⁹ Kant, 2007: 27.

sahibi olması ve kendinde olanı ortaya çıkartması onun dünyadaki aktifliğine ve öğrenmesine bağlıdır. Doğa insana var olma nedenini eksiklikleri üzerinden göstermiştir. Kant bu düşüncesini şu şekilde ifade eder: “*Dünyaya açıl... Ben seni, iyi olanı elde etmek için lüzumlu bütün yeteneklerle donattım. Sana düşen iş, onları geliştirmektir; mutluluğun ve mutsuzluğun senin elindedir*⁵⁰.”

İnsanın kendindeki yetenekleri ortaya çıkartması, işlemesi ve geliştirmesi onun sorumluluğundadır. Bilmek ve öğrenmek eylemleri insanı diğer canlılardan ayıran nokta eğitimin verdiği şekildir. İnsanda birçok yetenek mevcuttur, bunların farkına varacak yanı akıl varlığı olmasındandır. Kant, insanlıkta birçok çekirdeğin olduğunu ve eğitim sayesinde bu insan doğasına ait büyük sırların gizli olduğunu düşünür. İnsanlığa düşen görev, kendindeki yetenekleri ortaya çıkartarak işlemektir. Bu yetenekleri sayesinde insan özerk ve otonom bir varlık haline gelir, sonuç olarak seçimlerini ve ideallerini ortaya çıkartarak ahlaki yapısını oluşturur. Doğanın her şeyi insandan esirgemesi, insanın devamlı olarak öğrenme içerisinde olmasını gerekli kılar. Öğrenmeyi gerçekleştirmesi için de geçmişteki neslin yaptıkları bilgi edimlerine ihtiyacı vardır. Hayvanlar dünyasında olan günü birlik yaşama düzeni insanın kendisinde yoktur. Geçmiş, şimdi ve gelecek olarak üç zamanlı bir düşünüş içerisinde; tarihsel bir varlık olarak, önceki neslin yaptığı deneyimler ve bilgiler şu andaki gelişim için kıymetlidir⁵¹.

İnsanlık tarihi boyunca bir önceki neslin bilgi ve tecrübelerinden faydalanarak, yol kat etmiştir. *Tarihsel olan insan* için bu zorunlu bir durumdur, nasıl ki kendi yaşamı için bakımını üstlenecek ve ihtiyaçlarını karşılayacak, tecrübelerini aktaracak birine muhtaçsa, insanın geçmişten faydalanması ve kendisinin de geleceğe edindiği bilgilerini aktarması zorunludur. İnsan yaşamının kısa ömürlü olması ve insanın tüm bunları gerçekleştirebilmesi için devlet organının olması zorunludur. Bireyin kendini geliştirmesini, devletin organizasyonu ile paralel gittiğini ve önemini şu sözlerle ifade eder:

“İnsan doğasının hedefine ulaşmasındaki gelişimi, evrensel iyi ile ilgilenen, geniş bakış açısına sahip, daha iyi bir gelecek hayaline sahip insanların çabasıyla mümkün olabilir.(...) Yöneticilerin, insanların sadece akılla değil aynı zamanda iyi olması gerektiğini bilmeli ve gelecek nesillerin kendi ulaştıkları seviyeden daha yüksek bir mükemmellik durumuna ulaşmasında gerekli çabayı göstermelidir⁵².”

Kant, kritiklerinde insanı düalist bir şekilde çözümlemeye kalkışır. Fakat bu çözümleme ontolojik bağlamda değil, gnoseolojik olaraktır. Varlığın kendisi hakkındaki

⁵⁰Mengüşoğlu, 2014: 29.

⁵¹Mengüşoğlu, 2014: 31.

⁵²Kant, 2020: 32.

bilgiyi ortaya çıkartmak için. Bunu yapmasının nedeni ise felsefi problem olarak gördüğü; insan, bilgi ve metafizik alanlarıdır⁵³. Kant bu yüzden varlığı iki alana ayırır: “Görünüş Alanı (Fenomen)” ve “Görünüşün Temeli Olan, ‘Kendi Başına Var Olan (Numen)’ Alan”. Görünüş alanı; insanın dış dünyayı duyuları ile algıladığı zaman ve mekâna dayalı olan nesnelere ait fenomen alanının kendisidir. Bir de insanın dış dünyayı anlamlandırmasına ilişkin, kendi başına var olan numen-akıl alanı vardır⁵⁴. Bilginin elde edilmesi ve oluşumu sürecinde algıladığımız evren ile kavramların birbirlerine uygunluğu önemlidir. Kant için bilgi edinme ve bilginin zemini iyi bir yere konulmalıdır. Metafiziğe karşı çıkması da bu yüzdendir. Bilginin sınırları belirlenmedikçe aklın spekülasyonlarına maruz kalmamız ve deneyimden gelen bilgiyi reddetmemiz durumunda gelişigüzel felsefe yapıldığını söyler. Bize bilgiyi sağlayan yetilerimizi ikiye ayırır: Duyumlara dayanan algılar, anlama yetisi ve akıl. Anlama yetisi duyumlara bağlıdır; numen alanda olan kategorilerden geçebilmesi için algı ile doldurulmasına bağlıdır. Nedeni ise “Algısız kavramlar boş, kavramsız algılar kördür.” İnsan aklının bir sınırı olmaması ve anlama yetisinin, duyumlardan gelen bilgiyi işlemesini sağlamaktadır. Burada insanın akıl yetisini kullanmasıyla birlikte özgürce hareket edebilmesi ve ahlaki yapısıyla ön plana çıkmaktadır.

Bireyin ahlaki eylemleri akıl aracılığıyla gerçekleşmektedir. Bireyin özgür olabilmesi, temelini akıl yasalarının kendisinde bulmaktadır. İnsanın özgür iradesiyle pratik alanda ön plana çıkmasını Kant, hayvanlar dünyasından ayrılan özgün bir yanı olarak göstermektedir. Filozofa göre insanı insan yapan şey onun akıl sahibi olmasıdır⁵⁵; özgürlük ise ahlaki bir problem alanıdır⁵⁶. Mengüşoğlu, Kant’ın her alanda insanı ele almasını antropoloji açısından değerli görür fakat eleştiriler getirerek değerlendirir. İnsanı ele alırken, insanın varlık yapısından yola çıkan, değişen ve gelişen bir canlı olmasını ele alan Kant, akılsal yanıyla birlikte ahlaki eylemlerinin önemini ve insanın ‘nasıl bir varlık’ olması gerektiğini çalışmalarında ortaya koymaya çalışmaktadır.

2.1.2. Max Ferdinand Scheler ve İnsan

Alman bir filozoftur. Edmund Husserl’in fenomenolojisinden etkilenmiş ve Husserl’in yönteminin ilk uygulayıcılarından olmuştur. Max Scheler, biyolojiden psikolojiye, bilgi kuramından ahlak felsefesine, toplum bilimden din felsefesine kadar her türlü bilgi alanlarıyla uğraşmıştır. İnsanla ilgili uğraşan alanların çoğalmasında ve bilimleri onu bölerek ele alması, bu parçalar hakkındaki her bir bilginin genişlemesi, insanın dünyadaki yeri ve konumu hakkında

⁵³ Mengüşoğlu, 2014: 31.

⁵⁴ Copleston, 2004: 109.

⁵⁵ Mengüşoğlu, 2014: 40.

⁵⁶ Mengüşoğlu, 2014: 37.

soruların cevapları zorlaşmaya başladı. Bu şekilde insan felsefesinin çalışma alanı belirlenmiş oldu. “*İnsan sorunu, özellikle kişiliği olan insan, kişi olarak insan sorunu Scheler’in felsefesinin merkez noktasını oluşturur*⁵⁷.” Takiyettin Mengüşoğlu, yirminci yüzyılda bir disiplin olarak insan felsefesinin kurucusunu Scheler olduğunu kabul etmesine karşın⁵⁸; öğrencisi Uluğ Nutku, felsefesi antropolojinin yakın çağlardaki öncüsü olarak Feuerbach’ın olduğunu fakat öneminin hakkıyla anlaşılmadığını düşünmektedir⁵⁹. Max Scheler’e göre insan, psikoloji, bilgi teorileri, ontoloji, etik, sosyoloji gibi alanların hepsinin birleştiği bir varlık olarak görür. İnsanı bütün çalışma alanlarının merkezine koyar. Mengüşoğlu’na göre Max Scheler sayesinde: “*Semalarda gezen felsefi ve ‘bilimsel’ kurguları yere inmeye, her şeyi araştırıp kendisine karşı kayıtsız kalan insana kadar inmeye, mecbur olmuş; fenomenlere yeni baştan dönmüştür*⁶⁰.” Scheler “*İnsanın Kainattaki Yeri*” kitabında felsefe tarihine bakıldığında üç uzlaşmayan teori üzerinde durur: Birincisi, Yahudi-Hristiyan dinlerinde bulunan Yaratılış teorisi; ikincisi, Antik Yunan’da bulunan ve Avrupa’yı etkisi altına alan, insanın akıl varlığı olarak görülmesi ve insanüstü aklın da kozmosun temeli olduğu düşüncesi. Üçüncü ise doğa bilimleri, genetik, psikoloji gibi alanların insanın doğada evrimleşerek meydana geldiği, hayvan doğasından belirli noktalarla apayrılık gösterdiği düşüncesidir. Bu üç teori alanları, sistematik bir şekilde felsefi antropolojinin kurulmasını zorunlu kılmıştır. İnsanın teolojik, felsefi ve bilim alanlarında farklı görülmesi ‘insanı’ anlamayı zorlaştırmıştır⁶¹.

Scheler, felsefi antropolojinin konusunu ve inceleme alanını belirtir: “Felsefi antropolojinin görevi dil, vicdan, alet, silah, hak-haksızlık ideleri, devlet yönetimi, sanat şekilleri, mitos, din, bilim, tarih, sosyal topluluk gibi yalnız insana özgü başarı ve eserlerin, insan varlığının temel yapısından nasıl ortaya çıktığını göstermektir⁶².” Max Scheler, insan hakkında belirlenen, etiket oluşturan felsefi, teoloji ve bilimsel çalışmaları eleştirerek; insanı diğer canlılardan ayıran ‘geist’ kavramını ortaya atar. İnsan haricinde diğer canlılarda bulunmayan bu yapı, metafizik bir ögedir. Filozofa göre insanın, dünyadaki varlığının basamak noktasını Tanrısal varlıkla-hayvan arasında görür⁶³. İnsan ona göre evrene ait hareketin yerini tayin eder. Evrenin temeli insandır⁶⁴. İnsanın yüksek bir varlık yapısının olması için Scheler’e göre biyolojik yasalara bağlı olmayan ‘geiste’ sahip olmalıdır. İnsanın

⁵⁷ Akarsu, 1979: 84.

⁵⁸ Mengüşoğlu, 2014:106.

⁵⁹ Uluğ Nutku, 2016: 10.

⁶⁰ Mengüşoğlu, 2014: 107-108.

⁶¹ Mengüşoğlu, 2014: 108-109.

⁶² Max Scheler, 2016: 81.

⁶³ Mengüşoğlu, 2014: 117.

⁶⁴ Mengüşoğlu, 2014: 116.

biyolojik yasalara bağılı olmayan, kutsal ve manevi değerleri bulunduran bir varlık olduğunu savunur. İnsanın dünyevi tarafıyla Tanrı'yı araması ve buna yönelmesi sayesinde varlık ve dünyanın değer kazandığını Scheler vurgulamaktadır. Bu da onun özerk ve özgür bir alana sahip olduğu geist yanısırdır⁶⁵. Geist kavramını; “birinci derecede, ‘kendi başına var olan’ tanrısal varlığın bir niteliğidir. İnsanı varlık dünyasının üstüne çıkartan, işte budur. Bundan dolayı insan psikofizik bir varlık olarak bu dünyaya ait olduğu halde, onunla diğer canlı varlıklar arasında, bir derece farkı değil, bir öz farkı vardır⁶⁶.”

Max Scheler’de Kant etkisini görmek mümkündür. İnsan varlığını o da düalist bir şekilde ele alır. İnsanın özerk ve özgür yanı geist tarafı iken; psiko-vital yanıyla, kendisinden aşağıda bulunan basamaklardan bir araya gelmiştir. Doğa insanda en yoğun birliğini oluşturmuştur⁶⁷. İnsanın varlık yapısının bir bütün olması açısından hayvan dünyasından ayırmayarak, doğada bitkiden insana uzanan ve sürekli devam eden bağlantıların olduğunu vurgular. İnsanın varlık yapısını açıklarken dört önemli kavramın üzerinde durur: Vital tepki, itki, bellek, zekâ ve seçme yeteneği. Canlılar varlıklarının bulunduğu basamaklara göre bitkiden insana sürekli bağlantılı olarak yükseldiğini iddia eder.

2.2. Bilim Anlayışı

Mengüşoğlu, insan felsefesi çalışmalarının ilk cildi 1971 yılında yayımladığı “İnsanın Varlık Yapısı ve Nitelikleri” ikinci cildi olan “İnsan ve Dünya, Hayvan ve Çevre” 1979 yılında yayımlayarak yıllardır üzerinde çalıştığı eserini tamamlamıştır. Felsefi antropoloji 20. Yüzyılda doğmuş, sistematik bir ekol haline gelerek felsefenin önemli bir araştırma alanı olmuştur. Ülkemizde bu ekölü tanıtan ve eserleriyle katkıda bulunan kişi Takiyettin Mengüşoğlu’dur. Türk felsefeciler ülkemizde insan felsefesi alanıyla ilgili Mengüşoğlu’nun ölümünden sonra çalışmalarda bulunmuştur. Bu alandaki çalışmaların gelenekselleştğini yapılan çalışmalarla görmek mümkündür. Takiyettin Mengüşoğlu Almanya’da eğitim görmesine rağmen ve Almanca eserler vermesine rağmen tanınırlığı ülke sınırları içerisinde kalmıştır. Yazmış olduğu Almanca eserler, Felsefe Arkivi dergisinde yayımlanmıştır.

İnsan felsefesi çalışmalarına ilk olarak bilimin alt alanlarından biri olan biyoloji ile başlamıştır. Dönemin biyolojik teorilerinde tartışılan ve felsefe çalışmalarına katkıda bulunan süreci şu şekilde aktarır:

⁶⁵ Mengüşoğlu, 2014: 118.

⁶⁶ Mengüşoğlu, 2014: 131.

⁶⁷ Mengüşoğlu, 2014: 123.

“Başlangıçta derslerimizde biyolojik teoriler ele alındı. Özellikle vitalist biyolojinin kurucusu Hans Driesch’in, mekanist biyolojinin önemli bir temsilcisi olan Max Harttman’ın düşünceleri tartışıldı. Bundan sonra Darwin’in Türlerin Kökeni adlı yapıtı ele alınarak, memleketimizde ve başka yerlerde birbirine karıştırılan Darwin’in düşünceleri ile Darwinizm arasındaki başkalık gösterildi. Bu da bizi Uexküll ve Konrad Lorenz ile başlayan davranış biyolojisine götürdü⁶⁸.”

Uexküll’ün biyoloji alanında canlıları bütünlükçü bir şekilde ele almasından etkilenen Mengüşoğlu, insan felsefesini açıklamada kullanmıştır. İnsanın kendisini ayırtmadan, yaşayan bir bütün, somut varlık olarak ele almıştır⁶⁹. 20. Yüzyılda bilimsel çalışma sahalarının artmasıyla birlikte insan, hayvan ve bitki gibi alanlarla ilgili daha çok bilgi edinilmesine sebep olmuştur. Bilimsel bilgiye paralel olarak ise yeni felsefe tartışmaları doğmuştur. Birçok sahanın kendi uzmanlığı çerçevesinde ele alınan bir konu fikrî olarak farklılık göstermiştir. İnsan konusunu ele alan psikoloji, sosyoloji, biyoloji gibi alanlar kendi edimlerinden yola çıkarak yorumlamışlardır. Tarihsel dönemler içerisinde de dinlerden gelen insanı ruh ve beden düalizm çerçevesinde ele alınması, eski çağlardan gelen batıl inanışlar ve atomist psikoloji gibi farklı düşünceler; insanın kendini bir problem halinde gördüğü 20. yüzyılda yeni problemler ortaya çıkartmıştır. İnsanı anlama noktasında son dönemlerde felsefe çalışmaları yapılmasını fakat biyoloji alanlarında yapılan araştırmaların ele alınmamasını Mengüşoğlu eleştirir. İnsanı anlamak için, varlıkta onunla birlikte bulunan diğer canlıları araştırma konusu yapmanın, karşılaştırmanın ya da birleştirme yapılabilmesi için bilimsel çalışmaları takip etme gerekliliğini önemser. Bilimsel dayanağı olmayan, insanla ilgili yazılan metinlerin metafizikten öteye gidememesi; felsefenin teorik ve kurgusal olarak kalmasına neden olduğunu düşünmektedir. Felsefi antropolojinin bir disiplin olarak gelişmesi Mengüşoğlu’na göre, insanın varlık yapısını bütünsel bir şekilde ele almak ve onun bir yanını otonom olarak ele alınması gerektiğini gösterir. Zooloji ve antropoloji arasındaki farkın belirginleştirilmesini buna bağlamaktadır. İnsan ile hayvanın farkını apayrılık postulatından hareket eden Mengüşoğlu, insanın fenomenlerinin her toplumda aynı olmasından ötürü bu duruma “insanın varlık koşulları” adını vermiştir⁷⁰. İnsanın varlık koşulları; seven, ideleştiren, özgür bir şekilde eyleme geçen, önceden tahmin yapabilen, tavır takınan, değerlerinin farkına varan, yapıp eden, bilen gibi örnekler verilebilir.

Mengüşoğlu’nun insanı ele alırken onu parçalayan: ontoloji, epistemoloji ve bilimsel çalışmalara karşı çıkarak, insanın varlık yapısını bütünsel bir şekilde ele alır. Düşünce süreçlerine baktığımızda ise temellendirmesini bilimsel olgular üzerinden yapar.

⁶⁸ Mengüşoğlu2017a: 12.

⁶⁹ Mengüşoğlu, 2017a: 12.

⁷⁰ Mengüşoğlu, 2017a: 13.

Mengüşoğlu'nun birinci kitabı olan “İnsanın Varlık Yapısı ve Nitelikleri”, teorilerle hesaplaştığı bilimsel çalışmaları ele alarak açıklamaya çalışacağım. Bu antropolojik teoriler 20. Yüzyılda ortaya çıkan Gelişme Psikolojisi, Scheler'in Geist Teorisi, biyolojik teoriler ve kültür antropolojisi çalışmaları olacaktır:

a) Gelişme Psikolojisinin Teorisi: Bu teorinin genel taslağına bakıldığında insan ile hayvanın arasında sadece *derece* farkı görür. Darwinizm etkisinde kalan bu teori, en alt basamakta olan organik alan ile psişik alandan; en üst basamak üzerinde bulunan organik ve psişik alana kadar yükselip giden, kesinti olmadan, kopmayan bir gelişme kabul eder⁷¹. En alt basamaktan en üst basamağı doğru ilerledikçe zeka, yetenek gibi alanlarda başarıların arttığı savunulur. “İnsan, canlılar zincirinin son halkasıdır⁷².” Psikolojide bunu kanıtlamaya çalışan ilk bilim insanı Wolfgang Köhler'dir. İnsan ve hayvan arasındaki apayrılığı bulmaya çalışmıştır. Antropoitlere ve maymunlara zeka testleri yaptı. En üst basamakta bulunan insandan sonra en zeki varlığın maymunlar olduğunu çıkarımına vardı. Ruh ve bedenin canlılarda gelişmesinin paralel olduğunu savunuyordu. Bu çalışmaları sonucunda insan ile hayvanın sadece derece farkının olduğunu saptadı⁷³.

b) Geist Teorisi: Mengüşoğlu'na göre 20. Yüzyılda insan felsefesinin bir disiplin olmasını sağlayan filozof Max Scheler'dir. İnsanın Kosmostaki Yeri isimli eseriyle Scheler, dönemin sosyoloji, psikoloji ve davranış bilimleriyle gibi alanlardan yararlanarak ‘insan nedir?’, ‘insanın bu kozmos üzerindeki yeri nedir?’ gibi sorulara cevap aramıştır.

Max Scheler'in insan anlayışına bakıldığında ontik olarak ikiye ayırır ve bu iki alan birbirinden bağımsızdır ve ayrılır: İnsan, doğa yasalarına bağlı psiko-vital bir varlık iken aynı zamanda tin(geist) sahibi otonom bir varlıktır. Scheler'e göre insanı diğer canlılardan ayıran en önemli nokta onun geist yanıdır: İnsan maddi dünyadan bağımsız, dünyaya açık, düşünebilme yetisine sahip bir varlıktır. Mengüşoğlu'nu Scheler'in insanı hayat ve tin olarak ayırmasını eleştirerek metafizik kısmını reddeder.

c) Biyolojik Teori: Mengüşoğlu'na göre Scheler'in geist görüşü ve insanın varlık bütünlüğünü bölmesi antropolojinin ilerlemesini engellemiştir. Bilimle kanıtlanamayan bu alan, yerini yeni bilimsel görüş olan biyolojiye bırakmıştır. Arnold Gehlen, insanın dünyadaki yerini açıklamaya çalışırken insan ve hayvan biyolojisi olarak ikiye ayırarak morfoloji açısından karşılaştırır. İnsanı “eksiklikler varlığı”

⁷¹ Mengüşoğlu, 2017a: 27.

⁷² Arda Telli, 2021: 404.

⁷³ Mengüşoğlu, 2017a: 28.

olarak görür. Organlarının ilkelliğini, tüy örtüsüne sahip olmaması, canlılar dünyasında çevik hareketlerden yoksun olması, duyu organlarının keskin olmaması ve içgüdüsünün yetersiz olması gibi örnekler verilebilir⁷⁴. İnsanın dünyadaki fizyolojik olarak eksiklikleri, onun yaşamı için elverişli değildir. Bu fizyolojik eksiklikleri kapatabilmesi için, kendisini gerçekleştireceği bir alan yaratmıştır. İnsanın sahip olduğu yeteneklerle (el ve zeka gibi) dengelemektedir. Bu alana Gehlen “kültür” der. Kültür sayesinde doğaya hâkim olur. Kendini gerçekleştirmesi için yapay bir doğa yaratmıştır. Gehlen, insanın doğal varlık yanını önemli bulmaz. İnsanın varlık bütünlüğü içerisindeki en önemli şeyinin gerçekleştirdiği “eyleme” bağlı olduğu fikrindedir⁷⁵.

d) Kültür Antropolojisi: 1940’lı yıllar itibarıyla kültür antropolojisi çalışmaları felsefede yeni bir alan olarak ortaya çıkmıştır. Bu alana ait ilk yapıtı veren Erich Rothacker’dır⁷⁶. İnsanın canlı varlık olarak kendisiyle ilişkisi; kendisiyle kurduğu bireyselliğine bağlıdır. İnsanın yaşamı sürecinde bireyselliğini öznel olarak sürdürür ve anlamlandırır. Fakat “Kültür tarzı” tarafından belirlenirken aynı zamanda bunu değiştirme süreci bireyin tecrübelerine verdiği yanıtlarla devam eder. Erich Rothacker’e göre insanı oluşturan sadece çevresindeki bir kültür unsuru değil, birçok kültürlerin varlığıdır. Değişen ve gelişen insan varlığının tecrübeleri doğrultusunda seçmiş olduğu kültür veya kültürler sonucunda “kültür” yaşam boyunca devam eder⁷⁷. Felsefi antropolojinin buradaki işlevine bakıldığında insana bir şekil kazandıran kültür yasalarının araştırılması gerektiğidir.

Kültür Antropolojisinin bir diğer önemli temsilcilerinden olan Ernst Cassirer’in yazmış olduğu “İnsan Üzerine Bir Deneme” kitabında insanı insan yapan özelliğin akılsal yanı “animal rasyonale” değil simgeler yaratan insanı “animal symbolicum” olarak adlandırmıştır⁷⁸. Semboller dünyasında, insanın kendisinin oluşturduğu mitos, din, tarih, sanat, dil vb. öğeler vardır. Bu semboller sayesinde insan tecrübelerini yorumlayabilir, anlamlandırabilir ve bilgi aktını bu şekilde kurabilir. Cassirer’in bu düşünceleri kültür antropolojisinin anlaşılmasında önemlidir.

⁷⁴ Mengüşoğlu, 2017a: 34.

⁷⁵ Örnek, 2021: 30.

⁷⁶ Mengüşoğlu, 2017a: 42.

⁷⁷ Örnek, 2021: 32.

⁷⁸ Cassirer, 1980: 34.

2.3. Bilim Teorileri Eleştirisi

Mengüşoğlu, kültür antropolojisinin çalışma alanı, insan olmanın temel fenomenlerini ortaya koymadığını fakat ulusların genel özelliklerini belirleyebildiğini; İnsanı evrensel bir araştırma alanı olarak değil daha çok ulusal ya da yerel halkların geleneklerini açıklayabildiğini vurgular. Kùltürler çeşitlilik gösterir. Her ulusun oluşturmuş olduğu kültürel değerler ve özellikleri farklıdır. Kùltür antropolojisine ırk antropolojisi de denilebilir. Belirli toplumun, grubun gelişen psikolojik, fiziksel ve yazılı olan/olmayan normlarını ele alır. Bu da doğal olarak yapılan araştırmanın somut insan için bir örneğini oluşturmaz. Bu yüzden kùltür antropolojisi Mengüşoğlu'na göre insanı parçalara ayırır⁷⁹. Felsefi antropoloji için önemli olan nokta bütün insanlara has olan varlık ve eylem öğelerinin bulunmasıdır. İnsanı araştırmada önemli noktalardan bir tanesi, her ne kadar etnik kökenler, inanışlar, eylem noktaları, ahlaki değerler vb. farklı olsa da, evrensel olarak insanın yapıp-edem varlık alanlarını bireysel insanın değil tüm insanların fenomenleri tespit etmektir.

Mengüşoğlu'nun bir diğer eleştiri noktası ise insan ile hayvanın arasında “apayrılığın” mı, yoksa bir “derece farkı”nın mı bulunduğu sorunudur. Darwin'in çalışmaları sebebiyle, insan problemi ve hayvanlar dünyası tartışmaları yeni ekollerin ortaya çıkmasına sebebiyet vermiştir. Bu ekoller arasında bir önceki sayfalarda bahsedilen : Gelişme Psikolojisi, Geist ve Biyoloji Teorileridir. Bu ekollerin Darwin'in çalışmalarından etkilenmeleri ve yeni problemleri meydana getirmesini aşmaya çalışmışlar ya da bu çalışmaların üzerine bir şeyler koyma çabasına girişmişlerdir. Darwin teorileriyle savaşılan ve Mengüşoğlu'nun insan felsefesi çalışmalarını bilimsel anlamda temellendiren, etkilendiği isim von Uexküll'dür.

Uexküll, çalışmalarında canlılar arasında yapılan derecelendirmeleri, insanla hayvan arasındaki apayrılıkları göstermek yerine; canlı varlıkların hangi basamakta bulunursa bulunsun, her varlığın kendisine göre yetkin olduğuna işaret etmiştir. Her canlı kendi çevresine göre uyumlu bir yaşamı vardır. Bu yüzden bir filin bir amipten daha yetkin olduğunu düşünmez. Darwin teorisi Uexküll'ün çalışmalarının tam tersini söyler. En alt basamaktaki canlının en üst basamaktaki canlıya doğru bir gelişimi ifade eder. En üst basamakta bulunan canlı, en yetkin canlıdır. Uexküll'e göre “Yetkin olmanın ölçüsü bir canlının bulunduğu basamağa göre mi değerlendirilmelidir?” Canlılar arası karşılaştırmaya gidilmek yerine, her canlının kendi “hayat-kşulları” içerisinde değerlendirilmesi gerektiğini ifade eder. Amip bir damla kirli su da yaşayabildiği halde, filin yaşayabilmesi için birçok koşulun sağlanması gerekmektedir⁸⁰. Canlıları ruh ve beden düalitesi olarak ayırmak yerine,

⁷⁹ Mengüşoğlu, 2017a: 45.

⁸⁰ Mengüşoğlu, 2017a: 50.

biyopsişik olarak ele alan Uexküll, her canlının kendi çevresi, “hayat-kşulları” içerisinde değerlendirir. Bu hayat kşulları canlının çevresinde kendi yetkinliği oranında göstermiş olduğu başarılarıdır.

2.4. Nicolai Hartmann ve Ontoloji Esaslı İnsan Felsefesi

20. yüzyılın yeni ontolojisinin kurucusu olan Nicolai Hartmann’ın (1882-1950) yanında Takiyettin Mengüşoğlu doktora çalışmasını tamamlamıştır. Prof. Ernst von Aster’in konusunu tavsiyesi üzerine “Fenomenoloji ve Nicolai Hartmann⁸¹” eserini yazmıştır. Bu çalışma aynı zamanda Mengüşoğlu’nun Türkçe yazdığı ilk eserdir. Mengüşoğlu, Nicolai Hartmann sayesinde felsefi yetişimi ve biçimlenişi kazandığı için kendisine borçlu hissettiğini de dile getirir⁸². Düşünürümüz felsefi antropoloji çalışmasını, hocasının yeni ontoloji çalışması ile taçlandırmıştır. Çalışmasının önünü kapayan dönemsel biyoloji, psikoloji ve felsefe teorileri ile hesaplaşarak insanın varlık yapısını, niteliklerini yani fenomenlerini ortaya koyarak Felsefi Antropoloji çalışmasını ilerleyen süreçlerde yayınlamıştır.

Mengüşoğlu genel olarak insan felsefesi çalışma metodolojisini şu sözlerle beyan etmektedir: “Yapmayı düşündüğüm ontolojik temellere dayanan bu felsefi antropoloji, insan fenomenlerinden kalkacak, bilimlerin sonuçlarına ters düşmeyecek ve fenomenlerde açığa çıkandan fazlasını ileri sürmeyecekti⁸³.” Düşünür, tüm insanlıkta ortaya çıkan fenomenler üzerine ‘yeterli ve sınırlı’ araştırmayı onaylarken, fenomenler üzerine daha fazla araştırma konusunun yapılmasını gerekli görmemektedir. Hartmann’ın yeni ontoloji çalışma metodunu, insan fenomenini açıklamada yöntem olarak kullanır.

Nicolai Hartmann’ın yeni ontoloji çalışması, düşünce tarihi boyunca tanımlanan ontoloji kavramından farklı bağlamda ele almaktadır. Aynı zamanda tüm bilgilerin merkezini de ontoloji olarak görmektedir. Ontolojiyi ne aşkınsal realizm ve ne de yalnızca idealizm olarak ele alır. “Naif realizmden (tabii realizm) hareket eder ve bunu bilimle tanımlar⁸⁴.” Bütün bilimler Hartmann’a göre ontolojiktir. Ontoloji ve tabii realizm birlik göstermektedir. Ontoloji, bilimsel bilgiyle yalnızca açıklanabilmektedir. Araştırma konusu yapılan nesne doğa bilimleri tarafından derinlemesine araştırılabilmektedir. Manevi varlık alanının da bilimsel çalışma alanına indirgenerek açıklanabileceğini savunmaktadır. Manevi bilimlerin çalışma konusu olan din, moral, ahlak, dil, kültür vb. gibi kavramların belirli bir tarihsellik içinde

⁸¹ Takiyettin Mengüşoğlu, 2020.

⁸² Mengüşoğlu, 2020: 13.

⁸³ Mengüşoğlu, 2020: 16.

⁸⁴ Mengüşoğlu, 2020: 241.

açıklanabilmektedir⁸⁵. Ontoloji doğrudan tabiî varlık alanından yani hayattan faydalanarak, bilimle açıklanabilecek bir çalışma alanı olarak görmektedir. Yeni ontolojinin hareket noktasını nesnellik almaktadır.

Hartmann yeni ontoloji görüşünde “varolanı varolan” olarak inceleme düşüncesindedir. Varlığı yalnızca bir yönüyle ele almanın felsefe çalışma alanında birçok “izm”lerin mutlaklaştırılmasına neden olduğunu savunmaktadır. Hartmann varlığı biçimsel olarak ikiye ayırır: İdeal varlık ve reel varlık. Fakat varlığı dört katmana indirger. “Ontolojinin fenomen olarak hazır bulduğu varlık tabakaları şunlardır: (i).Maddi, (ii).Organik, (iii)Psşik, (iv).Geist. Varlıktaki tabakalanma problemini kavramak için, genel olarak görüne bakmak yeterlidir⁸⁶.” Fark edileceği üzere maddi olandan soyut olana doğru giden varlık tabakası görülmektedir. Her tabakanın kendine ait özerk bir alanı, yetkinliği, yasaları vardır. Fakat tabakalar birbirlerine bağlıdır. Hartmann’a göre soyut ve somut tabakalar kendi kategorilerine göre ele alınıp, değerlendirilmelidir. Fenomene dayanmayan ontoloji, kurgusal olmak durumundadır⁸⁷.

Yeni ontoloji, teorik ya da spekülatif varlık görüşlerine başvurmak yerine, direkt olarak fenomenler üzerinden bilim ile açıklama çabasıdır. “Varolan”ı yorumsamacı ya da değer yüklemeyen, deskriptif (betimleyen) ve analitik (çözümleyen) olarak ele almaktadır⁸⁸. Hartmann’ın etkisinde kalan Mengüşoğlu’na göre var olan bilgidен yola çıkılarak elde edilen yalnız felsefi bilgiler ve bilimsel bilgilerdir. Var olan şeyler maddi olan nesnel, tinsel, organik, ruhsal, ideal bilgiler olabilir. Bütün insanın edindiği ve sahip olduğu tüm bilgi ürünleri bize ‘var olan’ bilgileri gösterir. Felsefi ve bilimsel bilgi türleri bağlantı kurarak ve birleştirerek bize bilgi aktı sağlar. Var olan tüm bilgilerin araştırılma sahasına ontoloji denir⁸⁹. Mengüşoğlu, insan felsefesi çalışmalarına dönemin biyoloji, psikoloji, felsefe ve kültür antropoloji çalışmalarından yola çıkarak; insanın çalışma alanlarına konu edinmesinde onun ontolojik alanlarda hayvandan farkını ortaya koyabilmek için bölünmesini ele almış ve tartışmıştır. Bu teoriler ışığında ‘varlık farkını’ göstermekte yeni güçlükler ortaya çıkmış olup, yeni problemlerle birlikte çözüm noktasına gitmiştir. Kant’ın tarihte ilk defa insanı otonom kabul etmesi ve bu otonomluğu açıklarken epistemolojik anlamda bölmesi, insan felsefesi açısından yeni bir dönemi başlatmıştır. Max Scheler, insan üzerine çalışmalarını sistemli şekilde ele almış fakat gnoseolojik olarak o da insanı parçalara ayırmıştır.

⁸⁵ Mengüşoğlu, 2020: 251-252.

⁸⁶ Mengüşoğlu, 2020: 264.

⁸⁷ Mengüşoğlu, 2020: 268.

⁸⁸ Mengüşoğlu, 2017b: 174.

⁸⁹ Mengüşoğlu, 2017b: 135.

Mengüsoğlu, Hartmann'ın varlığı bilim ve fenomen bağlamında açıklamasını, insan felsefesi çalışmasında bir yöntem olarak kullanır. İnsanın varlık bütünlüğü tıpkı doğa gibi bilim ve fenomene indirgenerek açıklanabilmektedir. Düşünürümüze göre antropoloji, insanın varlık bütünlüğünden hareket eder. İnsanın varlık alanında gerçekleştirmiş olduğu bütün başarıları, yapıp-etmeleri fenomenlerini oluşturmaktadır. Bu fenomenler insanın somut varlık-bütününde, devlet kurma, inanma, eğitim, teknik, bilgi, sanat gibi insanın gerçekleştirmiş olduğu ürünleri kastedilmektedir⁹⁰.

2.5. Epistemoloji Görüşü

İnsanın var olma koşullarında bilgiyi önemli yere koyan Mengüsoğlu, insan başarılarında varlık-koşulları için bilginin önemini de çalışmalarında dile getirir. Varlık-koşulları tüm bireylerde ve toplumlarda görülen fenomenlerdir: Bilmek, yapıp-etmek, değerleri duymak, tavır takınmak, önceden görmek ve belirlemek, istemek, özgür olmak, tarihsel olmak, ideleştirmek, sevmek, çalışmak, eğitmek ve eğitilmek, devlet kurmak, sanat ve tekniğin yaratıcısı olmak, konuşmak vb. örnek verilebilir⁹¹. Bu gibi fenomenler bilgi, teknik, etik, sanat, politika, din ve hepsinden farklı olarak dil gibi insanın var olmasını sürdürmeyi başaran “insan başarıları” anlamına da gelmektedir⁹².

Mengüsoğlu özne ve nesneyi ayrı iki fenomen olarak ele alan bilgi teorilerini ve gnoseoloji bilgilerini sadece “bilgi bakımından” ele aldığı için eleştirir. Bilginin kaynağı probleminde özne ve nesne birbirine bağlıdır. Ontoloji bakımından, özne ve nesne birlikteliği önemlidir, bilginin açıklanabilmesi için. Gnoseoloji çalışmalarında ise özne ve nesne birbirinden bağımsız olarak ele alınır. Başka bir deyişle bilgi teorileri ve gnoseoloji bilgiyi ele alırken insanın varlık koşullarından, varlık bütünlüğünden bağımsız hareket eder⁹³. Felsefi antropolojisinde, insanı somut bütünlüğü ile ele alan Mengüsoğlu; insanı ve yaşadığı dünyayla ilişkisini ortaya koymak önemlidir. İnsanın bu bütünlüğü içerisinde yaşamında “bilgi” ona ve hayatına hizmet eder⁹⁴. Filozofun bu yaklaşımı, felsefesini haklı çıkartmada önemlidir çünkü “insan fenomenlerini, başarılarını incelemek ve betimlemek, bunlara dayanarak insanı anlamaktır. Bu nedenle o, insanın bütün yapıp ettiklerini, bunların ürünü olan başarıları, insan fenomenlerini, yeni bir ışık altında, somut bütünlük anlayışıyla⁹⁵” ele almaktadır.

⁹⁰ Mengüsoğlu, 2017a: 83.

⁹¹ Mengüsoğlu, 2017a: 19-20.

⁹² Mengüsoğlu, 1995: 53.

⁹³ İonna Kuçuradi, 1971: 33.

⁹⁴ Mengüsoğlu, 2017a: 83.

⁹⁵ Mengüsoğlu, 2017a: 82.

Epistemolojide ikinci nokta ise kavramların üzerinde çok fazla durulmasıdır. Dilin işlevi burada çok ileri götürülmesi durumunda, insanın nesnel dünya ile kendisinin oluşturduğu soyut bir “kavramlar evi” yaratarak bağımsız ve boş bilgiler üzerinde filozofun ya da ekollerin dolaşmasına neden olur. Gerçeklikten uzak olan bu bilgiye Mengüşoğlu “masa başı” bilgisi (masa-akrobatığı)dir. Bu sebeple de var olan ile bilgi arasındaki bütünsellik gözden kaçmayacak şekilde genel-geçer somut bilgiye sahip olmalıdır. Dünya hakkındaki somut bilgiye sahip olmak için, ortak kavramlar kullanılarak herkesin anlayabileceği şekilde oluşturulmalıdır. Konuşan bir varlık olarak insan, dilin işlevi sayesinde araştırma, bilim ve felsefe yapabiliyor⁹⁶. Var olanın bilgisi ve dil; somut bir çerçeveye oturtulmalıdır.

Üçüncü eleştirisi ise felsefe tarihi boyunca insan hakkında ileri sürülen kartezyen düalizmidir. İnsanın varlık-kosulları dikkate alınmadan teorik alanda bu fikri savunulmasını mümkün olmadığı belirtir. Mengüşoğlu’nun insan felsefesi çalışmasında Max Scheler ve Kant’ı eleştirdiği noktalardan birisi de insanı parçalayarak ele alan düşünceleridir. Sadece bu filozofları değil ‘Felsefeye Giriş’ kitabında diğer filozoflarında kritiğini yapar. Bilginin kaynağı probleminde filozoflar için insanda ön plana çıkan özellikler vardır: Akıl, duyum, sezgi, düşünce vb. örnekler verilebilir. İnsan bütünlüğünü gözden kaçırarak, insanın ontik yapısını bölerek içi boş masa-akrobatığı yapılmıştır⁹⁷.

Mengüşoğlu, bilgi teorisinde; ontolojik temelli bir antropoloji düşüncesinin ağır bastığını görmekteyiz. Bu durumdan çıkarılacak sonuç insanın biyopsişik yapısını bölmeden ve varlık-yapısında bulunan bir özelliği mutlaklaştırmadan uzak durmasıdır. Bilginin meydana gelebilmesi özne ve nesne arasında kurulan aktın önemini İnsan Felsefesi eserinde vurgulayan Mengüşoğlu: “Burada bilgi obje ile süje arasında olup biten bir karşılıklı bağıdır. Fakat bu karşılıklı bağın kurulmasında süjenin bütün aktlarıyla yeteneklerinin az veya çok payı vardır, bu karşılıklı bağ, süjenin bütün aktları ile yeteneklerinin katılmasıyla ortak olarak gerçekleştirdikleri bir bağıdır⁹⁸.”

Mengüşoğlu, Felsefeye Giriş kitabında ‘algı aktı’, ‘açıklama aktı’, ‘anlama aktı’ ve ‘düşünme aktı’ olarak dörde ayırır. Algı aktı, öznenin çevresindeki şeylerin, renklerini, dokularını, kokusunu, şekillerini, büyüklüklerini sağlayan bilgi türüdür. Öznenin dünya ile ilişki kurmasını sağlar. Düşünme aktı, somut evren dışında insanın düşünebildiği irreal-katmanlara kadar uzanır, belirli bir sınırı yoktur⁹⁹. Anlama aktı, öznenin fenomeni doğrudan kavraması ve değer yapısını belirlemesidir. Son olan açıklama aktı ise, ilkelerin açıklanması

⁹⁶ Mengüşoğlu, 2017a: 342.

⁹⁷ Mengüşoğlu, 2014: 218.

⁹⁸ Mengüşoğlu, 2017a: 98-99.

⁹⁹ Mengüşoğlu, 2017b: 64-71.

ve bilgi sağlamasıdır. Bu ilkeler fiziksel-nedensel ya da mantıksal-matematik temellidir¹⁰⁰. Özne ve nesne arasındaki bağlar bu aktlar çerçevesinde gerçekleşmektedir. Aktlar birlikte hareket ederler ve tek başına bilgi edinmede yeterli değildirler¹⁰¹.

İnsan bilgisinin hayattan doğduğunu ve felsefesini ontoloji temelli kuran Mengüşoğlu, apriori bilginin varlığını reddeder. “İnsan ancak ham, işlenmemiş belli bio-psişik yeteneklerle dünyaya geliyor. Fakat bunların gelişmesi, değer kazanması, ancak deneme ve özellikle etkin bir deneyim türü olan hayat deneyimi ile sağlanabilmektedir¹⁰².” Rasyonalistler, ampiristler, idealistler gibi ekollerin insanı yapay bir şekilde ayırması, özne ve nesnenin arasındaki bilgi uçurumunu açarak gerçek hayattan koparır. Mengüşoğlu’nun genel görüşleriyle bu eleştirileri tutarlı olduğu görülmektedir.

İnsan için hayat değerlerden oluşmaktadır. Değerler; insanın etik anlayışını düzenleyen, eylemlerine yön veren kurallardır. İnsanın dünyada anlam değerini inşa edebilmesi ise bu ilkelere bağlıdır. Hayatla bilgi birbirlerine sıkı sıkı bağlıdır, dolayısıyla “Hayat değerlerle, değer öğeleriyle bezenmemiş olsaydı, o zaman hayat ya boşuna dönen çark, ya her doğal olay gibi anlamsız bir olay, ya da hayvan hayatında karşılaştığımız gibi sadece olay olurdu.”

Mengüşoğlu’nun vurguladığı bir önemli nokta da insan bilgisinin saf hakikat bilgisi olamayacağı konusudur. Çünkü hakikati ve hatayı kesin olarak ayıracak bir aracımız yoktur. Bunu gösterebilecek tek şeyin zaman olduğunu ve bu sürecin dahi bize emin olabileceğimiz hakikati vereceğini iddia etmek doğru değildir. Mengüşoğlu’nun bu konuyla ilgili düşüncesi şöyledir:

“İnsan bilgisi, hiçbir zaman sadece hakikat olan saf bir bilgi değildir. İnsan bilgisi, aslında hakikat ile hatanın bir “karması”dır ve hakikat olanla, yani halis bilgi ile hatayı birbirinden ayırmayı sağlayan faktör ise, zaman ögesidir; zaman hakikati hatadan ayırır. Fakat bu da ancak bilimin ve felsefenin ardi arası kesilmeyen çalışmalarıyla gerçekleşir¹⁰³.”

Sonuç olarak bakıldığında, bilginin süjenin ve objenin arasındaki bağlar ile oluştuğunu, ekollerin insanı ele alırken varlık-bütünlüğünü parçalayarak, insanda bulunan bir özelliğinin ön plana çıkartılmasını ya da insanı kartezyen düalist doğrultusunda ele alınmasını Mengüşoğlu eleştirir. İnsanın değer veren bir varlık olması ve bu değerleri bilgi ile sağlaması önemlidir. İnsan hayatına bir amaçlılık ve ilkeler getirir. Hakikatin ölçülebilmesi için bilgi

¹⁰⁰ Mengüşoğlu, 2017b: 77-83.

¹⁰¹ Mengüşoğlu, 2017b: 84.

¹⁰² Mengüşoğlu, 2017b: 86.

¹⁰³ Dağtaşoğlu, 2021, 277.

aktlarının kendi arasında uyumu, bilgi teorisi açısından önemlidir. İnsanın varlık bütünlüğünün de sınırlı olması hakikat bilgisine ulaşamaması anlayışı, Mengüşoğlu'nun insan felsefesi anlayışıyla uygunluk gösterir.

2.6. Felsefi Antropoloji Kritikleri

Felsefi antropoloji diğer söylemle insan felsefesi bir 20. yüzyıl akımıdır. Geçtiğimiz yüzyılda ortaya çıkmış olup, felsefenin önemli disiplinlerinden biri olmuştur. Ülkemizde bu ekolü tanıtan ve geliştiren kişi Takiyettin Mengüşoğlu'dur. 1984 yılında vefat etmesiyle birlikte ülkemizde bu disiplin alanında çalışmalar devam etmiş, Türk filozoflar bu sahayı gelenekselleştirme çabası içine girmişlerdir. “İnsan problemi” ülkemizde yapılan felsefe çalışmalarında bir problem alanı haline gelmiştir. Mengüşoğlu'nun Almanya'da gördüğü eğitim, yaptığı çeviriler ve dönemin bilimsel çalışmaları felsefesine eşlik ettiği yönünde. İnsan felsefesi çalışmasında hangi filozoflardan nasıl etkilendiğine genel çerçeve üzerinden incelenecektir.

20. yüzyıl felsefesi antropolojinin bir disiplin olmasını sağlayan, insanı bağımsız bir problem alanı olarak gören kurucu isim Max Scheler'dir¹⁰⁴. 1928 yılında *İnsanın Kozmostaki Yeri* kitabını yayınlayan Scheler, önsüzünde, “bu çalışma felsefi antropolojiye ilişkin görüşlerimin kısa ve oldukça yoğun bir özetini sunmakta¹⁰⁵” ifadesini kullanır ve eserinde göze çarpan genel nokta “insanın varlıktaki yeri nedir?” ve “insan nedir?” sorgulamalarına cevap bulma çabasıdır. Scheler'in insanı problem alanı olarak görmesi ve insan üzerine yapılan biyoloji, psikoloji vb. alanlarda cevap bulma niyetinde olması Mengüşoğlu'nu etkilemiştir. Scheler'in çalışmasında insanın metafizik tarafı olan tin varlık alanını reddetmiştir.

Kant bölümünde bahsettiğimiz üzere, insanı; bir yanıyla doğa yasalarına bağlı görürken diğer yanıyla kendi kararlarını veren, ahlak yasasına bağlı otonom bir canlı olarak görür. İnsanı iki alana ayırır: Homo phaenomenon ve homo noumenon. Mengüşoğlu, Kant'ı insan felsefesinin kurucusu olarak görür. O'nun ‘insan fenomenini’ felsefe tarihi boyunca ilk defa *otonom* bir varlık olarak ele alması felsefi antropoloji çalışması için değerlidir. İnsanı ontik olarak parçalamaz fakat bilgi teorisi olarak ikiye ayırır. Mengüşoğlu'nun filozofu eleştirdiği nokta da burasıdır.

Etkilendiği bir diğer isim hocası olan Nicolai Hartmann'dır. Ontolojik görüşü sayesinde dönemin felsefi anlayışını temelli olarak değiştirdi. “*Hartmann'ın ontolojisi ise*

¹⁰⁴ Mengüşoğlu, 2014: 17.

¹⁰⁵ Scheler, 2012: 31.

*şeylere-nesnelere-var olanlara, yani fenomenlere doğrudan doğruya yönelir, onları herhangi bir kavram ya da görüşten hareket ederek irdilemez*¹⁰⁶.” Metot çalışmaları yerine fenomenlerin ‘şeyleri’ önem kazanmıştır. 19. yüzyıl çalışmalarına bakıldığında ontolojik temelli düşünme eylemi nedeniyle filozofların felsefede çıkmaza düştüğü de görülmektedir. Felsefe daha çok üstten bakan, insanlara yabancı bir alan haline gelmiştir. Mengüşoğlu’na göre Hartmann’ın ontolojisi sayesinde somut dünyaya tekrar dönüldü. İnsan, yaşadığı varlık alanında kaldı. Somut hayat doğrudan çalışma alanı oldu. Metotların varsayımlarının bir önemi kalmadı. Bu görüşler doğrultusunda doğal olarak ontoloji çalışmalarının insanın ve dünyanın doğal varlık yapısı inceleme konusu haline geldi. Ontolojinin fenomenleri çalışma alanı yapması doğayla ve insanla uyumlu bilginin oluşumunu sağlar. Mengüşoğlu’nun felsefi antropoloji çalışmasında etkilendiği nokta burasıdır. İnsanın ve yaşadığı doğal dünyanın bilinmesi, insanı anlamayı daha çok kolaylaştıracaktır düşüncesi hâkim bir düşünce oldu¹⁰⁷.

Mengüşoğlu, oluşturduğu ontolojik temelli insan felsefesi çalışmasında Nietzsche’nin insan görüşünden etkilendir. Nietzsche’nin problem alanı da insandır. Çalışmalarında belirli bir sistematiklik olmasada radikal ve dahi filozof olarak kabul edilir. Nietzsche insan görüşünü şu cümlelerle açıklar: “İnsan henüz saptanmamış bir hayvandır¹⁰⁸.” İnsanın teorik ve bilimsel olarak tanımının gerçekleşmediğinin bir açıklaması niteliğindedir. Felsefe çalışmalarının o dönemde fenomenlerden, varlığın kendisinden uzaklaşıp, sadece felsefeyi teorik olarak kelimelerle işleyen çalışmalardan yakındır. Bu konu hakkındaki görüşleri şöyledir: “*Kim kendisi ile ‘şeyler’, nesneler arasına kavramları, hazır sanılan, geçmiş, kitapları koyarsa, o bu şeyleri, bu nesneleri asla göremeyecektir; hiç değilse onları ilk gören olmayacaktır*¹⁰⁹.” Mengüşoğlu insan felsefesi çalışmasında insanı açıklayabilmek için ‘varlık koşulları’ ifadesini kullanır. Yazdığı eserlerde Nietzsche’den aldığı dair referans vermez. Ecco Homo kitabında Nietzsche’nin kullandığı anlamda kullanmaz¹¹⁰. Mengüşoğlu ‘varlık koşullarını’ kitabında insanın tek tek ortaya koyduğu fenomenlerinden yola çıkarak irdeler. İnsanın devlet, eğitim, teknik gibi etkinliklerine bu ismi verir.

Genel olarak Takiyettin Mengüşoğlu çalışmalarında Alman filozofların etkisinde kalmıştır. Dönemin çalışmalarını titizlikle takip ederek felsefeyle bilimi harmanlayarak ortaya bir ürün çıkartmıştır. Mengüşoğlu’nun İnsan Felsefesi çalışmasından önce Kant ve Scheler’i eleştirirken asıl amacının ne olduğunu şu sözlerle ifade eder:

¹⁰⁶ Örnek, 2021: 25.

¹⁰⁷ Mengüşoğlu, 2020: 270.

¹⁰⁸ Örnek, 2021: 26.

¹⁰⁹ Mengüşoğlu, 2017a: 84.

¹¹⁰ Örnek, 2021: 27.

“Önce, her şeyi kritik etmeye kalkmamalıyız; çünkü her eserin, her görüşün kritiği yapılamaz. Ancak belli bir seviyedeki eserlerin, görüşlerin kritiği yapılabilir. Bundan başka kritik, her şeye hayır diyen bir tavır takınmamalı, yıkıcı değil, yapıcı olmalıdır; pozitif olanı, bilgiye mal edilebileni kurgusal olandan ayırmalı, bilgiye yeni bir şey katmaya çalışmalıdır. Böyle bir kritik, ele aldığı görüşün, teori ve hipotezlerin temelini, mantık ilkelerine göre değil, ait oldukları varlık-alanına ve onun fenomenlerine dayanarak yoklamalı, direktifini varlık dünyasından ve onun fenomenlerinden almalıdır¹¹¹.”

2.7. Mengüşoğlu’nun Kant ve Scheler’in İnsan Tanımına Dair Kritiği

Kant’ın üç önemli kritiğine bakıldığında insanın sınırlarını, dünyadaki yerini ve diğer canlılardan ayıran noktalarını saptamıştır. Bu saptamada karşımıza çıkan en önemli unsur felsefe tarihi boyunca insanın özgürlük tartışmalarına yeni ivme kazandırmış olmasıdır. Bilgi teorisinde insanı özgür bir varlık olarak ortaya çıkartabilmesi için de Mengüşoğlu’nun tabiriyle ‘yapay bir şekilde’ ayırmıştır. Kant, insanı nedensellik yasalarına bağlı doğal varlık alanı ile akıl varlığına ayırır. İnsanın akıl varlığı tarafını etik yanıya öne çıkarır. “Ödev, yasa karşısındaki doğan saygıdan doğan bir eylemin zorunluluğudur¹¹².” İnsanın ödev duygusuyla hareket etmesi *olması gerektirir*. Sadece Mengüşoğlu’nun değil, bazı filozoflar da Kant’ın ödev ahlakını bazı yönlerden yetersiz bulmaktadır. Mengüşoğlu’nun eleştirdiği nokta, insanın varlık yapısı iyi ve kötüyü ayırabilen, tutkularının peşinden giden, eylemlerinde anlamlar barındırırken, Kant’ın bunu etik görüşüyle birlikte idealleştiriliyor olmasıdır. İnsanın varlık bütünlüğünde en önemli özelliğini ‘akıl’ olarak ele alıyor. Mengüşoğlu’na göre insan felsefesi görüşünde olması gereken, ‘insanı olduğu gibi’ ele almaktır. Bundandır ki Kant’ın ahlak görüşü insanın ‘varlık-şartlarını’ düşünürre göre doğrudan tanıtamaz. Mengüşoğlu’na göre Kant, insana özgürlük alanı yaratırken insanı akıl ve doğa alanlarına ayırmış, sonuç olarak da diktetik bir etik alan var etmiştir. İnsan felsefesi, ahlak fenomenlerini incelerken dahi insanın tüm eylemlerini ele almak zorundadır¹¹³.

Kant, insanın doğal edimi olan duygusal yanını, doğal varlık alanına, fenomenal alana bağlar. İnsanın niyeti, yaptığı eylem ve sonuçlarını ödev ahlakının zorunlu yasalarına bağlı olduğu için insanın somut dünya üzerinde edindiği duygu etkinlikleri Kant tarafından yok sayılmıştır. Burada ön plana çıkan durum ‘sevgi duygusunu’ ahlaki alana almamasıyla, onu fenomenal alana bağlamasıyla etik anlayışının dar olması sebebiyle eleştirilir. Kant’ın bu düşüncesi şair Schelling ve Max Scheler tarafından eleştirilir¹¹⁴. Mengüşoğlu’na göre Kant’ın etik düşüncesi ‘ilkeler etiği’ olmaya mahkûmdur. Saygıdan doğan zorunlu etik

¹¹¹ Mengüşoğlu, 2014: 74.

¹¹² Akarsu, 1998: 94.

¹¹³ Mengüşoğlu, 2014: 75-76.

¹¹⁴ Mengüşoğlu, 2014: 78-79.

anlayışı hayatın özünden uzaktır. Karl Jaspers, Kant'ın etiğini 'makine hayatı'ndan ibaret olan insan gruplarını ilgilendirdiğini dikkat çeker. Jaspers makine hayatı olan insan gruplarının formalist ve softa olduklarına dikkat çeker. Formalistler ve softa insan grupları ilkeler doğrultusunda hareket eden, işin özüne bakmadan, oluşturulan kural doğrultusunda hareket eden, harfi harfine uyan ve yaptıkları ilkelerden gururlanan insanları kasteder. Kant'ın etiğinde unuttuğu nokta insan eylemlerinde duygusal tarafını kullandığıdır. İnsan eylemlerini ödev ahlakı ilkesiyle değil, duygusal bütünlüğüyle yapmalıdır¹¹⁵.

Mengüşoğlu'na göre Kant'ın *aklı* yüceltip, nasıl *duyguları* yok sayarak hata yapıyorsa, insanın sadece duygularının öne çıkartıldığı ekoller de hatalıdır. Felsefesi antropolojinin etik anlayışı için gerekli şart 'existentiel' somut bütünlükte olmalıdır. İnsanın, duygusal tarafı ve duygusal yönelimleri varlık bütünlüğünü oluşturur. Sevgi, nefret, inanma, emniyetsizlik gibi duygular örnek verilebilir. Varlık bütünlüğünden bağımsız olarak yapılan bütün çalışma alanları çıkmaza girmek zorundadır. Bu durumu genel olarak özetlersek Mengüşoğlu: "Kant'ın duygusal hayatı ihmal etmesi, göz önünde bulundurmaması, bizi, felsefi antropoloji bakımından ideleştirilmiş, dondurulmuş, parçalanmış, yarım, kansız cansız, bağlarından kopmuş bir insan kavramına götürür. Somut var olan insan kaybolur; bunun yerine hayat özünden yoksun, parçalanmış bir varlık geçer¹¹⁶."

Max Scheler'in insan anlayışına bakıldığında ontik olarak ikiye ayırır ve bu iki alan birbirinden bağımsızdır ve ayrılır: İnsan, doğa yasalarına bağlı psiko-vital bir varlık iken aynı zamanda tin (Geist) sahibi otonom bir varlıktır. Scheler'e göre insanı diğer canlılardan ayıran en önemli nokta onun geist yanıdır: İnsan maddi dünyadan bağımsız, dünyaya açık, düşünebilme yetisine sahip bir varlıktır. Mengüşoğlu'nu Scheler'in insanı hayat ve tin olarak ayırmasını eleştirerek metafizik kısmını reddeder.

Öte yandan Kant'ın felsefe çalışmalarına kadarki süreçte bilgi teorisi hakkında birçok ekol ortaya çıkmıştır. Bu ekoller çerçevesinde doğru sanıya götürecek olan nokta insanda öne çıkartılan bir özelliktir. Ampiristlerin insanın duyuları ve tecrübeleri, rasyonalistlerin akli, entüisyonistlerin sezgileri vb. örnek verilebilir. Bu ekollerin akılla, sezgiyle veya duyular aracılığıyla doğru bilgiye ulaşacakları görüşündeydiler. Kant, bu teorilerle her şeyin çözülemeyeceğini ve bilgiye bir sınırlama getirilmesi gerektiğini belirtir.

¹¹⁵ Mengüşoğlu, 2014: 80.

¹¹⁶ Mengüşoğlu, 2014: 82.

2.8. İnsan ve Hayvan Fenomen Karşıtlıkları

Bilim insanlarının biyoloji, psikoloji gibi son dönem çalışmaları, hayvanlar üzerinde deneylerin yapılabilmesi; insan ve hayvanın anatomi, morfoloji, fizyoloji ve patoloji gibi alanlarda karşılaştırma olanağı yarattı. Mengüşoğlu da yapılan çalışmalardan yola çıkarak on sekiz maddede insan ve hayvan arasındaki somut bütünlüğü ve ortaya çıkan farklılıkları “İnsan ve Hayvan, Dünya ve Çevre¹¹⁷” kitabında ele almıştır. Hayvan dünyasının doğa tarafından belirlendiğini; Uexküll’ün hayvanların yaşamını açıklarken işlev çemberi ve algı dünyalarını bahsettiği bilimsel çalışmalarından somut örnekler verir. “Bir kenenin çevresinde bulunan üzümün ve çiçeklerin kene için hiçbir anlamı ve önemi yoktur. Fakat memeli, sıcakkanlı hayvanların etrafa gönderdikleri asitli yağ kokusunun kene için önemi vardır. Çünkü bu koku, keneye besinin bulunduğu yeri işaret eder¹¹⁸.”

Doğanın, insanın varlığı ile birlikte yeni ‘varlık formu’ ve ‘varlık tarzı’nın meydana gelmesiyle birlikte, insan fenomenini en iyi anlama yönteminin ‘karşıt fenomenler’ den yola çıkarak insan ve hayvanın karşılaştırma yönteminde bulunduğu¹¹⁹.

Takiyettin Mengüşoğlu’na göre; hayvanın çevresini belirleyen onun organik yapısı ve doğanın kendisiyken; insanın çevresini belirleyen etken, yarattığı çevredir. İnsanın çevresini yaratması onun başarılarına, plastisitesine dayandırır¹²⁰. İnsanın varlık dünyasında objelerle bağ kurması; anlam yaratması, kültür oluşturabilme, dil ile ifade edebilme yetilerine sahip bir varlıktır¹²¹; hayvanın çevresini oluşturan niteliklerin sınırlı olması sebebiyle hiçbir objeyle bağ kuramaz¹²². İnsanın varlık alanıyla bağ kurması; bilim, felsefe, sanat, teknik, devlet kurma vb. gibi başarılar gösterirken; hayvanın başarıları, doğanın ona verdiği yetki kadardır. Herhangi bir emek ve başarı söz konusu değildir¹²³. Hayvanın doğa tarafından determine edilmesi sonucu yaşamını bir harmoni şeklinde geçirirken, insanın varlık yapısı gereği disharmonik olması¹²⁴. İnsanın objelerle anlam kurması ya da anlam vermesi sayesinde nesneler üzerinde kurduğu anlamların, süreç içerisinde değişebilmesi görülürken, hayvanda aynı kalması. İnsanın herhangi bir olay karşısında değer duygusuna sahip ve realite bilgisine evet ya da hayır diyebilen, tavır takınan bir varlıktır; hayvanın her zaman evet demesi¹²⁵. İnsanın kendisini saklaması durumunu gözlemleyen ve çözümlemeye çalışan ilk filozof

¹¹⁷ Takiyettin Mengüşoğlu, 1979.

¹¹⁸ Mengüşoğlu, 2017a: 400.

¹¹⁹ Mengüşoğlu, 2017a: 368.

¹²⁰ Mengüşoğlu, 2017a: 425.

¹²¹ Mengüşoğlu, 2017a: 438.

¹²² Mengüşoğlu, 2017a: 436.

¹²³ Mengüşoğlu, 2017a: 437-439.

¹²⁴ Mengüşoğlu, 2017a: 441.

¹²⁵ Mengüşoğlu, 2017a: 454.

Schopenhauer olmuştur. “İnsanda akıl ile birlikte kendisini saklama ortaya çıkmaktadır. Hâlbuki hayvan hislerini ve içinde bulunduğu durumu (stimmung) işaretlerle, seslerle bildirir; insan başkasına dili sayesinde düşüncelerini bildirir ya da dili sayesinde düşüncelerini saklar¹²⁶.” İnsanın olanaklar varlığı olması sayesinde, biyopsişik özelliklerini kullanarak teknik alanda geliştirmesi, eğitmesi hayatta kalmasını sağlamıştır. Doğaya karşı savaşçı bir tavır takınmıştır. Hayvanın ise kendini doğa yasalarına bırakarak yaşamını devam ettirdiği görülmektedir¹²⁷. İnsan başarıları, kesintiye uğramadan devam ederken; deneyimlerini saklaması, geliştirmesi ve başkalarına aktarabilmesine karşılık “hayvanın başarıları, doğanın bir ürünüdür. Hayvan yaşaması için kendisine dayanıyor, bir yardım görmeden gelişmesini tamamlıyor. Sonra da arkasında bir şey bırakmadan göçüp gidiyor¹²⁸.” Tek boyutlu olan fiziksel kozmik zaman, insan için üç boyutlu (geçmiş, şimdi, gelecek) bir nitelik kazanırken, hayvanın zaman bilincine sahip olmaması¹²⁹. İnsanın kendisine değişen ve değişmeyen değerler koymasına karşılık, hayvanda bu yeteneğin olmaması. İnsanın, varlığın yasa ve ilkelerini değiştirebilme ya da oynama gibi bir şansı yoktur. Bu yüzden insan var olan şeylere sentrifugal olarak yönelirken; hayvan daima merkezdedir. Merkezden kalkarak çevresine yönelir¹³⁰. İnsan kendisine hedef koyan, eylemlerini planlayan, aklını kullanarak ortaya atabilmesine karşılık, hayvan içgüdülerine göre hareket eder¹³¹. İnsanın tek boyutlu fiziksel zamanda üç boyutlu düşünebilmesi ve yaşamını devam ettirebilmesi için var olma kaygısı yaşarken, hayvanın anlık yaşamasından ötürü var olma kaygısı yaşamaz¹³². Hayvanın ölüm hakkında bir fikri yoktur. İnsanın akıl sahibi olmasıyla birlikte ölüm hakkında bilgi sahibidir¹³³. İnsanın hayatını bir düzene gönüllü olarak bağlamasına karşılık hayvan başıboş ve dizginsizdir¹³⁴. İnsanın olanaklar varlığı olması sayesinde eğitilebilirken, hayvanda eğitilme yoktur. İnsanın hayvanı alıştırma kazandırması vardır¹³⁵. “İnsan bilgisi hiçbir zaman tamamlanmış, bitmiş bir bilgi değildir ve insan öğrendiklerini durmadan yeni denemelerden geçirir¹³⁶.” İnsan yeni bir şeyi bilmeye tanımaya çalışmasına karşılık, hayvan bilmediği ve tanımadığı şeylerden korkması ve kaçması.

¹²⁶ Mengüşoğlu, 2017a: 464.

¹²⁷ Mengüşoğlu, 2017a: 474.

¹²⁸ Mengüşoğlu, 2017a: 488.

¹²⁹ Mengüşoğlu, 2017a: 493.

¹³⁰ Mengüşoğlu, 2017a: 499.

¹³¹ Mengüşoğlu, 2017a: 505.

¹³² Mengüşoğlu, 2017a: 511.

¹³³ Mengüşoğlu, 2017a: 514.

¹³⁴ Mengüşoğlu, 2017a: 525.

¹³⁵ Mengüşoğlu, 2017a: 528.

¹³⁶ Mengüşoğlu, 2017a: 529.

Takiyettin Mengüşoğlu, insan ve hayvanın karşıt fenomenlerinden yola çıkarak belirli ayrımlara varmıştır. İnsanın varlık yapısı ve hayvanla karşılaştırması ‘insan’ kavramını hem ontolojik hem biyolojik hem de insan felsefesi açısından önemlidir. Düşünüre göre “Ne insan hayvan ne de hayvan insan olabilir. Çünkü hayvan insanın sahip olduğu yeteneklerden hiçbirisine sahip değildir.” Bu görüşüyle birlikte psikoloji çalışmalarını doğrudan eleştirerek, insan ile hayvanın apayrılığını on sekiz maddeyle açıklamıştır.

2.9. Mengüşoğlu’nun İnsan Felsefesine Dair Eleştiri

Takiyettin Mengüşoğlu insanı, bilim olarak anlama çabası içerisinde. İnsanı ontolojik temelli ve biyopsişik bütünlüğünü ele alarak, hayvan ve insan fenomen karşıtlıklarından yola çıkmış olup; biyoloji alan çalışmalarını da inceleyerek açıklama çabasına girmiştir. Bu nedenle insanı incelerken belirli alanlar dışında, farklı görüş açılarından bakmaya karşı çıkmaktadır. İnsanı ontolojik merkezli fakat materyalizm alanı üzerinden ele alarak ‘var-olan’ düzleminde daha doğrusu ‘var-olan olmuş’ tasarımına indirgemektedir. Ruh-beden ayırımına girmeden; insanın anlam dünyasını oluşturan, diğer canlılardan ayrılan soyutlama yetisini yani metafiziksel alanını yok saymaktadır. İnsanı, hayvan dünyasından ayıran temel nitelik ve nicelik üzerinden insan tanımlaması yapmaya çalışarak, insanı oluşturan temel ‘öz’ problemi üzerinde durmaz. Takiyettin Mengüşoğlu’na göre insanı diğer canlılardan ayıran temel nitelik ‘fenomenler’dir.

Takiyettin Mengüşoğlu, insanı tek boyutlu olan fiziksel kozmik süreç içerisinde bugün-yarın yaptığı bütün eylemleri önemli görmektedir. İnsanın kendi varoluşunu anlamlandırma çabası, yaşamını devam ettirebilmek için teknik alanda çaba göstermesi varlık koşullarını oluşturması düşünür için önemlidir. İnsanı felsefi bir araştırma konusu haline getirmek; dönemin bilimsel anlayışının doğanın ve evrenin, olan tüm somut varlıkların inceleme konusu haline gelmesi materyalist bir düşünce yapısının oluşmasına sebep olmuştur. Kendisi dışında her şeyi araştırma konusu haline getiren insan, bu sefer de kendisi bu araştırmaya konu olmuştur.

Mengüşoğlu, insanın tüm yapıp-etmelerinin ve insanın oluşturduğu/oluşturacağı tüm fenomenlerin insanı açıklamada yeterli olduğunu düşünerek; insanın varlığını somut varlık alanında inceleme konusu yaparak dönemin bilimsel anlayışı doğrultusunda insan felsefesinin temelini oluşturmaktadır. Düşünüre göre insanı tarihsel süreç içerisinde yaptığı eylemler doğrultusunda inceleme konusu yaparak, insanı anlamada zorluk çıkaran, insanı

parçalara bölerek anlamaya ya da anlamlandırmaya çalışan bütün düşünce metotlarının yanlış olduğunu, eserlerinde onto-epistemolojik argümanlar geliştirerek açıklamaya çalışmaktadır.

Ona göre insan; yapıp-eden, bilen, değerleri duyan, tavır takınan, önceden gören ve önceden belirleyen, isteyen, özgür, tarihsel, kendisini bir şeye veren, seven, çalışan, eğiten ve eğitilebilen, devlet kuran, ideleştiren, inanan, sanatı yaratan, konuşan, biyo-psişik bir varlıktır. Tarihsel süreç boyunca insan ile bilgi arasında derin bağlar kuran Mengüşoğlu; insan fenomenlerini açıklayarak dönemin Darwinizm ve psikoloji ekollerini eleştirmede kullanmıştır. İnsan ve hayvanın karşıt fenomenlerini açıklayarak, insanı diğer canlılar arasındaki apayrılığını göstermeye çalışmıştır.

Rönesans dönemiyle başlayan insana ve insan dünyasına merak duygusunun artması, insan ile dünya arasındaki bilgi aktarımının farklı şekillerde gerçekleşmesi inceleme konusu olmuştur. Geleneksel inanışların dogmatik olduğu düşünülen fikirlerine karşı, hümanizm aracılığı ile insan odaklı çalışmaların yapılması, süjeyi önemli merkez haline getirmiştir. *“Hümanizm insanın kendisiyle, kendisi olmayanla, başka bir değişle ‘ben olmayan’la yeni bir hesaplaşmadır¹³⁷.”* Yirminci yüzyıla kadar insan kavramı üzerinde düşünülse de sistematik bir şekilde ele alma bu dönemde gerçekleşmiştir. Doğru bilginin ölçütü probleminin tartışmaları, sürekli gelişme çabası içinde olan bilimin birçok sahada araştırma yapması bu yüzyılda fikir tartışmalarını da beraberinde getirmiştir. Her şeyin bilim tarafından açıklanabileceği düşüncesinde olan Mengüşoğlu, bütüncü olduğunu düşündüğü insan felsefesi çalışmasında sosyal antropoloji ve paleoantropoloji verilerini tartışma konusu haline getirmekten kaçınmış olup, dönemin verilerini kullanmamıştır¹³⁸. Yalnızca kendi düşüncelerini temellendirmek için biyoloji bilim çalışmalarından faydalanmıştır. İnsanı materyalist-epistemolojik bir bakışta ele almış olması, bütünsel varlık olarak ele almasını engellemiştir.

Mengüşoğlu’na göre süje ile obje kavramlarından anladığımız bağlamlar değişmelidir. İnsan ve insanın yöneldiği tüm fenomenler yeni bağlamlar oluşturmalıdır. Bu bağlamlardan anlaşılması gereken nokta, insanın varlığın bütünlüğü ile bilgi arasındaki karşılıklı bağlamlardır. Düşünürü göre sadece bu şekilde, hayatın gerçekliğini kavrayabilir ve olayların ve ilişkilerin derinliklerine götürebilir. Bilginin antropoloji sayesinde yeni bir yön kazanması bu bakımdan düşünür için değerlidir. Bilginin çözümlenebilmesi, bilginin anlamsal olarak değişikliğe gitmesi yeni yön kazandırdığını düşünmektedir. Bu da antropoloji sayesinde¹³⁹.

¹³⁷ Çotuksöken, 2018: 66-67.

¹³⁸ Karslı, 2021: 311.

¹³⁹ Mengüşoğlu, 2017a: 100.

Mengüşoğlu'na göre bilginin kendisiyle hayatı ayırmak imkânsızdır. Çünkü bilgi, hayatın kendisidir. İnsanın varlık-kuşulları bilgi sferleriyle bütünseldir. Hayatı ortaya koymak, anlam yaratmak, araştırmak, eylemlerimizin yönünü değiştirmek için *bilgi* burada belirleyici bir faktördür. Fakat varlıkla bilginin arasının açılması değerlerin evrenselliğini temellendirememektedir.¹⁴⁰ Mengüşoğlu edinilen somut bilgilerin, gerçeklikle uyuyorsa tarih boyunca varlık sferlerine dayanarak hayatımızın bir parçası olduğunu; soyut bilgilerin hayata hiçbir fayda sağlamayan bir 'beyin jimnastiği' olarak kalan bilgi türü haline geldiğini savunmaktadır.¹⁴¹ Bilgi elde eden ve kendisini bilginin konusu haline getiren insan fenomeni, aynı zamanda yapıp eden, 'aktif olan bir varlıktır'.¹⁴² Öznenin bilgi sahasındaki problem kaynaklarından bir tanesi teorik ve pratik bilginin ikilem yaratmasıdır. Ontoloji temelli antropolojinin bu ikilemi kaldırarak aktif olan insanı bütünsel ele aldığını düşünmektedir. İnsanın pratik alandaki bilgisiyle teorik bilgisi arasındaki ikilemi kaldırarak yapıp-eden insanın tüm eylemlerini kapsayıcı hale getirmektedir. Eylemler ya da düşünce insanın bütünlüğünden ortaya çıkar. Felsefi antropolojinin kurucusu olan Kant'ın etik anlayışında ön plana çıkartan ahlak düşüncesini reddeder. Çünkü insan sadece etikten oluşan bir fenomen değildir.

Mengüşoğlu, antropoloji alanının insanın yapıp-etmelerini Kant gibi sadece *etik* alana indirgemez ya da Hume'un '*süjenin sadece duyu verilerini birleştiren aktif*' olduğu düşüncelerine katılmaz. İnsanın yapıp-etmelerinden anlaşılması gereken noktaların bütün eylem alanları olması gerektiği düşüncesindedir. Bilim ve felsefeyle ilgilenen, bir konuyu problem haline getiren, araştırmalar yapan, edebi eserler okuyan, uzayla ilgilenen, ibadet eden, eğlenen, yemek yapan, araba kullanan bütün bu etkinler insanın yapıp-etmesidir. Bu durumda aktiflikten anlaşılması gereken, insanın eyleme geçmesi, eylemini yapmaya çalışmasıdır.¹⁴³

Mengüşoğlu, yapıp-etmeleri üç gruba ayırarak çeşitliliklerine dikkat çeker. (i) Birinci grup, insanın düşünsel yetilerini daha aktif olarak kullandığı, karar alan yanıdır. Planlar, niyetler, projeler, politika, bilim-felsefe gibi alanlar insanın bütün önemli karar vereceği yapıp-etmelerimizdir. (ii) İkinci grup, insanın koşulsuz olarak yapması gereken eylemlerimizdir. Beslenme, barınma, sağlık örnek verilebilir. (iii). Üçüncü grup, insanın otomatikleşen eylemleridir. Araba kullanmak, kapıyı açmak, sosyal davranışlar gibi. Günlük hayatta sürekli yinelediğimiz fakat yaparken düşünme ihtiyacımızın olmadığı eylemlerdir.

¹⁴⁰ Dönmez, 2015: 19.

¹⁴¹ Mengüşoğlu, 2017a: 102.

¹⁴² Mengüşoğlu, 2017a: 144.

¹⁴³ Mengüşoğlu, 2017a: 145-148.

Mengüşoğlu'na göre insana ait tek bir fenomen ideleştirilmemelidir. Bütün eylem gruplandırılmalarına bakıldığında birbirine bağlı bir şekilde günlük hayatta kendisini gösterir. İnsan bütün eylemlerini bilinçli olarak kontrol edememektedir. İnsan her eylem için ayrı ayrı karar veren bir mekanizma değildir. Eğer insan her eyleminde karar vermek zorunda kalsaydı, insan için çok ağır bir yük haline gelirdi. Tekrar eden bütün eylemlerin insan mekanizmasında otomatikleşmek zorunda kaldığını düşünmektedir¹⁴⁴.

Mengüşoğlu'na göre insan biyo-psişik bir varlık olarak yaptığı eylemler bağlantılı olarak oluşur ve bunu işler. Birbirinden bağımsız olarak işleyen varlıksal yapısı yoktur. Burada çıkarım yapılacak nokta tüm insanlarda var olan eylem noktalarını saptayabilmek. İnsanı ele alırken onun sadece entüisyonist, rasyonel, duyumcu ya da deneyci yanıyla ele almak; insan hakkında yargılarımızın yanlış çıkmasına neden olmaktadır. Doğruluk ölçütü tüm insanlık olmalıdır, bilginin kaynağı insanın obje ile ilişkisini bütüncül ele alarak anlamaya çalışılmalıdır. İnsanın yapıp-etmelerini yalnız bir fenomene indirgemek, insanı sadece sınırlayıcı bir hale getirdiğini düşünmektedir. Öğrencisi Uluğ Nutku, hocası Takiyettin Mengüşoğlu'nun insan fenomenlerinin bütüncüleyici fakat insanı açıklamada kullandığı fenomenlerini sonuçsuz bulmaktadır.

“Mengüşoğlu, düşüncesinde totolojik bir yan bulunmaktadır. Felsefi antropolojisinde insanın varlık koşulları serimlenirken her bir varlık koşulu bir postulata dönüşmekte ve birbirinin dayanağı haline gelmekte. Analiz edilen ve betimlenen her varlık koşulu diğer varlık koşulunun varlığını garantilediği için, çizilmesine gayret edilen bütünsel insan resminde varlık koşulları birbirine referansla anlam kazanmakta ve bu durum kapalı devre bir felsefe izlenimi vermektedir¹⁴⁵.”

Mengüşoğlu'nun felsefi antropoloji çalışmasında, üzerinde durulması gereken en önemli noktalardan birisi yapıp-etmelerdir. Aktif olan insanın, yapıp-etmelerinin temel noktasını da *değer* kavramı olarak görür. Değer duyan, bunun farkına varan ve amacı olan insanın eylemleri anlamlı hale gelir. Bu fenomen ele alındığında diğer canlılardan ayrı olarak yaptığı eylemlerden değer üretebilen, gelecek nesillere bu amaçlılığı değerleriyle işleyebilen varlık yapısının olmasıdır. İnsanın hem kendisi için hem toplumu için hem de dünyası için değer yaratması, değerleri benimsemesi ve bu değerlere yönelmesi, yapıp-eden insan olmasıyla ilgilidir. İnsan aktif bir varlık olmasıyla süje-süje, süje-obje ilişkisinde değer yaratır. Mengüşoğlu, insanın değerleriyle ilgili Nietzsche'nin şu sözlerine katılır: “*Değerler,*

¹⁴⁴ Mengüşoğlu, 2017a: 150.

¹⁴⁵ Karslı, 2021: 310.

*insanın yapıp-etmeleriyle koparılmasına olanak olmayan bir birlik oluşturur*¹⁴⁶.” İnsan eylemlerini üç gruba ayıran Mengüşoğlu, her eylem grubuna karşılık gelen bir de değer grubu oluşturur. O’na göre üç değer grubu vardır: (i) Yüksek Değerler, (ii) Araç Değerler, (iii) Davranış Değerleri.

*“Yüksek değerler grubuna sevgi, nefret, bilgi, doğruluk, yalancılık, masumluk, saflık, güven, güvensizlik, inanma, söz verme, saygı, şeref, iyi ve kötü gibi değerler girer. Araç değerler grubuna ilgi ve çıkarın değerleri, yarar, çıkar, kuşku, çekememezlik, kıskançlık ve vital değerlerle her türlü maddesel değerler ve benzerleri girer. Üçüncü değer grubuna modanın, zevkin, alışkanlığın değerleri, temelini toplumun sosyal yapısında, ulusların geleneklerinde bulan değerler, davranış, görgü kuralları, zamanla otomatlaşan eylemleri yöneten değerler, sorumsuz-sfer ve benzerleri gibi değerler girmektedirler*¹⁴⁷.”

Düşünür için bütün değer grupları insan eylemlerinde etkilidir; antropolojinin değerleri duyan bir varlık olan insanın üzerine yapacağı çözümlemeleri önemli görmektedir. İnsan bir olanaklar varlığı olarak, toplumsal-tarihsel ve kültürel yanı olan ve bunu ‘değerler’ üzerine kurarak yaşamına devam ettirir. İnsanın olanakların içerisinde değerlere gereksinimi olduğunu vurgular. Bu değerler oluşturduğu tüm soyut ve somut şeyleri kapsar. Yaşadığı evren içinde kendini, toplumu, tarihi ve kültürel değerleri arasında bağlantı kurar. Düşünsel alana ait olan bu değerler, dilsel eylemle karşılığını bulur ve tüm yaşamını etkiler¹⁴⁸.

Aktif olan insanın, eylemleriyle birlikte değer duygusuna sahip olması; onu dış dünyada ve içsel dünyasında benimsediği, eylediği değerler doğrultusunda ‘tavır takınan’ insan haline getirir. “Eğer insan bilen bir varlık olmasaydı, o zaman o ne hayat durumlarından yana, ne onlara karşı tavır takınabilir, ne de onlarla hesaplaşabilirdi¹⁴⁹.” Süjenin, somut dünya ile ilişki kurması ve bu ilişkiler bağlantısıyla kendisi hakkında fikir edinmesi bilgi aktını oluşturur. İnsanın bilgi elde etmesi fikir dünyasında böylelikle hareketlilik oluşturur. Kendi varoluşunu anlamlandırma çabasına girer. Yapıp-eden insanın anlamlandırma çabasının; yaşadığı dünyada kendine ait fikişel dünyasını oluşturmasıyla birlikte bazı olay ve durumlara tavır takınan bir varlık haline gelir. Kişisel hayatında, yaşadığı toplumda bilgiyi kendi değerleriyle ortaya koyar ve tavır takınır. Her insanın dünyayı, olayları ve fikirleri aynı şekilde algılayamamasının nedeni değer duygusuna sahip olmasından kaynaklanır. Tavır takınan insan, bilgiyle değer yaratan, aktif olan varlıktır. Mengüşoğlu’nun değerleri duyan

¹⁴⁶ Mengüşoğlu, 2017a: 156.

¹⁴⁷ Mengüşoğlu, 2017a: 160.

¹⁴⁸ Çotuksöken, 2018: 102.

¹⁴⁹ Mengüşoğlu, 2017a: 173.

varlık olarak insan ile Nicolai Hartmann'ın ahlak felsefesinde insanın 'değer duygusu' paralellik gösterir. Hartman'a göre:

“İnsan ‘değer duygusu’ ile değerlere sokulur ve bedeni ile de maddesel dünyaya bağlı olduğundan, değerleri yeryüzü gerçekliği içine çekebilir ve onları burada gerçekleştirebilir. Böylece insan ‘real varlık dünyasında gerekliliğin yürütücü’ olur; değerleri bu dünyaya sokan bir kapıdır insan, dünyanın anlam vericisidir¹⁵⁰.”

İnsanın bilgi sahibi olması, kendi hayatının tarihine tanık olması, tecrübe elde etmesi, dünya hakkındaki bilgileri, tavır takınması; doğal olarak olayların karşısında öngörude bulunması kaçınılmazdır. Mengüşoğlu'nun felsefî antropolojisinde insan yetkin varlıktır; kendi fikir dünyası çerçevesinde kararlar verebilir ya da amaçları için kendini belirleyebilir. Fakat öngörmeyi gerçekleştiren tek yetkin varlık Tanrı olarak görülmüştür tarih boyunca. Dinsel görüşlerin dogmatik tutumu bilimsel çalışmaların gerçekleşmesiyle birlikte değiştiğini vurgular Mengüşoğlu. İnsanın özgürlüğünün, etik değerlerinin, seçimlerinin ve kaderinin Tanrı tarafından determine edildiği fikri; Galileo, Newton ve Darwin'in yaptığı devrimler sonucunda *mekanik evren* anlayışının hayatımıza girmesi fatalist düşünceyi sarsmıştır. İrade ile seçimleri seçme hakkına sahip olduğumuz fikri değer kazanmıştır. Fakat Mengüşoğlu teolojik görüşler ile mekanik evren görüşünün aslında aynı kapıya çıktığı da vurgular. Çünkü iki görüşte insanın varlık yapısı olan özgürlük fenomenini elinden alarak, insanı pasif/edilgen hale getirir. Bu iki görüşe bakıldığında insan fenomeni Tanrı tarafından determine ediliyor ya da doğanın yasalarına bağlı bir varlık olarak ele alınıyor. İki görüşün düşüncelerine de katılmayan Mengüşoğlu; insanın, insan yaşamının belirleyici, dış nedenlere bağlı olması durumunda; yazgılı insan modeli ya da mekanik doğa anlayışı, insanın otonomluğunu tamamen elinden alır. Metafizik ve bilimsel çalışmaların insanı baştan belirlemesi, ona sıfatlar takması belirleyici rol olmamalıdır. İnsan ona göre tarihin bir yerine kadar tanımlanmış tüm etiketlemelerin ya da tanımlanmaya çalışılan alanların, ekollerin artık dışına çıkartılarak objektif bir şekilde ele alınması gerektiğini söyler¹⁵¹. Antik Yunan ve batının dinsel görüşleri, ontolojik ve epistemolojik alanın açılmasına sebep olmuştur. Bu da din, felsefe ve bilim arasında büyük farklılıkların doğmasına sebep olmuştur¹⁵². Mengüşoğlu da, Doğu Almanya'nın pozitivist-materyalist etkisinde kalarak, insanı ve varlığı 'akılla' açıklanabilecek bir düşünce sistemi ortaya koymaya çalışmaktadır.

¹⁵⁰ Akarsu, 1979: 104.

¹⁵¹ Mengüşoğlu, 2017a: 181-182.

¹⁵² Dönmez, 2015: 53.

İnsanın otonom bir varlık olduğunu kabul eden ilk filozof olan Kant; insanın hayvanlar dünyasından farklı olarak günü gününe yaşamadığını, geçmişe bakarak, karar verme mekanizmasını kullanarak yönünü tayin edebilme potansiyelinde olduğunu o da şu sözlerle dile getirir:

“Bu yeteneğe sahip olmak insanı her şeyden daha çok ilgilendirir; çünkü bu yetenek insanın bütün gücünü harcadığı ve yapıp-etmelerinin bir koşuludur. İnsanın bütün istekleri (...) önceden görmeye dayanır; insan geçmişe (...) bile gelecekte ne olup –biteceğini önceden görmek, zamanın şimdi boyutunda olup bitenleri anlamak, ona göre karar vermek için döner; çünkü günü gününe yaşamak insana hiçbir onur kazandırmaz¹⁵³.”

Nicolai Hartmann, *Teleolojik Düşünme* adlı eserinde, yıllarca Tanrı’ya atfedilen önceden görme ve önceden karar verme niteliklerini, insan fenomeninin temel bir varlık alanı olduğunu *attribution* kavramıyla açıklar. Bu kavramı, Aristoteles ve teolojik alanlardaki araştırmaları sonrası ortaya koyar. Mengüşoğlu’na göre Hartmann’ın bu araştırmaları felsefe tarihindeki tüm önyargıları temizlemesine ve düşünce dünyamızda farklı bir kapının açılmasına sebep olmuştur¹⁵⁴. İnsanın önceden görmesi, tahminde bulunması, kararlar vermesi ve eylemde bulunması; hayat sürecinde tecrübeler edinerek, doğru ve yanlışların farkına vararak öğrenmesine yol açar. Bu da insanın sınırlı bir varlık olduğunu göstermektedir. İnsanın varlık-yapısına bakıldığında hayatı çerçevesinde özgür kararlar alabilen otonom bir varlıkken aynı zamanda varlıksal olarak sınırları olan bir canlıdır. Mengüşoğlu, teolojik düşüncelerin, mekanik evren modellerinin ve diğer düşüncelerden sıyrılarak, insanın determine edilmeyen bir canlı olarak ele alındığında ancak sınırlarının farkına varabileceğini ya da sınırlarının ötesini görebileceğini savunur ve insanın ancak bu şekilde kendisine tanı koyabileceğini iddia eder.

Mengüşoğlu; yapıp-eden, değerler duyan, tavır takınan, önceden gören insan fenomenine bir yenisini ekler. Bu da insanın tüm bu fenomenlerle bağlantısını ortaya çıkartan ‘isteme’ eylemidir¹⁵⁵. İsteme fenomeni insanın aktif olmasını sağlayan bir fenomendir. Eylemlere yönelme, insanın değerli bulduğu, gerçekleştirilmek istenen ideal şeylere ‘isteme’ fenomeni sayesinde ulaşır. Mengüşoğlu’na göre insanda isteme olmaması durumunda ‘değer’ duygusu kazanması mümkün değildir. İlerinin öngörülebilmesi ve geçmişe yönelebilmek yetileri sayesinde, insanın kendi hayat sfesinde amaçlar dünyası oluşturabilir. Bu da isteme fenomeni ile gerçekleşebilir sadece.

¹⁵³ Mengüşoğlu, 2017a: 184.

¹⁵⁴ Mengüşoğlu, 2017a: 185.

¹⁵⁵ Mengüşoğlu, 2017a: 197.

Mengüşoğlu'na göre, insanın bütün fenomenlerini gerçekleştirmesini sağlayan ana fenomen, insanın özgür bir varlık olmasıdır. İnsan tüm bu yapıp-etmelerini gerçekleştirebilmesi; nedensellik yasalarının veya fatalist yaklaşımlarından tamamıyla kopuk, özgür bir varlık olmasından kaynaklanmaktadır. İnsanın otonom olması, istediğini yapıp-eden, eylemleri ve tecrübeleri doğrultusunda kendi dünyasını değerlerle yaratan, bu değerleri doğrultusunda tavrını belirtebilen, istediği hedeflere yönelebilen bir canlı konumunda olduğu görülmektedir. Mengüşoğlu için özgürlük sorunu felsefe tarihi boyunca diğer çalışma alanlarına kıyasla önemli bir sorun teşkil etmiştir. Çünkü insan dünyasını anlayabilmenin kilit noktası özgürlük problemidir. Bu problem diğer alanlarda ilerleyebilmenin yegâne yolu olarak görülür.

'Özgürlük' konusunda ilk ve en önemli atılımı yapan filozof Immanuel Kant'tır. Kant, insanı diğer canlılardan otonom varlık alanına sahip olmasıyla ve eylemlerindeki niyetten doğan etik anlayışıyla bambaşka bir noktaya taşımıştı. Özgürlük konusunu ele alırken gnoseolojik olarak ikiye ayırması ve insanı dual bir varlık olarak görmesi Mengüşoğlu'nun eleştirdiği noktalardan bir tanesiydi. Kant insanı bir yanıyla nedensellik yasalarına bağlı olan doğa varlığı 'homo phainomenon' ve diğer yanı olan akıl varlığı 'homo noumenon' ile ele almıştı. Doğa varlığının nedensellik yasalarına bağlı olmasıyla insan özgür değilken, akıl varlığı yanıyla insan özgür bir fenomen haline gelmekteydi. Scheler'in felsefesinde de insan; geist yanıyla özgürken diğer yanı olan psikovital alanında özgür değildi. O da Kant gibi insanı parçalara ayırarak anlamaya çalıştı.

Bu düşüncelerin kritiğini yapan Mengüşoğlu, felsefi antropoloji anlayışında özgürlük problemine karşı tutumu farklıdır. Özgürlüğü ne insanın etik yapısında ne de geist yanında bulur. Varlığı ve insanı bir bütün olarak görmesi; insan fenomenlerini tek tek incelemesinin ardından bu fenomenleri dayandırdığı nokta özgür bir birey olarak tüm bu olanakları gerçekleştirmesidir. Süjenin hem kendisiyle hem çevresindeki objelerle ilişki kurabilmesi, eyleme geçmesi, fikirleriyle kendisine değerler yaratması, bu değerlerle birlikte tavır takınması, düşüncelerini ve tercihlerini değiştirebilmesi, sınırları olmasına rağmen öngörebilmesi, isteklerde bulunabilmesinin nedenlerini insanın özgür olmasına dayandırır. Olanaklar varlığı olan insanın özgür olması onun varlık-yapısından kaynaklandığını düşünmektedir. Bu olanakları gerçekleştirebilmesi, geliştirmesi insanın kendisinin bileceği bir durumdur. Hayvanların doğuştan içgüdüye sahip olması gibi insanın özgürlüğü ona doğuştan hediye edilmemiştir. Her insanın aynı derecede özgür olmadığını; çünkü insanın yetenekleri ve biyo-psişik çekirdeklerinin farklılık gösterdiğini savunur. Mengüşoğlu, olanaklar varlığı olan insanın kendisini gerçekleştirebilmesi için belirli süreye ihtiyacı vardır. Fakat insanın

özgürlüğü için yetenekleri ve biyo-psişik çekirdekleri sorumlu tutulamaz. İnsanın yaşamı sürecinde bu olanakları gerçekleştirmesinden kendisini sorumlu tutar. Mengüşoğlu, insanın kendi özgürlüğünü gerçekleştirebilmesini şöyle açıklar:

“İnsanın bütün aktlarının, bütün yapıp-etmelerinin, bütün yetenekleri ve biyopsişik çekirdeklerinin bir işidir; çünkü özgürlük insanın herhangi bir veya birkaç yeteneğinin başarısı değildir, insanın bütün yetenek ve biyopsişik çekirdeklerinin bir işbirliği yapmasının bir parçasıdır. İnsan bu başarısının içinde somut bir bütün olarak mevcuttur¹⁵⁶.”

Düşünre göre, özgür olan insan, yapıp-etmeleriyle tarihi oluşturur. O yüzden “insan tarihi bir varlıktır¹⁵⁷.” Tarih kavramına insan felsefesi ışığında bakan Mengüşoğlu, Felsefeye Giriş kitabında özel bir yer ayırır. Bilgi sahibi olan, yapıp-eden, değerleri duyan, isteyen ve özgür olan insanı ‘tarihsel bir varlık’ olarak ontolojik temelli görüşüyle ortaya koyar. Doğal varlık alanının tam karşısına tarihsel varlığı koyar. Doğal varlık alanı; başlangıcı ve sonu olmayan fiziki dünyayı temsil ederken; antropoloji, insanın varlık sferinden, varlık yapısından yola çıkarak, insanın oluşturduğu tarihselliği bir bütün olarak inceleme alanı yapar¹⁵⁸. Mengüşoğlu felsefi antropoloji ışığında inceleme alanı yaptığı tarih olgusuna yeni bir ışık getirmiştir. İnsan fiziksel dünyasını geçmiş, şimdi ve gelecek olarak üç boyutlu bir zamana çevirmiştir. Amaçlarını, hedeflerini, planlarını bu üç boyutlu zamana göre belirleyebiliyor ve gerçekleştirmek için eyleme geçiyor. İşte bu yapıp-etmeler, başarılar; insanın tarihselliğini oluşturuyor. “Zamanın boyutlarında değişmeyen yerlerini alıyorlar¹⁵⁹.” Mengüşoğlu, antropoloji ışığında ‘Tarihsel varlık alanı’, toplumların, insan gruplarının; eylemlerini, başarılarını bütünsel olarak ele alınmasını düşünerek farklı bir bakış açısı geliştirmiştir.

Descartes’ın ortaya koymuş olduğu tek yanlı tarih görüşü olan cogito-tezini; Nietzsche eleştirerek onun yerine Vivoyu, somut hayatın kendisini koymuştur¹⁶⁰. Mengüşoğlu da diğer tarih yöntemlerinden ayrılarak, tarihsel alanının felsefesini yapmaktadır. Tarihi olaylar ona göre insanın/toplumun tarihsel dönem içerisindeki başarıları, toplumsal ilişkilerini bütüncül olarak ele almak, bu alanın ilke ve analizini ederek tarih ontolojisinin amacını belirtir¹⁶¹. Mengüşoğlu, tarihselliği ele alırken insanın antropolojik yaklaşımını, sürecini, sınırlı ve yetersiz ele aldığı görülmektedir. İnsanın kökeni ve gelişimi üzerine tam anlamıyla bir araştırma yapmamaktadır. Bir biyoloğun, incelediği canlının parçalarını ele alması gibi insanı inceleme konusu yaparak, tarihsellik onun için sadece insan ve fenomenlerini ele almaktadır.

¹⁵⁶ Mengüşoğlu, 2017a: 209.

¹⁵⁷ Mengüşoğlu, 1968: 115.

¹⁵⁸ Mengüşoğlu, 2017a: 220.

¹⁵⁹ Mengüşoğlu, 2017a: 222.

¹⁶⁰ Mengüşoğlu, 2017a: 224.

¹⁶¹ Mengüşoğlu, 2017b: 194-195.

İnsanın tarihselliğini ele alırken, onu betimlemekle ve düşünsel kaygısı sınırlı bir şekilde hareket ederken insanı tarihsizmiş gibi ele alır¹⁶².

Mengüşoğlu, insanı meydana getiren, insanı insan yapan varlık şartları üzerinde özellikle durur. Felsefesi antropolojisinde insan fenomenlerini tarihsellik açısından saptayabilmek onun için önemlidir. Varlık şartlarını sağlayan temel ilkelerden birisi de insanın tarihsel alanının oluşudur. İnsanın varlık yapısı, varlık sferinin tecrübe ettiği, başardığı, düşündüğü vb. şeyler ona hazır olarak verilmemiştir. Tarihsel süreç içerisinde insan kendisini bir çok zorluklar sayesinde geliştirmiştir.

Mengüşoğlu'na göre tarihsellik içerisinde, insanın yıllar içinde göstermiş olduğu başarılar onun özgün bir varlık olduğunun da göstergesidir. Tarihsel dönemlerin her birinin kendi içerisinde değişen durumları; doğa olayları, savaşlar, devletlerin reformları, direnişler, hastalıklar vs. olabilir. Düşünürümüze göre burada bakılması gereken nokta olayların tarihsel olarak ne olduğu değil; insanın yaptığı, yaşama geçirmiş olduğu 'kalıcı' insan değerleri, başarılarıdır. N. Hartmann'ın da etkisiyle, tarihsel varlık alanını, bütünsel olarak ele alıp, ontolojik bağlamda değerlendirmiştir. Tarihselliği parçalara ayırmadan insanın ele alınmasını gereklilik olarak görmüştür¹⁶³.

Mengüşoğlu, tarihsel bir varlık olarak insanı ele alırken aynı zamanda tarihsel varlık alanının da ilke ve kategorilerini belirler. *Zaman*, insan olaylarını yönetir. Geçmiş, şimdi ve gelecek örgüsü içinde insan bütün yapıp-etmelerini üç boyutlu olarak ele alır. Düşünür için fiziki dünya tarihi ve antropolojik tarihi ayırmasının sebebi zaman kavramını insan için somut bir şekilde açıklama çabası içinde olmasından kaynaklanmaktadır. *Mekân*, tarihsel varlık alanı ile doğal varlık arasında bir zemin kurulmasını sağlamaktadır. Mekânın jeofizik yapısı insanın yapıp-etmelerini ve sosyal birlik bağlarını etkilediğini düşünmektedir¹⁶⁴. Bu etkilenme ve etkinin geliştirilmesi onun *kalıtsal özelliklerine* bağlıdır. Antropolojik bağlamda insanı açıklamaya çalışırken, sadece insanın nicelik ve nitelik özellikleri üzerinde durması, bu alandaki yapılan çalışmaları çok yüzeysel kullandığı eserlerinde görülmektedir. Mengüşoğlu, insanı biyo-psişik bir bütün olarak görmesi ve bir topluluğun sahip olduğu yetenek ve başarılarını da etkilediğini düşünmektedir¹⁶⁵. O'na göre insanın biyo-psişik olan varlıksal yanını geliştirmesi ve kendini gerçekleştirebilmesi için; kendinde olan 'imkânlar-olanaklar varlığı' yanını eğitim ile keşfetmesi gerekmektedir. Tarihsel olan insanın başarıları bu yeteneklerin geliştirilmesine bağlıdır. Doğada *nedensellik* yasalarının işlemesi, bir önceki

¹⁶² Uluğ Nutku, 2021: 324.

¹⁶³ Mengüşoğlu, 2017b: 195.

¹⁶⁴ Mengüşoğlu, 2017b: 202.

¹⁶⁵ Mengüşoğlu, 2017b: 204-205.

olayın bir sonraki olayı yönetmesi durumu gözlemlenirken, insanın tarihsel varlık yanı sebebiyle gerçekleşen olayları kendisi yönlendirme yapabilmektedir¹⁶⁶. İnsan yaşamında, geçmişini bilerek, tanıyarak, geleceğini ve şu anını öngörebilmektedir. Burada bir bilinçlilik söz konusudur. Mengüşoğlu'na göre doğanın kendisine bakıldığında nedensellik yasalarına bağlı, bilinçten yoksun bir determinizm görülmektedir¹⁶⁷.

Doğal varlık alanı ile tarihsel varlık alanı işleyiş anlamında farklılık göstermesine rağmen *karşılıklı etkiye* sahip olduğunu savunur. Fiziki dünya ile insanın tarihselliğini ayırmış, karşılıklı etkileşimlerin olduğunu kabul etmiştir. Mengüşoğlu, insanın varlık alanında karşılıklı etki meselesini tarihsellik açısından önemli görür. Bireysel ve toplumsal elde edilen başarıların önceki nesilden devralma, onları geliştirme ve gelecek nesillere devretme ilişkisi bu bağlamda önemlidir¹⁶⁸. Mengüşoğlu'na göre tarihsel varlık alanında insan başarılarını etkileyen önemli kategorilerden birisi de insan ve toplumların oluşturduğu *görüş tarzıdır*. Somut dünya üzerinde yaşayan, tarihsel bir varlık olan insanın; kendisine, doğaya, hayata dair edindiği fikirler ve bu fikirlerin geliştirilmesi durumunda ortaya bir görüş tarzı çıkar. Bu görüş tarzı insan başarılarını etkileyen önemli bir faktördür¹⁶⁹. Teknik, felsefe, bilim, sanat gibi alanlarda görüş tarzı geliştikçe, karşılıklı etkileşimlerin arttıkça, insan başarılarının da doğal olarak değişime ve gelişime uğradığı görüşündedir. Görüş tarzı ve eğitimin arasındaki bağı bu yüzden koparmaz.

Biyo-psişik bir bütün olan insanın çekirdek ve yeteneklerin ortaya çıkarılabilmesi için *eğitimi* yadsımaz. Mengüşoğlu nitelikli eğitimi başarının önemli bir koşulu olarak görür. Görüş tarzını ve toplumdaki atmosferi etkileyen önemli bir faktörü de *gelenek* kategorisi olarak ele alır. Gelenek, toplumun oluşturduğu tüm formları aktarmaya yarayan bir kategoridir. Bu kategori sayesinde ise toplumların fikirleri, hayat tarzları, teknik gelişmeleri vb. gibi tüm aktif ve pasif yapıp-etmeleri gelecek nesillere aktarılır. Mengüşoğlu geleneklerin olumlu veya olumsuz olabileceğini dile getirirken; aynı zamanda ne demek istediğini anlatabilmek için Doğu-Batı üzerinden örneklendir. Orta Çağ döneminde statik bir gelenek anlayışında olan Batı, Yeni Çağa geçerken bu anlayışı terk ederek, yeni bir görüş tarzı benimsemiştir. Doğu geleneğinde ise donmuş bir hayat tarzı görülmektedir¹⁷⁰. Donmuş hayat tarzının değişebilmesi için eğitim ivmesinin önemli olduğunu şu sözlerle dile getirir: “Köklü bir eğitim sistemi getirerek görüş tarzı ve geleneklerin olumsuzluklarından kurtulma olanağı

¹⁶⁶ Mengüşoğlu, 2017b: 208.

¹⁶⁷ Mengüşoğlu, 2017b: 211.

¹⁶⁸ Mengüşoğlu, 2017b: 212.

¹⁶⁹ Mengüşoğlu, 2017b: 216-217.

¹⁷⁰ Mengüşoğlu, 2017b: 232.

vardır. Batılı uluslar donmuş geleneklerini geliştirip düzelterek gelişmişlerdir¹⁷¹...”Tarihsel varlık alanının kategorileri arasında, kapsayıcı olan *değerler* ilkesi vardır. Kategorilerde bahsedilen birçok şey değerlerle ilgilidir. Mengüsoğlu, gelenek, görüş tarzı ve eğitimin değer ile bir yön kazandığını belirtir¹⁷². İnsan yaşamında oluşan problemlere karşı tavır takınmasında değer faktörü önemlidir¹⁷³.

Tarihsel varlık alanında Mengüsoğlu’nun son kategorisi *oluştur*. Oluşu, tarihin varlık tarzı olarak görmektedir. Fakat tarihsel oluş ile diğer oluşlar arasındaki ayrıklığın düşünülmesi gerektiğini vurgular¹⁷⁴. Doğal varlık alanı ile tarihsel varlık alanının farklı bir şekilde tezahür ederken; bu ayrılıkta tarihsel varlık alanında, insanın bilinçli ve sınırlı bir varlık olduğunu, doğal varlık alanında ise nedensellik yasasının işlediğini belirtmiştir. Mengüsoğlu, tarihsel varlık alanını insanın yapıp-etmelerini, başarılarını, insanın anlamlandırma sürecini, geleneklerini, değerlerini vb. unsurları kastetmektedir. Ona göre, “insanın yapıp-etmeleriyle elde edilenler kesintisiz bir oluş içindedirler. İnsan başarılarının bu oluşu ona göre tarihsel bir oluştur¹⁷⁵.”

Tarihsel oluşa etki eden birçok kategori incelendiğinde, Mengüsoğlu’nun ontolojik bir tarih görüşüyle birlikte ele aldığı görülmektedir. Fakat fiziki doğadan, insanın başarılarıyla ve bir oluş içerisinde geçirdiği tarihsel yanı ayırarak. Hayvan dünyasındaki statikliğe karşılık insanın disharmonik yapıda olması, tarihsellik açısından önemli görmektedir. Ele aldığı bütün kategorik unsurların tarihsel oluşçulukta insanın somut ve bütün bir canlı olmasında etkilidir. İnsanın real bir dünyada, akış içerisinde yaşamadığını; insan hayatının da doğal varlık alanı gibi, kesintiye uğramadan bir aktiflik içerisinde yaşamını sürdürdüğünü; bu yaşam sürecinde eylemleri dün, bugün, yarın olarak, üç boyutlu bir şekilde devam ettiğini; insanın, mekân üzerindeki bu eylemleri onu tarihsel bir varlık yaptığını savunur. Mengüsoğlu’na göre kendi zamanı sürecinde değerler yaratan, hedefler koyan insanın, kendi yaşamını biçimlendirmesine neden olmaktadır. Zaman ve mekân içerisinde değer yaratan insan ‘varlık koşullarına’ katılmaktadır. Doğada olan süreklilikte bir anlam olmadığını düşünürken; insanın felsefe, bilim gibi alanlarla uğraşarak dünyada bir anlam bütünlüğü oluşturma çabası içine girdiğini; burada önemli olan faktörün ise eyleme geçen, kendi olasılıklarını gerçekleştirmeye çalışan insanın anlamlandırma ve *ideleştirmesidir*. Düşünür, insanın eylemlerine bir anlam yüklemek zorunda olduğunu ve kendisi için anlamlı eylemler ortaya koyan insanın, önüne engeller

¹⁷¹ Mengüsoğlu, 2017b: 239.

¹⁷² Mengüsoğlu, 2017b: 240.

¹⁷³ Mengüsoğlu, 2017b: 241.

¹⁷⁴ Mengüsoğlu, 2020: 100.

¹⁷⁵ Mengüsoğlu, 2017a: 225.

çıkıldığında bu eylemi gerçekleştirmek için uğraştığını savunur¹⁷⁶. Mengüşoğlu'na göre insanın ideleştirmesi, yarınını düşünmesini sağlamaktadır. Bu da insanın yapıp-etmelerini değiştirebilmesine ya da eylemlerini düzenlemesini; yaşamında amaçlar belirleyip gerçekleştirmesini sağlamaktadır.

Mengüşoğlu, insanın ideleştiren bir varlık olması sayesinde amaçlarının gerçekleşmemesi durumunda bile; bu duruma hemen teslim olmadığını, real çözümlemeler getirmeye çalışıldığını vurgular. Bunu da insanın varlık yapısında bulunan anlamlandırmanın bir örneği olarak gösterir. İnsan ve hayvan fenomen zıtlığına kitaplarında geniş yer veren Mengüşoğlu, hayvanların dünyasına bakıldığında, hayvanın 'hayat koşulları' çevresinde olanları ya da doğanın ona vermiş olduğu durumları direkt olarak kabul ettiğini ve bunun dışına çıkmaya çalışmadığını dikkat çeker. Hayvanın doğası dışında yaptığı eylemlerin olmadığını, çünkü hayvanlar dünyası değer duygusundan yoksun olup; kendine bir amaç belirlemediğini savunur. Anlamdan uzak olan hayvanın, doğal varlık alanından yaşadığı süreç, hayvanın kendi çevre yapısına göre olur¹⁷⁷. Olanaklar varlığı olan insana Mengüşoğlu, plastisitesi olan 'eğilip bükülebilen' bir canlı olarak adlandırır¹⁷⁸. Doğal ve tarihsel olayların çıkması durumunda karşısına engeller çıkabilen insan, yaşam sürecinde amaçları ve isteklerinin gerçekleşmemesi durumunda bunu değiştirebilir. Karşılaşılan bu durumlarda insan plastisitesi bir varlık olarak yolunu değiştirebilir. Kendisine yeni yüksek değerler belirleyebilir.

Mengüşoğlu, insanın gerçekleşmeyen ya da gerçekleştiremediği hedeflerini sürdürebilmesi için güç kazandıran önemli bir noktaya dikkat çeker; bu da insanın '*kendisini bir şeye verme*' fenomenidir¹⁷⁹. Bütün değer gruplarıyla ve değer-sferiyle sıkı bir ilişki olduğunu vurgular. İnsanın kendisini bir şeye vermesi ile ideleştirme arasında sıkı bir bağlantı kurar. Bu bağlantı değer noktasıdır. Değerler değişebilir ya da insan değer konusunda kendisini aldatabilir. Bu noktayı saptayabilecek şey ise insanın kendisini bir şeye verebilen, seven bir varlık olarak ortaya çıkmasıdır. Mengüşoğlu bu fenomenle ne anlatmak istediği şu cümlelerle ifade eder:

“Bir insan kendisine yüklenilen veyahut yaşamak için hayatın kendisine yüklediği her eyleme kendisini veremez. Çünkü insan karşılaştığı her şeye kendisini verebilecek bir güce sahip değildir. Her insanın kendisini verebileceği, coşku duyduğu, tutkularıyla sarıldığı iş alanları, eylem alanları vardır. (...)

¹⁷⁶ Mengüşoğlu, 2017a: 236.

¹⁷⁷ Mengüşoğlu, 2017a: 238.

¹⁷⁸ Mengüşoğlu, 2017a: 241.

¹⁷⁹ Mengüşoğlu, 2017a: 251.

‘Kendini verme’ ile yaratıcı ve verimli eylemler arasında bir bağıllık vardır. Çünkü ancak ‘kendini verme’nin bulunduğu yerde verimli, yaratıcı eylemler gerçekleşir¹⁸⁰.”

Mengüşoğlu, genel olarak bakıldığında insanın hayatı içerisinde sürekli aktif olmasını, toplumsal ve bireysel olarak ilerlemesinin biricik koşulu olarak görür. Bu ilerlemeyi gerçekleştirirken edindiği tecrübeler doğrultusunda tarihsel bir varlığı olduğunu da sıkça vurgular. İnsanın gelecek nesillere aktarımların yapılabilmesi için çalışmalar yapmak durumunda olduğunun; bunun da insanın varlık-temeli olduğunu düşünür. İnsanın tüm bunları yapabilmesi için ideleştiren, anlamlandıran ve sevebilen varlık yapısında olması önemlidir. Mengüşoğlu; ideleştiren, kendisini bir şeye veren ve seven bir varlık olarak insanın ‘*çalışma*’ fenomenini de ele alır. İnsanın, somut ya da fiktisel olarak yaptığı her şey onun başarısı olarak kabul eder. İnsanın, diğer canlılardan farklı olarak bu dünyada her şeyi kendisi inşa etmek zorunda kalmıştır. İmkânlar dünyası olarak insan, bütün olarak (biyo-psişik) kendisini, çalışarak var etmiştir. Kant’a göre de insanın doğada hayatta kalabilmesinin nedeni uzuvlarını kullanmasından ve çalışmasından geçmektedir. O’na göre: “Doğa ona ne öküzün boynuzlarını, ne aslanın pençesini, ne de köpeğin dişlerini vermiştir; doğa ona sadece ellerini vermiştir¹⁸¹.”

Mengüşoğlu, insanın hayatta kalabilmesi için tek başına beslenme, barınma, korunma, teknik gibi zorunlu gereksinimleri tek başına gerçekleştiremeyeceğinin altını çizer. Toplumlar arasındaki etkileşim ve toplumların ihtiyaçlarına göre geliştirdiği alanlar sayesinde başarı gerçekleşir, gelecek kuşaklara aktarılır. Hayvanların sadece gününü düşünerek eyleme geçmesine karşın, insanlar dün-bugün-gelecek zaman üçlüsünde yaşadığı için, her şeyi öngörerek eyleme geçmesi gerektiğini savunur. İnsanın çalışabilmesi için de çeşitli teknikleri öğrenmek ve bu teknikleri kendisi arayıp bulmak zorundadır. Mengüşoğlu çalışmanın önemini anlaşılabilmesi için bir örnek aktarır: “Ekmekte insanın yüzyıllarca süren çalışmaları, deneyimleri ve bilgisi gizlidir. Bu çalışmalar, ekmeği hazırlamaya yarayan tekniğin ilerlemesi, iyileştirilmesi için sürüp duruyor. Her parça ekmekte, birçok insan bilgisi ve emeği vardır.¹⁸²”

Mengüşoğlu, insanlığın başarısını, onun çalışma ve çabasına bağlı olarak gün geçtikçe ilerleme gösterdiğini, doğanın insana doğrudan bilgi vermediğini fakat insanın hem kendisini tanıyabilmesi ve hem de çevreyi keşfedebilmesi için doğanın burada bir araç konumunda olduğu düşüncesindedir. Bilginin ortaya çıkmasını, birçok insanın emeği doğrultusunda

¹⁸⁰ Mengüşoğlu, 2017a: 252.

¹⁸¹ Mengüşoğlu, 2014: 25.

¹⁸² Mengüşoğlu, 2017a: 263.

gerçekleştiğini, bütün toplumların hepsinin başarı göstermesi sayesinde; teknik, bilim, felsefe, sanat gibi alanlarda tarihsel süreçte ilerleme kaydedildiğini savunur.

Mengüşoğlu, insanın bilgi ve başarılarını olan durumundan daha fazla ilerletilebilmesi ve geliştirilebilmesi için yegâne yolun eğitim olduğunu vurgular. Çalışmalarında eğitimin önemli bir yeri vardır. İnsanı hayvandan ayıran temel noktalardan birisini de, insanın hem *eğitimi* hem de *eğitilebilmesinde* görür. Max Scheler'in insana plastisitesi adını verdiği 'eğilip-bükülebilene' deyimini Mengüşoğlu aynı anlamıyla kullanır. Hayvan ile insanın ayrıldığı noktaları her fırsatta vurgulayan filozof; doğanın hayvanı belirlediği şekilde tüm yaşamını sürdürürken, eğitilmesine gerek yoktur. Çünkü hayvan, önceki kuşaklarının deneyimlerinden faydalanamaz ve akıl alamaz. Fakat hayvanda sadece alıştırma durumunun var olduğunu, bunun ise insan sayesinde gerçekleştirebilmektedir¹⁸³. Eğiten ve eğitilebilen bir varlık olan insan kendinde tüm olanakları barındırır. Bu olanaklar, insanın varlık yapısında bulunan eğilip-bükülebilene bir canlı olmasından kaynaklanır. Eğitim insanda bulunan çekirdek ve yeteneklerinin ortaya çıkmasını sağlamaktadır. Böylelikle insan eğitimle bir form kazanır, hayvan olmaktan uzaklaşır.

Mengüşoğlu insanın form kazanmasını ve kendini gerçekleştirmesini; insanın dünyaya gelmesiyle birlikte, eğitimi ilk olarak onun bakımında görür ve insanın uzun süren çocukluk çağını ikiye ayırır: (i)İnsan başarıları dünyası içinde doğan çocuk, onlarla form kazanır, yetiştirilir, eğitilir. (ii)Form kazanma, eğitme ve yetiştirme, yetişkinlerin bir amaca göre yönettikleri kurumları tarafından gözetilir, bir amaca yönetilir. Birinci bölüme bakıldığında, insan doğup büyüdüğü 'tarihsel çevrenin' şeklini alır. Daha öncede bahsettiğimiz gibi tarihsel çevre; insanın başarılarını, düşünce dünyasını, yapıp-ettiklerini, değerlerini, varlığını oluşturan veya kendi varlığını oluşturduğu her şeyi içine almaktaydı. Mengüşoğlu'na göre bu çevrenin çocuk üzerinde olumlu veya olumsuz etkilerinin gerçekleşmesi, Doğduğu andan itibaren bireyin tarihsel çevrenin oluşturmuş olduğu formu pasif(edilgen) bir şekilde kazanmasına neden olmaktadır. Çevre unsuru burada Mengüşoğlu için değerlidir. Çünkü insanın edilgen bir şekilde form kazandığı tarihsel çevre, başarı anlamında en alt basamaktaysa eğitim burada ilkel hale gelir ve insanın bakımından öteye bir şey kazandırmaz yoksa insan burada yaşamını devam ettiren bir canlı olur. Eğer çevrenin başarıları yüksek bir basamak üzerindeyse, o zaman bilim, pediatri (çocuk sağlık bilimi) yardımcı olur. Bu bilim, çocuk doğduğu andan itibaren kazandırılan alışkanlıklar, davranışlar, beslenme düzeni gibi kuralların öğretilmesi sayesinde, insanın ileri dönemleri için çok önemlidir¹⁸⁴.

¹⁸³ Mengüşoğlu, 2017a: 528.

¹⁸⁴ Mengüşoğlu, 2017a: 276-278.

İkinci bölümde, ilk form kazanma sürecini pasif bir şekilde; ailenin ve tarihsel çevrenin içerisinde geçiren çocuk, ileriki süreçte artık aktif form kazanma sürecine geçer. Bu da okulla birlikte eğitim ve öğretim basamağıyla gerçekleşmektedir. Fakat sadece okul ile değil, çocuğa etkili davranışı pekiştirme aileyle birlikte gerçekleşmektedir. Mengüşoğlu'na göre burada okulun gerçekleştirdiği en önemli etken insanın kendi kendisini yetiştirmesini sağlamasıdır¹⁸⁵. İnsanın form aldığı çevre, aile, okul üçlüsü birbirleriyle zincirlerle bağlıdır. Bu üçlü, insanın eğitimde gelişimini ya yardımcı olur ya da onu tamamıyla bozar. Çevre ile okul uyum içerisinde olmalıdır. Eğer çevre; başarılı, açık görüşlü ve çağının ötesindeyse bu durumda okul kısır döngü içerisindeyse ve dogmatikse bu durumda, çevrenin düşünce etkinliği, okulu kendisine uymaya zorlar. Ya da tam tersi durum gerçekleşebilir. Böyle bir durumun yaşanması sonucunda gençlerin özgür düşünme, eleştirme gibi eylem alanları daralırken, yerine taklitçi ve ezberci bir birey yetiştirme durumunda kalınır¹⁸⁶. Eğitimin insana 'imkânlar varlığı' yaratması, yarattığı yapıp-etmelerinin değerler sistemiyle bağlantılı olarak hayata hâkim olması gerekmektedir. İnsan başarıları olan felsefe, bilim, sanat, teknik gibi alanlar dünya-eğitim-bilgi-değer açısından bir etkinlik oluşturmaktadır. Mengüşoğlu bu genel çerçeveyi şöyle açıklar:

“... değerler-alanındaki uygulamayı sağlayan hayat ve bir bütün olarak eğitimidir; fakat belli özel bir bilim değil. Ancak bir bütün olarak eğitim ve hayat, değer-duygusunun gelişmesini, genişlemesini sağlayabilir; yoksa bu iş, pedagoji ya da ahlak gibi herhangi bir bilimin işi olamaz. Gelişen insandaki değer-duygusuna şekil verecek olan, bu alanda söylenilen güzel sözler ve öğütler değil, eğiten insanın yapıp-etmeleriyle, tavırlarıyla örnek vermesi ve örnek olmasıdır.¹⁸⁷”

Mengüşoğlu eğitimde insanın biyo-psişik olarak ele alınmasını, ona bir form kazandırmasını, ham çekirdek ve yeteneklerini geliştirmesine yardımcı olması gerektiği düşüncesindedir. Kullanılan eğitim modellerinin, insanı parçalara ayıran, onun bir özelliğini öne çıkartan, ilkel, ezberci, düşünmeye sevk etmeyen, topluma kök salmış ilkelerin artık bırakılması gerektiği düşüncesindedir. Mengüşoğlu, eğitimde uygulanması gereken yöntemin, yüksek amaç değerler ile araç değerlerin harmonik bir şekilde olması; felsefe ve bilim temelli olması, geleceğin göz önüne alınarak, nitelikli olması gerektiği düşüncesindedir. Aile ve okuldan önce, eğitimin sorumluluğunu bilim ve felsefeye yükler¹⁸⁸.

¹⁸⁵ Mengüşoğlu, 2017a: 279.

¹⁸⁶ Kaynardağ, 2017: 81.

¹⁸⁷ Mengüşoğlu, 2017b: 224.

¹⁸⁸ Kaynardağ, 2017: 75.

Bilgiyi insanın varlık koşullarına bağlayan Mengüşoğlu; yapıp eden, değerler duyan, tavır takınan, önceden gören, isteyen, özgür, tarihsel, ideleştiren, kendisini bir şeye veren, çalışan gibi insan fenomenlerinin temeline eğitimi koyar. Mengüşoğlu insan fenomenleri olan; bilen, yapıp-eden, değerler duyan, tavır takınan, önceden gören, isteyen, özgür, tarihsel, ideleştiren, kendisini bir şeye veren, çalışan, eğiten ve eğitilen bir varlık olarak insanın tüm bunları gerçekleştirmesini, gerçekleştirebilmesini ‘varlık koşulları’ arasından devleti yapı taşı olarak görür.

“İnsanın yapıp-etmelerinin arkasında duran, onları gerçekleştirmeye çalışan bir varlık olabilmesi için, onun aynı zamanda tasarılarına, planlarına inanması gerekir. İnsan bütün bunları, bir sosyal birlik meydana getirmek ve devlet kurmak yeteneğine borçludur; ancak sosyal birlik ve devlet sayesinde insanın sonsuz yapıp-etmelerinin gerçekleşmesi sağlanabilir. Çünkü insan kısa ömürlü, gelip geçici bir birey olarak bu yapıp-etmeleri gerçekleştiremez; fakat insan, onları, çeşitli sosyal birlik ve devletlerle görünüş alanına çıkan, biyo-psişik bir ölümsüzlüğe sahip olan bir tür olarak gerçekleştirebilir¹⁸⁹.”

Düşünürümüze göre insanın var olabilmesinde devlet fenomeni önemli bir etkindir. “Devletler varlık koşulu olduğu gibi öteki varlık koşullarını taşıyan temel bir unsurdur¹⁹⁰.” insan özgür bir varlık olarak eylemlerinde iyiyi ve kötüyü seçme olanaklarına sahip bir canlıdır. Kant insanın bu varlık yapısına antagonizm derken, Mengüşoğlu disharmonik kavramını kullanır¹⁹¹. İnsanın disharmonik bir varlık olması, devlet ve hukuku zorunlu kılmıştır. Thomas Hobbes’un devlet görüşüne katılmakla birlikte; devletin olmaması durumunda ‘insan insanın kurdu’ haline geleceğini belirtir. Ona göre nasıl ki bilgi gibi ‘varlık koşulu’ olmadan insan yaşayamazsa; insan yaşamını düzenleyen hukuk kuralları ve eylemlerini düzenleyen etik değerlerin olmaması durumunda insanın yaşamasına olanak yoktur¹⁹².

Mengüşoğlu, insanların toplumsal düzen içerisinde disharmonik yapıda olmasını, devletin bir kurallar bütünü haline gelmesine neden olduğunu iddia eder. Bu kurallar sayesinde insanın-insana, insanın-topluma, insanın-devlete olan ilişkilerinin yetkileri ve sınırları çizilmiştir. Bu sınırların dışına çıkılması durumunda ise çatışmaların çıkması olasılığının yüksek olduğunu savunmaktadır. İnsanın varlık yapısının zorunlu olarak devlet organının oluşmasına neden olduğu düşüncesindedir. Mengüşoğlu devlet fenomenine antropoloji ışığında baktığında devleti insanın ‘varlık koşulu’ olarak görür. “Çünkü ne şekilde

¹⁸⁹ Mengüşoğlu, 2017a: 289.

¹⁹⁰ Telli, 2021: 403.

¹⁹¹ Mengüşoğlu, 2017a: 290.

¹⁹² Mengüşoğlu, 2017b: 338.

olursa olsun, böyle bir kuruluşa, böyle bir kuruma sahip olmayan bir toplum yoktur; bu insan grubu ne kadar ilkel, gelişmemiş olursa olsun gene de böyle bir kuruma sahiptir¹⁹³.”

İnsanın varlık yapısında bulunan bir diğer fenomen ‘*inanana bir varlık*’ olmasıdır. Günlük hayatta, eylemlerde insan inanma temelli hareket etmektedir. Mengüşoğlu’na göre inanma: “İnsan hayatının, insanın yapıp-etmelerinin taşıyıcısıdır. İnanma olmadan bizim yapıp etmelerimiz durur; varlığımız tehlikeye girer. Gerçi inanma bir değerdir¹⁹⁴.” İnanma fenomenine bakıldığında hayat akışının temelinde bulunan bir unsur olarak kabul etmektedir. Düşünürü göre insanın kendisiyle ve kendi dışındaki bireylerle arasındaki iletişim, halkların kendi uluslarına güveni, hukuk sistemleri; inanma değeriyle oluşmuş yapılardır. Hukukun araç değerler alanında insanların ilişkisini düzenlemeye yarayan yasalar, senetler, yazılı anlaşmalar inanma fenomenine yasal bir güç kazandırır. İnanma insan için güçlü bir fenomendir.

Mengüşoğlu, insanın gerçeklikte inanma değerlerinin herkese göre farklı olsa da hiçbir şeye inanmayan bir insanın yaşayamayacağını ileri sürer. Bunun sadece bireyler için geçerli olmadığını; hukuk değerleri, ulusların güvenilirliğinin, günlük hayattaki eylemler vb. gibi toplumsal yapılar için de geçerli olduğunu savunur. Fakat sadece bununla sınırlı olmadığını ekonomik-teknik ve bilimsel alanlarda da önemli bir rol oynadığını vurgular. İnanmanın formlarını üçe ayır: (i)Dış faktörlere bağlı olan inanma: Sanayicinin, mimarın, tüccarın vs. inanması.(ii)İmmanent inanma: Teknikçi ve bilim insanının inanması. (iii)Refleksiyona dayanmayan inanma: Günlük hayattaki inanmadır¹⁹⁵.

Mengüşoğlu, inanma fenomenini, açıkladığı formlardan ibaret sınırlamaz. Bu formları aşan inanma, temelini refleksiyona dayanmayan günlük hayatın kendisinde bulur. Her toplumda farklı şekillerde ortaya çıkan kültürle bir bağlantı kurmaz. İnanma burada insanın ilkel kabilelerde, üç büyük dinde, kültürler aracılığıyla oluşturan doğaüstü, somut ya da yerel Tanrı modelleridir. Mengüşoğlu, bilimsel ve felsefi bilgi dışında olan dinsel inanmayı ‘dogmatik’ bulur¹⁹⁶. Dinsel yargıları statik olması sebebiyle, felsefe ve bilimin metafiziğe indirgenerek açıklanmasına karşı çıkar. Bu alanların birbirine müdahale etmemesi gerektiği düşüncesindedir. Düşünürü göre Tanrı irrasyoneldir. Dini duyguları, kişinin öznel hakikati olarak görür ve din felsefesini her ne kadar antropoloji için önemli olarak görse de, bu bilgi türüne dayanarak hiçbir şeyin açıklanmaması düşüncesindedir¹⁹⁷. Din, felsefi antropolojinin önemli bir problemiye ve inanç insanın bir varlık koşuluysa, “insanın yapıp etmelerine etkide

¹⁹³ Mengüşoğlu, 2017a: 295.

¹⁹⁴ Mengüşoğlu, 2017a: 309.

¹⁹⁵ Mengüşoğlu, 2017a: 316.

¹⁹⁶ Mengüşoğlu, 2017a: 318.

¹⁹⁷ Özcangiller, 2021: 422.

bulunmaması nasıl mümkün olabilir¹⁹⁸?” sorusu burada önemlidir. İnancın etkisiz bırakılması insan hayatında mümkün görünmemektedir. Mengüşoğlu inancı önemli görmektedir fakat pratik hayatımızda aktif olarak, bilim ve felsefeyi insan hayatının temeline koymaktadır. Bilginin kaynağı problemine kesin ve mutlak doğru olarak düşündüğü bilimsel bilgiyi koyar. “Bilinmeyenın sırf bilinmeyecek durumda olmasından dolayı varlığını yok saymak veya değersizmiş gibi ele almak, bilinmeyen kavramını ileride de bilinmeyecek bir şey olarak kodlamaktadır¹⁹⁹.”

Hegel’e göre “Din düşünceden ayrı olamayacağı gibi düşünce de ona nesnelliğini kazandıran toplumsal yaşamdan ayrı düşünülemez²⁰⁰.” İnsanların benimsediği dinlerden ayrı olarak vurgulanmak istenen nokta bütün insanlarda inanma fenomeninin olmasıdır. İnsan ile inanma arasında bir bağlantı kurar. İnanmadan yoksun bir insan düşünülemez. İnsanın varlığı inanmaya dayanır. Çünkü “İnanma, temelini insanın varlık tarzında bulur²⁰¹.”

Var olan dünyada ya da kendi dünyasında anlamlandırma, ifade etme olarak insan *sanat* fenomenini kullanmıştır. “Sanatla hayat, sanatla insan arasında sıkı bir bağın bulunduğu söz götürmeyen bir hakikattir²⁰².” İnsan hayatı akış halindedir, sürekli değişen oluşan durumlar yaşar. Her dönemin insanının yaşadığı bu problemler, istekler ve hayata görüşü doğal olarak farklıdır. Bu olay örgüsü içinde bireylere belirli sorumluluk ve problem yükler. Önceki kuşağın başarıları ve değişen durumları nedeniyle insanın yaşadığı dönemde karşılaştığı iyi veya kötü durumlar olmasına karşın belirli bir atmosferde dünyaya gelir. Bu koşulların içinde doğup, büyür. Sanat fenomeni de oluşturulan tüm bu değerlerin içinde, dönemin ihtiyacına göre belirli bir form kazanır. Sanatı inceleyen alanların temel gayreti ‘sanatın’ kendisiyken; Mengüşoğlu sanatı insanın gerçekleştirdiği bir eylem alanı olarak görüyor. Çünkü sanat fenomeni felsefi antropoloji açısından insanı anlamak için bir ‘temel’ oluşturur. Hayatın kendisini sanat bize doğrudan yansıtamaz. Burada insanın, dış dünyayı nasıl algıladığını, doğayla olan ilişkisini, yapıp-etmelerini görmekteyiz²⁰³.

Tarihsel varlık alanı içerisinde insanın gerçekleştirdiği tüm bu fenomenlerin taşıyıcısı; insanın var olmasıyla birlikte ortaya çıkan dildir. Dil insanın tarihsel varlık alanının tüm eylemlerini aktaran önemli bir unsurdur. Wilhelm von Humboldt “İnsanın ancak dili sayesinde insan olduğu²⁰⁴” fikrine Mengüşoğlu katılır. O da dilin insan ve tarih açısından önemini için şu saptamada bulunur: “İnsan başarılarının bir “bütünü” olan tarihsel varlık

¹⁹⁸ Özcangiller, 2021: 423.

¹⁹⁹ Doğrucan, 2013: 153.

²⁰⁰ Özcangiller, 2021: 437.

²⁰¹ Mengüşoğlu, 2017a: 319.

²⁰² Mengüşoğlu, 2017b: 278.

²⁰³ Mengüşoğlu, 2017a: 323.

²⁰⁴ Mengüşoğlu, 2017a: 334.

alanı, dilde şekil kazanır; dilde anlatımını bulur, onunla gelişir. Dil olmadan tarihsel varlık alanı, insan tarihi diye bir alan var olmayacaktı²⁰⁵.” Hayvanlar dünyasına bakıldığında ‘dilden yoksun’ olmaları sebebiyle tarihsel bir varlık olmaktan uzak ve birbirleri arasında birleştirici bir güç yoktur. Doğal olarak da hayvanlar dünyasında geçmiş zaman boyutu hakkında ya da kuşaktan kuşağa aktarılabilecek bir bilgiye rastlanmaz. İnsanın edindiği bilgiler, tecrübeleri, başarıları ve tüm fenomenlerini dil olgusu sayesinde geleceğe aktarır; geçmiş hakkında bilgi elde eder. İnsanın bu fenomeni, onun tarihsel bir varlık olduğunun da bir göstergesidir. Mengüşoğlu, dilin olmadığı yerlerde bilimden, felsefeden, sanattan, teknikten bahsedilemeyeceğini; insanın şu an olduğu konumun, onun dil fenomenine bağlı olarak ilerleyebileceğini savunur²⁰⁶. Mengüşoğlu hayvan ile insan farkı için şu saptamada bulunur: “Antropoloji, dili bütün insan fenomenlerinin, başarılarının taşıyıcı olarak görür; çünkü insanla ilgili olan her şey anlamını dille gerçekleştirir. Dil olmadan insanla hayvan arasındaki ‘varlık-farkı’, apayrılık ortadan kalkar²⁰⁷.”

İnsan tarafından gerçekleştirilen başarıları, tecrübeleri belirleyebilmek, gelecek nesillere ya da şu an bildirebilmek için dile gereksinim vardır. Dil sayesinde nesilden nesillere başarıların devredilebilmesi, somut hayatta kullanılması, geçmiş-şimdi-gelecek zaman kategorisi bağlamında ilişki kurulabilmesi, insanın insanla iletişimi ya da insanın dış dünyayla bağ kurması, anlamlandırması, var olanlar hakkında bilgi elde etmesi, düşüncelerini alışveriş edebilmesinde, bilim, felsefe, sanat, teknik vb. bütün etmenler dil fenomeni sayesinde gerçekleşmektedir²⁰⁸.

Mengüşoğlu’nun ele aldığı son fenomen ‘biyo-psişik bir varlık olarak insan’dır. Tarihsel süreç içerisinde insanın beden ve ruh olarak farklı iki formda ele alınmasını eleştirerek, bu süreç boyunca insanı bir bütün olarak söz edilmemesinden yakınmaktadır. İnsan hakkındaki bu dual görüşün ortaya çıkmasının nedenlerinden birisini ölüm fenomeni olarak görür. Ölümü anlamlandıramayan insanın bu tasarımlara gitmesini, mitoloji üzerinden örneklendirir. “Eski Mısırlıları göz önüne getirelim; eski Mısırlılara göre eğer beden dağılmazsa, o zaman ruh ona geri dönecektir; bunun için de Mısırlılar bedenini dağılmasını önlemeye çalıştılar ve mumyalama tekniğini buldular. Ya da Hintlilerde ve sonraları Platon’da olduğu gibi, ruhun ‘kalıp değiştirdiğine’ inanıldı²⁰⁹.”

Bilimsel çalışmalara da eleştiri getiren Mengüşoğlu; bilimin hiç sorgulamadan insanı ruh ve beden olarak ayrı ele almasını, mitolojiden yola çıkarak, ruhu araştırma konusu

²⁰⁵ Mengüşoğlu, 2017b: 284-285.

²⁰⁶ Mengüşoğlu, 2017b: 285.

²⁰⁷ Mengüşoğlu, 2017a: 336.

²⁰⁸ Mengüşoğlu, 2017a: 345.

²⁰⁹ Mengüşoğlu, 2017a: 347.

yapmasını da eleştirir. Mengüsoğlu, insanın bilgiyi elde etme bağlarını, çekirdeklerini ve yeteneklerini, ortaya çıkan fenomenlerinin birbirinden bağımsız ele alınamayacağını, insanın biyo-psişik olarak bir bütün olduğunu bilimsel çalışmalar sayesinde de son otuz kırk yıldır yapılan çalışmalar sayesinde temellendirdiğini ileri sürer. Biyolojinin ortaya koyduğu soy-faktörler ve soy-fenomenlerinden yola çıkar. Kalıtım biyoloji alanında W. Peters'inve E. Kretschmer'in yaptığı çalışmalarda somatik ve psişik alanın birbirleriyle bağlantılı olduğunu, ruhsal yeteneklerin kalıtsal olduğu teorisini öne sürdüler²¹⁰.

Mengüsoğlu geçmişte hem filozofların teorileri hem de dinsel anlamda insanın ruh-beden ayrılığı üzerinden ele alınmasını, insanın bu iki fenomeninden yola çıkılarak özellikle ruhun ölümsüz olarak düşünülmesi fikrine önem verilmesi ve bedenin bu dünyada yaşayabilmesi için sadece geçit olarak gösterilmesi, tarihsel süreç içerisinde birçok problemi de beraberinde getirdiğini ileri sürmektedir. Metafizik alanda yapılan çalışmaların birçok spekülasyona neden olduğunu düşüncesindedir. Felsefe alanında dual görüşün ve koşutculuğun tarihsel babası Descartes 'tır. "İlk kez Descartes yalnız insan varlığını ontik olarak iki alana ayırmakla kalmadı, aynı zamanda var olan dünyayı da iki total heterojen alana, iki heterojen substanza böldü²¹¹." Mengüsoğlu antropolojik görüş açısından, insanın biyo-psişik varlığının önemini şu sözlerle dile getirir:

"Çünkü insanın başarıları, yapıp etmelerinin ürünleri, insan fenomenleri ve yeteneklerinin her türü, temelini ne sadece onun biosunda, ne de sadece onun psychesinde bulur; tersine, bu temel onun biyopsişik bütünlüğündedir. İmdi insan alanında, insanın biyopsişik bütünlüğüne dayanmayan hiçbir şey yoktur, her şey ona dayanır. İnsanı yalnız geist-, bir akıl-, bir düşünme-, bir ruh-varlığı olarak görmek büyük bir yanılgıdır. İnsan ne ise, biyopsişik bir bütün olarak odur. Beden ve ruh birbirleriyle o derece kaynaşmış, o derece birleşmiştir ki, somut insandan söz edildikçe, onların birbirinden ayrılmasına olanak yoktur."²¹²

Bu çerçevede bakıldığında Mengüsoğlu, insanın somut varlık-bütününden ve bu varlık bütününde temelini bulan varlık-koşulu olan insan fenomenlerinden yola çıkmaktadır. Bu fenomenler bilen, yapıp-eden, değerleri duyan, tavır takınan, önceden gören, önceden belirleyen, isteyen, özgür, tarihsel, ideleştiren, kendisini bir şeye veren, seven, çalışan, eğiten ve eğitilebilen, devlet kuran, inanan, sanatın yaratıcısı, konuşan ve biyopsişik bir varlık olan insan olduğunu göstermektedir. Mengüsoğlu'na göre insanın olduğu her yerde bu varlık fenomenleriyle karşılaşmak mümkündür. Bütün fenomenler birbirleriyle bağlantılı olduğunu

²¹⁰ Mengüsoğlu, 2017a: 350.

²¹¹ Mengüsoğlu, 2017a: 352.

²¹² Mengüsoğlu, 2017a: 360.

vurgular. Düşünür, insanı anlama çabasında ontoloji-bilim temelli ve biyo-psişik bir bütün olarak ele alarak eksik bir insan felsefesi oluşturmaktadır.



SONUÇ

Cumhuriyetin ilanıyla birlikte Türkiye’de sistemli bir kürsü oluşturulmaya çalışan felsefe bölümünün, Avrupa’da gördüğü eğitim-öğretim hayatıyla bu eksikliği gidermeye çalışan Takiyettin Mengüşoğlu; dönemin bilimsel çalışmalarını yakından takip etmesi ve Alman idealizmiyle bunu birleştirerek felsefi antropoloji çalışmasını gerçekleştirmiştir. Ülkemizde dönem şartları düşünüldüğünde, ‘insan’ fenomeninin bir problem olarak görülmesi fikri, çalışmanın bir gelenek haline gelmesi ve tartışılması hiç şüphesiz, filozofumuzun açtığı yeni perspektifin etkili olmasıdır. Bir dönem çalışmalarını Nicolai Hartmann ile sürdüren Mengüşoğlu, fenomenoloji alanında sistemli çalışmasıyla birlikte insan felsefesini desteklemiştir. Çalışmalarının güncelliğini koruması ve aynı zamanda oluşturduğu düşünce sistemi halen tartışılmaya devam etmektedir.

On dokuzuncu yüzyıl düşünce ortamında “metafizik sorunu”na epistemolojik açıdan çözüm bulmak, ya da onu hepten reddetmek revaçtadır; bilimin genel-geçer neliği kendini farklı alanlarda yapılan çalışmalarda gitgide kanıtladıkça, varlık ancak fenomenal kısmıyla dikkate değer görülmeye başlanmıştır.

Mengüşoğlu dönemin bilimsel anlayışından etkilenmesiyle birlikte “İnsan ve Hayvan, Dünya ve Çevre” isimli eserinde, insanı tanımlayabilmek için hayvan ve insan fenomen karşıtlığından yola çıkmıştır. Gelişim psikolojisi ve Darwinizm çalışmalarındaki insan ile hayvan derecelendirmesine eleştiri getirip insanın apayrılığını göstermeye çalışmıştır.

Bilimin doğayı ve evreni nedensellik ilkesi içerisinde açıklama yöntemini, Mengüşoğlu insan fenomenlerine indirgemıştır. Ona göre bütün fenomenler birbirleriyle zorunlu olarak bağlantılıdır; bu bağıntıların içerikleri görünür kılındıkça, doğru insan tanımına ulaşılabilecektir. Öte yandan Mengüşoğlu “felsefi antropoloji” şeklinde adlandırdığı çalışmasında sosyokültürel antropoloji veya paleoantropoloji verilerini oldukça az kullanmış, böylece insanın moral yapıp-etmesi üzerine yaptığı açıklamalar formülasyon boyutundan çıkamamıştır. İnsan felsefesi çalışmasında bu verileri az kullanması, tarihsel bir varlık olan insan fenomenini adeta tarihsiz bir şekilde ele almasına sebep olmuştur.

Ayrıca insanın inanç, değer duyma, ideleştirme, anlam verme belirtilerini ele alıp tarih boyunca bunlara neden sahip olduğu fikrini derinlemesine irdelememiştir. İnsanda soyutlama yeteneğinin var olması ya da bilinmezin ötesine gitme çabası, bizatihi varlık-kşuludur. İnsan olmaklığı sınırlandırıp metafiziki neliğini görmezden gelmek, insan bilincini sadece

nesnelerden ibaret olduğu fikrinin oluşmasına sebep olmuştur. İnsan, biyolojisinin sınırlarını geçmeye çalışan bir varlıktır. Metafiziğı olmayan bir ontoloji bakış açısıyla insanı açıklamak ne kadar mümkündür? İnsan hem doğanın içinde hem de ötesindedir. Mengüşoğlu, varlık ve var-olan gibi ayrıştırmalara ve tartışmalara girmeden varlık ile var-olanı, var-olan düzleminde, daha doğrusu düşünsel bir ‘var-olan olmuş’ tasarımına indirgemektedir. Dini alanın, pratik hayata müdahil olmaması gerektiğı görüşü olanaksız gözükmemektedir.

Mengüşoğlu, insanı olduğı gibi ele alma fikrinde materyalist bir adım atarken; fenomenlerin derinliğı üzerine uzmanlaşmaktan kaçınmıştır. İnsanı diğeri canlılardan ayıran temel öz problemine fenomenler üzerinden yanıt vermeye çalışmıştır.

İnsanın temel varoluşu anlam vermelerle örtölüdür, inanca açık bir varlıktır. Bütünlükçü yapısında metafizik yapabilmesi ya da neden yapma gereğı duyduğı fikrini, insanı doğru anlamaya çabalamak ve insan felsefesini temellendirmede önemli bir varlık koşulu olarak irdelenmesi gerektiğı düşünülmektedir.

KAYNAKÇA

- Akarsu, B. (1979). *Çağdaş Felsefe*. Milli Eğitim Basımevi, İstanbul.
- Akyıldız, A. (1998). “Sened-i İttifak’ın İlk Tam Metni”. *İslam Araştırmaları Dergisi*, 49(2), 209-222.
- Başçı, V. (2002). *Aydınlanma Felsefesi ve Etkileri Üzerine Bazı Düşünceler-Aydınlanma Filozofları*. Anka Yayınları, İstanbul.
- Bayraktar, L. (2016). *Cumhuriyet Döneminde Felsefe*. Aktif Düşünce Yayınları, Ankara.
- Bilim, C. (1990). “Tercüme Odası”. *OTAM Ankara Üniversitesi Osmanlı Tarihi Araştırma ve Uygulama Merkezi Dergisi*. 53(1), 29-43.
- Cassirer, E.(1980). *İnsan Üstüne Bir Deneme*. (Çev. N. Arat), Remzi Kitapevi, İstanbul.
- Copleston, F. (2004). *Felsefe Tarihi: Kant*. (Çev. A Yardımlı), İdea Yayınevi, İstanbul.
- Cevizci, A.(2013). *On Yedinci Yüzyıl Felsefesi*. Say Yayınları, Ankara.
- Cevizci, A.(2020). *Aydınlanma Felsefesi*, Say Yayınları, İstanbul.
- Cassirer, E. Rousseau, Kant, Goethe. (2020). (Çev. M. Tüzel). Türkiye İş Bankası Yayınları, İstanbul.
- Çotuksöken, B.(2018). *Antropontoloji ya da İnsan-Varlık Bilgisi*. Notos Kitap Yayınevi, İstanbul.
- Doğrucan, Mehmet.(2018). *Tarihsel Uğrak Noktalarıyla Felsefeden Bilime*. Kesit Yayınları, İstanbul.
- Doğrucan, M.(2013). *Hamdi Ragıp Atademir’de Felsefe,Bilim ve Mantık*. Yayımlanmış Doktora Tezi. Süleyman Demirel Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü.
- Descartes, R. (1945). *Aklın İdaresi İçin Kurallar*. (Çev. M. Karasan). Maarif Matbaası, İstanbul.
- Descartes, R. (1984). *Metot Üzerine Konuşma*. (Çev. S. Sel). Sosyal Yayınlar, İstanbul.
- Dağtaşoğlu, A. (2021). “Takiyettin Mengüşoğlu’nun Bilgi Anlayışı Üzerine Eleştirel Bir İnceleme”. A. Bıçak ve E. S. Kuşçu (Ed.), *Düşünceleriyle Takiyettin Mengüşoğlu*. Dergâh Yayınları, İstanbul, 268-286.
- Dönmez, S. (2015). *Emanet Ahlakı Türk Ahlak Felsefesine Giriş*. Karahan Kitabevi, Adana.
- Kaynardağ, A. (1986). *Felsefecilerle Söyleşiler*. Amaç Basınevi, İstanbul.
- Kaynardağ, A. (2002). *Türkiye’de Cumhuriyet Döneminde Felsefe*. T.C Kültür Bakanlığı Yayınları, Ankara.

- Kaynardağ, A. (2017). “Takiyettin Mengüşoğlu’nun Düşünce Dünyasında Eğitim Kavramı ve Eğitim Sorunları”. *Yüzyılımızda İnsan Felsefesi*. İonna Kuçuradi. Türkiye Felsefe Kurumu Yayınları, Ankara, 71-94.
- Kant, I. (2019). *Prolegomena*. (Çev. İ. Kuçuradi ve Y. Örnek). Şen Matbaa, Ankara.
- Kant, I. (2002). *Ahlak Metafiziğinin Temellendirilmesi*. (Çev. İ. Kuçuradi). Türkiye Felsefe Kurumu Yayınları, Ankara.
- Kuçuradi, İ. (2017). *Yüzyılımızda İnsan Felsefesi Takiyettin Mengüşoğlu Anısına*. Türkiye Felsefe Kurumu Yayınları, Ankara.
- Kuçuradi, İ. (1971). *İnsan ve Değerleri*. Yankı Yayınları, İstanbul.
- Kant, I. (2020). *Eğitim Üzerine*. (Çev. B. Gök). Kapı Yayınları, İstanbul.
- Kant, I. (2006). *Dünya Yurttaşlığı Amacına Yönelik Genel Bir Tarih Düşüncesi*. (Çev. U. Nutku. Doğu Batı Yayınları, Ankara.
- Kant, I. (2007). *Eğitim Üzerine –Toplu Eserleri-1*. (Çev. A. Aydoğan). Say Yayınları, Ankara.
- Karaböcek, C. (2021). “Takiyettin Mengüşoğlu’nun Devlet Düşüncesi Üzerine Bir Deneme”. *Düşünceleriyle Takiyettin Mengüşoğlu*. A. Bıçak ve E. S. Kuşçu (Ed.). Dergâh Yayınları, İstanbul, 391-402.
- Karslı, Ö. (2021). “Takiyettin Mengüşoğlu’nun Sanat Anlayışı”. *Düşünceleriyle Takiyettin Mengüşoğlu*. A. Bıçak ve E. S. Kuşçu (Ed.). Dergâh Yayınları, İstanbul, 308-343.
- Lewis, B. (1996). *Modern Türkiye’nin Doğuşu*. (Çev. M. Kıratlı). Türk Tarih Kurumu Yayınları, Ankara.
- Nutku, U. (2016). *İnsan Felsefesi Çalışmaları Varoluş ve Tarihsellik*. Doğu Batı Yayınları, Ankara.
- Mengüşoğlu, T. (2014). *Kant ve Scheler’de İnsan Problemi*. Doğu Batı Yayınları, Ankara.
- Mengüşoğlu, T. (2020). *Fenomenoloji ve Nicolai Hartmann*. Doğu Batı Yayınları, Ankara.
- Mengüşoğlu, T. (2017a). *İnsan Felsefesi*. Doğu Batı Yayınları, Ankara.
- Mengüşoğlu, T. (1995). “Bilgi Fenomeninin Felsefi Antropoloji Bakımından Tahlili”. *İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Felsefe Arkivi Dergisi*, 3(2), 51-60.
- Mengüşoğlu, T. (2017b). *Felsefeye Giriş*. Doğu Batı Yayınları, İstanbul.
- Mengüşoğlu, T. (1979). *İnsan ve Hayvan, Dünya ve Çevre*. İstanbul Edebiyat Fakültesi Yayınları, İstanbul.
- Mengüşoğlu, T. (1968). “Tarihilik ve Tarihsizlik”. *İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Felsefe Arkivi Dergisi*, Cilt 16, 105-130.
- Örnek, Y. (2021). “Takiyettin Mengüşoğlu’nun Düşünce Evreninin Sınırları”, *Düşünceleriyle Takiyettin Mengüşoğlu*. A. Bıçak ve E. S. Kuşçu (Ed.). İstanbul, Dergâh Yayınları, 19-40.

- Özcangiller, B. (2021). “Mengüşoğlu ve Hegel’de Din-Felsefe İlişkisi”, *Düşünceleriyle Takiyettin Mengüşoğlu*. A. Bıçak ve E. S. Kuşçu (Ed.). İstanbul, Dergâh Yayınları, 2021,421-452.
- Scheler, M.(2012). *İnsanın Kosmostaki Yeri*. (Çev. H. Tepe). Bilgesu Yayınları, Ankara.
- Scheler, M. (2016). *İnsanın Kosmostaki Yeri*. (Çev. H. Tepe). Bilgesu Yayınları, Ankara.
- Telli, A. (2021). “Takiyettin Mengüşoğlu’nun “Varlık Koşulu Olarak Devlet Üzerine Bir İnceleme”. *Düşünceleriyle Takiyettin Mengüşoğlu*. A. Bıçak ve E. S. Kuşçu (Ed.). İstanbul, Dergâh Yayınları, 403-420.
- Ülken, H. Z. (1992). *Türkiye’de Çağdaş Düşünce*. Ülken Yayınları, İstanbul.
- Turan, Ş. (1981). *Atatürk ve Ulusal Dil*. Türk Dil Kurumu Yayınları, Ankara.



ÖZGEÇMİŞ

ADI- SOYADI: Aslı DİNÇ	
EĞİTİM DURUMU	
Lisans Diploması	Akdeniz Üniversitesi, Edebiyat Fakültesi, Felsefe Bölümü, Antalya, 2018
Tezli Yüksek Lisans Diploması	Akdeniz Üniversitesi, Edebiyat Fakültesi, Felsefe Bölümü, Antalya, 2023
Tez Konusu	Takiyettin Mengüşoğlu'nun Felsefesine Eleştirel Bir Yaklaşım
Yabancı Dil	İngilizce, Almanca
İŞ DENEYİMİ	75. Yıl Lisesi (Staj) Maltepe Fen Bilimleri Anadolu Lisesi